

AMME İDARESİ Dergisi

Cilt: 56

Sayı: 4

Aralık 2023

Fatih DUMAN

**Siyasal Düşünce'de 'Şark Despotizmi'
Üzerine Eleştirel Bir Değerlendirme**

Atahan DEMİRKOL

**Shifting Policies, Changing Lives: The Local
Development and Privatization Nexus in
Single-industry Towns**

Zuhal Karakoç DORA
Zahide ERDOĞAN

**Türkiye'deki Suriyelilerin Yerleşim
Planlamasına İlişkin Dağıtma Kriterleri:
Mekânsal Yoğunlaşma, Yoksulluk ve Güvenlik**

Hasan DOĞAN

**Kanun-ı Esâsî Öncesi Osmanlı
Devlet Geleneğinde ve Hukuk
Sisteminde Adalet Vurgusunun
Yargı Bağımsızlığına Tesiri**

ANKARA
HACI BAYRAM VELİ
ÜNİVERSİTESİ

AMME İDARESİ Dergisi

Cilt 56, Sayı 4, Aralık 2023

ISSN 1300-1795

Sahibi: Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Rektörlüğü adına Prof. Dr. Mehmet Naci BOSTANCI

Yazı İşleri Müdürü ve Editör: Prof. Dr. Kemal GÖRMEZ

Editör Yardımcısı: Doç. Dr. Üyesi Hazal Ilgın BAHÇECİ BAŞARMAK

Dr. Öğr. Üyesi Serhat Celal BİRDAL

Yayın İdare Adresi: Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Rektörlüğü 85. Cad. No: 8 Yüce-tepe 06100 ANKARA

Yayın Türü: Yaygın Süreli Yayın

Yayın Şekli: 3 Aylık – Türkçe ve İngilizce

Baskı: Arkadaş Basım - Macun Mah. Shira Tic. Merkezi 204. Cad. No: 141/3 Yenimahalle ANKARA

Yayın Kurulu / Editorial Board

Prof. Dr. Kemal GÖRMEZ

Prof. Dr. Uğur ÖMÜRGÖNÜLŞEN

Prof. Dr. Akif Argun AKDOĞAN

Prof. Dr. Yaşar SALİHPAŞAOĞLU

Prof. Dr. Mustafa ALTUNOĞLU

Prof. Dr. Hikmet ÖZDEMİR

Doç. Dr. Ozan ZENGİN

Danışma Kurulu / Advisory Board

Prof. Dr. Feroz AHMAD, Yeditepe Üniversitesi

Prof. Dr. Haluk ALKAN, İstanbul Üniversitesi

Prof. Dr. Ender Ethem ATAY, Özyeğin Üniversitesi

Prof. Dr. Halil BERKTAY, İbn Haldun Üniversitesi

Prof. Dr. Geert BOUCKAERT, IIAS

Prof. Dr. İsmail COŞKUN, İstanbul Üniversitesi

Prof. Dr. Yılmaz ÇOLAK, Polis Akademisi

Prof. Dr. Yılmaz ÜSTÜNER, ODTÜ

Prof. Dr. H. Aliyar DEMİRCİ, Pamukkale Üniversitesi

Prof. Dr. Tanel DEMİREL, Çankaya Üniversitesi

Prof. Dr. Françoise DREYFUS, Sorbonne Üniversitesi

Prof. Dr. Fatih DUMAN, Hitit Üniversitesi

Prof. Dr. Musa EKEN, Sakarya Üniversitesi

Prof. Dr. Suraiya FAROQHI, İbn Haldun Üniversitesi

Prof. Dr. M. Şükrü HANİOĞLU, Princeton University

Prof. Dr. Metin HEPER, Bilkent Üniversitesi

Prof. Dr. Eyyüp Günay İSBİR, İstanbul Aydın Üniversitesi

Prof. Dr. Mustafa Çağatay OKUTAN, Karadeniz Teknik Ü.

Prof. Dr. İliber ORTAYLI, MEF Üniversitesi

Prof. Dr. İzzet ÖZGENÇ, Ankara Hacı Bayram Veli Ü.

Prof. Dr. Bekir Berat ÖZİPEK, İstanbul Medipol Üniversitesi

Prof. Dr. Aykut POLATOĞLU, Yakın Doğu Üniversitesi

Prof. Dr. Ali Yaşar SARIBAY, Uludağ Üniversitesi

Prof. Dr. Yasemin SEBECZEK, University of Cambridge

Prof. Dr. Mehmet SEYİTDANLIOĞLU, Hacettepe Üniversitesi

Prof. Dr. Gencay ŞAYLAN, Lefke Avrupa Üniversitesi

Prof. Dr. Özer ERGENÇ, Bilkent Üniversitesi

Prof. Dr. Yusuf TEKİN, Milli Eğitim Bakanlığı

Prof. Dr. H. Bahadır TÜRK, Ankara Hacı Bayram Veli Ü.

Prof. Dr. Hasan YAYLI, Kırıkkale Üniversitesi

Prof. Dr. Ayşegül MENLİ, Ankara Üniversitesi

Prof. Dr. Barış ÖVGÜN, Ankara Üniversitesi

Amme İdaresi Dergisi, iki hakemli, uluslararası bir yayındır. Yılda dört sayı (Mart, Haziran, Eylül, Aralık) yayınlanmaktadır. Yayın Dili Türkçe ve İngilizcedir

1968 yılından beri düzenli olarak yayınlanan *Amme İdaresi Dergisi*, Social Sciences Citation Index (SSCI) ile TÜBİTAK-ULAKBİM Sosyal Bilimler Veri Tabanında ve TR Dizin'de taranmaktadır.

Amme İdaresi Dergisi'nde yayınlanan çalışmalar, yazarlarının kişisel görüşlerini yansıtır.

Yayınlanan makaleler kaynak gösterilerek kullanılabilir.

AMME İDARESİ Dergisi

56/4 Aralık 2023

- Fatih DUMAN 1 Siyasal Düşüncede ‘Şark Despotizmi’
Üzerine Eleştirel Bir Değerlendirme
- Atahan DEMİRKOL 14 Shifting Policies, Changing Lives: The
Local Development and Privatization
Nexus in Single-industry Towns
- Zuhal Karakoç DORA 29 Türkiye’deki Suriyelilerin Yerleşim
Zahide ERDOĞAN 29 Planlamasına İlişkin Dağıtma
Kriterleri: Mekânsal Yoğunlaşma,
Yoksulluk ve Güvenlik
- Hasan DOĞAN 55 Kanun-ı Esâsî Öncesi Osmanlı Devlet
Geleneğinde ve Hukuk Sisteminde
Adalet Vurgusunun Yargı
Bağımsızlığına Tesiri

Mart, Haziran, Eylül ve Aralık aylarında yayınlanır.

URL: www.ammeidaresi.hacibayram.edu.tr

e-posta: ammeidaresi@hbv.edu.tr

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Yüce-tepe Mah. 85. Cad. No:8
Çankaya Ankara

AMME İDARESİ Dergisi

56/4 December 2023

- Fatih DUMAN 1 A Critical Evaluation on the 'Oriental Despotism' in Political Thought
- Atahan DEMİRKOL 14 Shifting Policies, Changing Lives: The Local Development and Privatization Nexus in Single-industry Towns
- Zuhal Karakoç DORA
Zahide ERDOĞAN 29 Distribution Criteria for Settlement Planning of Syrians in Turkey: Spatial Concentration, Poverty and Security
- Hasan DOĞAN 55 The Effect of the Emphasis on Justice in the Ottoman State Tradition and Legal System on the Judicial Independence Prior to the First Ottoman Constitution of 1876

Published quarterly in March, June, September and December.

URL: www.ammeidaresi.hacibayram.edu.tr
e-mail: ammeidaresi@hbv.edu.tr

Ankara Hacı Bayram Veli University
Yüce-tepe Mah. 85. Cad. No: 8
Çankaya Ankara Türkiye

Siyasal Düşüncede ‘Şark Despotizmi’ Üzerine Eleştirel Bir Değerlendirme

Fatih DUMAN*

Öz: Günümüzdeki değerlendirmeleri etkileyen Şark despotizmi algısının/kavramsallaştırmasının düşünsel temelleri, Antik dünyadaki Aristoteles'in yazdıklarına kadar uzanmaktadır. Geç ortaçağ ve modern dönemin başlangıç sürecinde Batılı seyyah ve düşünürlerin yazıları ve özellikle siyaset filozofu Montesquieu'nün analizleri Şark despotizmi algısının şekillenmesinde çok etkili olmuştur. Batı-Doğu ikilemi üzerinden şekillenen söylemsel değerlendirmelerde Şark despotizmi kavramı merkezi bir nitelik taşımaktadır. Konunun salt akademik merakın sınırlarını fazlasıyla aşan, Batılı düşünürlerin hem kendi ülkelerinin iç işleriyle hem de devletlerinin emperyal/ist hedefleriyle ilişkili politik yönler taşıdığı görülmektedir. Çalışma Montesquieu ve Edmund Burke üzerinden Şark despotizmi algısı etrafında dönen tartışmaları, özellikle farklı ve bazen de tezat olabilen değerlendirmelere odaklanarak eleştirel bir bakışla analiz etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Şark Despotizmi, Siyasal Düşünce Tarihi, Montesquieu, Edmund Burke

A Critical Evaluation on the 'Oriental Despotism' in Political Thought

Abstract: The intellectual foundations of the perception/conceptualization of oriental despotism, which affects today's evaluations, go back to the writings of Aristotle in the ancient world. In the beginning of the late medieval and modern period, the writings of Western travelers and thinkers, and especially the analyzes of the political philosopher Montesquieu, were very influential in shaping the perception of oriental despotism. The concept of oriental despotism has a central feature in discursive evaluations shaped by the West-East dichotomy. It is seen that the subject has political aspects that go beyond the limits of pure academic curiosity and are related to both the internal affairs of Western countries and the imperial/ist goals of their states. The study analyzes the debates revolving around the perception of oriental despotism through Montesquieu and Edmund Burke with a critical view, especially focusing on different and sometimes contradictory evaluations.

Keywords: Oriental Despotism, History of Political Thought, Montesquieu, Edmund Burke

Giriş

Tarihsel hafıza günümüzdeki bazı politik adlandırmaların bağlamını ve anlamını daha iyi kavramamız için büyük önem taşır. Bu nedenle kavramların tarihsel arka planını incelemek güncel kullanım ve çağrışımlarının anlaşılmasında önemli katkılar sunacaktır. Batı ve Doğu, Hristiyan dünyası ve Müslüman dünyası gibi ikilikler, kendi içlerindeki önemli ayırım ve farklılaşmalar saklı kalmak kaydıyla, güncel politik söylemin bir şekilde parçası olmaya devam ediyor. Latince güneşin doğduğu yer anlamındaki *oriens* kelimesinden türeyen Doğu/Şark kavramı Yakın Doğu, Uzak Doğu, Orta Doğu gibi farklı varyantlarıyla ve *la question d'Orient* ifadesindeki gibi farklı kullanım alanlarına sahiptir. Benzer şekilde Batı kavramı da tarihsel bağlamlara göre farklılaşmakla birlikte politik, kültürel, coğrafi, dini ve ahlaki bir takım nitelikleri içeren bir tür bütünsellik olarak kullanılmaktadır.

* Prof. Dr., Hitit Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü.
ORCID: 0000-0001-8493-000X

Makale geliş tarihi: 05.09.2023

Makale kabul tarihi: 26.10.2023

Amme İdaresi Dergisi, Cilt 56, Sayı 4, Aralık 2023, 1-13

Batı ve Doğu ya da Hristiyan Batı ve Müslüman Doğu ikiliği her kimlik gibi kendi karşısını tanımlayarak şekillenmiştir. Tarihsel ve olgusal düzeyde bu ikilik belirli politik/dini yapıların ayrışmasına ya da çatışmasına dayanmakla birlikte, aynı zamanda ikiliğin oluşmasına katkı sunan düşünsel/teorik bir birikim de mevcuttur. Bu birikimin izlerini Aristoteles'in yazılarından başlayarak günümüze dek takip etmek mümkündür. Aristoteles'in yaptığı medeni Helenler ve medeni olmayan diğer halklar (İranlılar ve diğerleri) ayrımı, sonraki düşünürler tarafından bir şekilde tekrarlanmıştır. Bu büyük kategorik ayrım kavramsal soyutlamalar yoluyla ve sonrasında ampirik çalışmalarla da desteklenmeye çalışılarak Batılı olmayan toplumları ve onların siyasal/toplumsal yapılarını nitelemek için sürekli müracaat edilen bir araç olmuştur. Bu bağlamda Batı siyasal düşüncesi Şark ile despotizm kavramlarını bir şekilde ilişkilendirmiş ve '*despotik Şark*' algısı hem teorik hem de imgesel düzeyde sürekli işlenmiştir. Batı dünyasındaki ılımlı ve sınırlı yönetim biçimlerinden ayrılarak mutlak ve keyfi iktidar kullanan despotun sınırlanmamış yönetimini ifade eden rejim türü olarak '*Şark despotizmi*', Doğu dünyasının neredeyse doğal yönetim biçimi olarak sunulmuştur. Bu çerçevede Batılı düşünürler tarafından yapılan tüm çalışmaların ve dile getirilen tüm görüşlerin etnosentrik ya da ırkçı olduğunu ileri sürerek aynı türden bir indirgemeci argümana sarılmak doğru olmayacaktır. Ancak bu durum Batı siyasal düşüncesindeki Şark despotizmine dair analizlerin politik ve pragmatik arka planlarını ve bağlamlarını görmemek için de bir gerekçe olamaz. Bu itibarla aşağıda Batı siyasal düşüncesinin önemli isimlerinin Şark despotizmine dair argümanlarının özellikle farklılaştığı noktalara değinilerek, aynı olgunun nasıl farklı algılanabildiğine dair eleştirel bir değerlendirmesi sunulacaktır.

Batı Muhayyilesinde Ayrılmaz İkili: Şark ve Despotizm

Batı siyasal düşünce tarihi metinleri özü itibarıyla kendi toplumlarının siyasal yönetimlerine dair analizlere ve değerlendirmelere odaklanmıştır. Bu çerçevede yapılan farklı siyasal yönetim sınıflandırmaları mevcuttur. Her düşünür kendi tarihsel ve toplumsal koşullarına uygun olarak değişik yönetim biçimlerinden bahsetmiş; bazılarını savunurken bazılarını da karşı çıkmıştır. Platon ve Aristoteles'ten itibaren siyasal rejimlerin olumlu ve olumsuz yönleri ve birbirlerine dönüşme dinamikleri incelenen konular arasındadır. Normatif bir perspektifle ya da daha realist bir bakışla birçok düşünür bu tarz analizlere girişmiştir. Ancak söz konusu olan Doğu toplumları olduğunda Batı siyasal muhayyilesi çok büyük oranda '*despotizm*' tespiti ve analizi yapmaktadır. Etimolojik olarak Yunancadaki, ailesi ve köleleri üzerinde mutlak iktidara sahip olan evin efendisi anlamına gelen *despotes* kelimesinden türeyen kavram (Labarriere, 2003: 881-2), Doğu toplumlarının siyasal yönetimini bu anlam çerçevesi üzerine inşa etmekte, keyfi ve sınırsız yönetim anlamında despotizm olarak adlandırmaktadır.

Despotizm ve ondan türeyen Şark despotizmi kavramlarının kullanımının yaygınlık kazanması 17. ve 18. yüzyıllarda gerçekleşmekle birlikte, Asya toplumlarını ve onların rejimlerini Batı toplumu ve Batı'nın siyasal yönetimlerinden farklılaştırarak olumsuz şekilde '*öteki*' tanımlama girişimleri çok eskiye dayanmaktadır. Bu hususta Batı siyasal düşüncesinde referans yapılan ilk düşünür Aristoteles'tir. Hocası Platon gibi yönetimleri sınıflandırmaya çalışan Aristoteles, yöneticilerin sayısına ve yönetimin amacının ortak iyilik ya da bir kişi/grup çıkarı olmasına yani adil olup olmamasına göre bir sınıflandırma yapmaktadır. Bu yönetimler içinde, tek kişinin sadece kendisinin çıkarını düşündüğü yasadışı yönetimi olan Tiranlık, Aristoteles'in diğer yazdıkları düşünüldüğünde, Yunanlıların ötekisi olan Doğulu toplumlara uygun görülmektedir. Bunun yanında beş ayrı monarşi/krallık türü olduğunu ileri süren Aristoteles, bunlardan birisinin tiranlığa benzediğini ve barbarlar arasında görüldüğünü dile getirir:

Bunun yanı sıra belli birtakım Yunanlı-olmayan [barbarians] krallıklarda görülen, bir başka tek egemenlik türü vardır. Bunların erki tiranlarınkine eşit ve eksiksizdir ama yasaya dayanır [legal] ve babadan oğula geçer. Böyle olmakla birlikte, egemenlikleri efendinin köle üstündeki egemenliği gibidir; *barbarlar doğal kişilikleri gereği, Yunanlılardan (ve Asyalılar Avrupalılardan) daha köle ruhlu oldukları için, bu despotça yönetime gık demeden boyun eğler* (Aristoteles, 1993: 97).

Farklı monarşi tiplerini anlattığı ve barbarların yönetiminden bahsettiği satırlarda tiranlık ve despotluk arasında net bir ayrım yapmayan Aristoteles'in, tüm konularda tek bir kişinin egemen olduğu

mutlak monarşi türünün de Şark despotizmi algısına uygun olduğu söylenebilir. Özcesi Aristoteles'in doğuluların batılıların aksine köleliğe eğilimli bir doğaya sahip oldukları argümanı, Batı siyasal düşünce tarihinde önemli bir etki yaratmıştır.

Aristoteles (1993: 207-9) siyasal yapıların farklı olmasının temelinde, toplumların ve insanların psikolojik, ekonomik ve çevresel faktörler nedeniyle farklı mutluluk arayışlarına yönelmesinin olduğunu düşünür. Bu nedenle geniş anlamda somut koşullar (iklim, coğrafya, toplum vs.) değiştiğinde halkın yapısı/karakteri değiştiği için siyasal sistemler de değişmektedir. Bu sosyolojik perspektifin farkında olmak Aristoteles'e göre siyasal değişimin yönü konusunda öngörülü olmanızı da sağlar. Örneğin bir toplumda iktisadi eşitsizlikler çok büyük ise ya oligarşi ya da demokrasi oluşacaktır. Çevresel faktörler ve iklimin de siyasal yapılar üzerinde büyük etkisi mevcuttur. Aristoteles'e göre kuzeydeki halklar soğuk iklim koşulları nedeniyle cesurdurlar fakat akıllı değildirler; sıcak iklimde yaşayan güneyliler ise akıllıdır ancak tembel, uyuşuk ve köle gibi yaşadıkları için üzerlerinde tiranlık hüküm sürer. Son olarak orta/ılıman iklim kuşağında yaşayan halklar ise hem akıllı hem de cesur oldukları için doğaları gereği özgür yönetim sistemlerine meylederler. Somut olgulara dayanan pozitif/bilimsel bir analizmiş gibi görünen/sunulan bu açıklamaların sonunda ulaşılan argüman, çevresel koşulları ve karakterleri gereği özgür olan Yunanlılar ile kendi koşulları gereği yaratılıştan köle ruhlu olan barbarlar yani Doğu toplumları (Aristoteles için Persler) arasındaki keskin ayrımdır. Aristoteles'in Yunanlılar ve Doğulu halklar arasında yaptığı bu ayrım, Doğu siyasal yönetimlerini Batı ile kıyaslayan sonraki düşünürlerin yazılarında Batı-Doğu ikilemi olarak kendisine yer bulmuştur.

*Padova'lı Marsilius'un (1275-1342) düşüncelerinde görülebileceği gibi, Orta Çağ'ın siyasal kuramcıları, kendi tarihsel bağlamları içinde gerçekleşen dünyevi ve dini iktidar (Papalık) çatışmasında dünyevi iktidarı savunmak için düşünsel anlamda Roma Hukukuna olduğu kadar Aristotelesçi argümanlara da başvurmuşlardır. Özellikle modern dönemin temellerini atan geç Orta Çağ'ın düşünürleri, Papalığa karşı eleştirilerinde 'despotizm' kavramını dünyevi iktidarla mücadele eden dini iktidarı tanımlamak için kullanmışlardır. Egemen devlete giden yolda ilk taşları döşeyen ve bu mücadelede Papalığı en büyük şeytani sorun/engel olarak gören Marsilius, *Bariş Savunucusu (1324)* adlı ünlü eserinde Asya toplumlarındaki despotik iktidarlardan bahsetmiştir. Papalığın da benzer bir despotik/sınırsız iktidar odağı olduğunu ileri sürerek, Şark despotizmi algısını Avrupa'daki dünyevi iktidarı desteklemek için verdiği mücadelede kullanmıştır (Güngör, 2011; 2016).*

Modern siyaset kuramının en önemli kurucularından kabul edilen *Machiavelli* de meşhur *Prens (1513)* adlı eserinde Doğu rejimlerinin doğası üzerinde değerlendirmelerde bulunmuştur ve bu argümanlar sonraki süreçte Batı-Doğu karşılaştırmasında karşımıza çıkacak olan görüşlerin habercisidir. Büyük İskender'in işgal ettiği Pers Kralı 3. Dara'nın krallığında, İskender'in vefatından sonra başa geçenlere neden başkaldırılmadığını tartıştığı satırlarda Machiavelli, tarihte bilinen bütün prensliklerin iki değişik biçimde yönetildiğini ifade eder. Ya Osmanlı İmparatorluğu'nda olduğu gibi iktidarın tek bir kişide tek bir merkezde toplandığı merkezi bir devletle ya da feodal monarşi Fransa'da olduğu gibi kralın ara iktidar odakları olan soylular ile birlikte yönettiği merkezi olmayan bir devletle. Machiavelli'ye göre bu farklılaşma tüm yönetim tekniklerini değiştirmekte ve iki ayrı yönetim modelini ortaya çıkarmaktadır. Machiavelli'nin tek bir kelimeyle Türk (*El Turco*) dediği ya da o dönemde başka Avrupalıların aynı anlama gelmek üzere Büyük Türk (*Le Grand Turc*) dedikleri Osmanlı padişahı, tüm iktidarı kendi elinde tutmaktadır ve Fransa'daki gibi bir soylular sınıfıyla paylaşmak zorunda olduğu yetkileri yoktur. Ara erklerin varlığı Fransa kralı üzerinde sınırlayıcı etki yaratırken, Osmanlı padişahı mutlak bir erkle ülkesini yönetmektedir. Machiavelli'nin kendi ifadesiyle:

Bu iki yönetim tarzının örnekleri çağımızda Türk ile Fransa kralıdır. Bütün Türk monarşisi tek bir baş tarafından yönetilir; ötekiler onun kullarıdır. Krallığını sancaklara bölmüştür ve oralara keyfince yöneticiler atar, isterse yerlerini değiştirir, isterse görevden alır. Fransa Kralı ise tersine çok eski soydan gelme ve her biri kendi tebaasınca sevilip sayılan bir yığın büyük derebeyi arasında yaşar. Derebeylerinin her birinin soydan gelme ayrıcalıkları vardır ki kral başına dert açmadan bunlara dokunamaz (Machiavelli, 1994: 53).

Machiavelli Pers kralının yönetimini Osmanlı'ya benzeter ve bu analojiden yönetim sanat ve tekniklerine dair çeşitli sonuçlar çıkartır. Kısaca ifade etmek gerekirse bu iki rejim türü arasında yapılan ayrım, asli olarak yöneticinin karar ve eylemleri üzerinde yasal ve politik sınırlamaların olup olmamasına dayanmaktadır. Fransa örneğinde olduğu gibi Avrupa rejimleri sosyolojik ve politik olarak

ara erklerde kendisini gösteren sınırlamalara tabiyken, Osmanlı örneğinde olduğu gibi ise Doğu rejimleri tüm tebaanın köle gibi olduğu ve padişaha mutlak bağımlı olduğu sınırlanmamış ve dolayısıyla keyfi yönetimlerdir. Curtis'in ifadesiyle:

Machiavelli'nin bu iki rejim türü arasında yaptığı önemli ayrım... Batı Avrupa rejimleri ve... Doğu rejimleri arasında yapılacak gelecek kıyasların habercisi olmuştur. Sembolik olarak, Fransa, Avrupa'daki özgürlük geleneğinin temsili rolünderken, Osmanlı İmparatorluğu ise kraliyet erkinin kanunlarla sınırlandırılmadığı Doğu'nun tasviri olmuştur (Curtis, 2015: 80).

Devletin Altı Kitabı (Six Books of The Commonwealth [1576]) adlı eserinde devleti savunmak ve kralın gücünü sağlamlaştırmak için mutlak monarşiyi hukuksal temeller üzerine oturtmaya çalışan, döneminin Aristo'su olmayı arzulayan ünlü egemenlik kuramcısı Jean Bodin de (1530-1596) Batı ve Doğu ikilemi üzerinden benzeri ayrımlar yapmaktadır. Bu çerçevede Machiavelli'ye ve Monarkomak düşünürlere çeşitli eleştiriler yönelten Bodin'e göre, Batı'daki mutlak monarşi doğal özgürlük haklarının tanındığı ve mülkiyetin koruma altına alındığı ve halkın da bu nedenle krala itaat ettiği meşru bir yönetim biçimidir. Ancak *Büyük Türk*'ün tüm mülkün ve tüm insanların efendisi sıfatıyla mutlak iktidara sahip olduğu Osmanlı İmparatorluğu'nda bu tarz sınırlar mevcut değildir. Bodin üç monarşi türünü şöyle tanımlar:

Kralca ya da meşru monarşi, uyrukların monarkın yasalarına boyun eğdiği ve monarkın doğa yasalarına uyarak uyruklarının doğal özgürlüklerine ve mülkiyetlerine saygılı olduğu monarşidir. Senyörce monarşi, prensin, silahlarla ve doğru savaş hakkıyla malların ve insanların senyörü olup, uyruklarını aile babasının kölelerini yönettiği gibi yönettiği monarşidir. Tiranca monarşi, monarkın, doğa yasalarını hiçe sayıp, özgür insanları köleler gibi ve uyruklarının mallarını da kendi malları gibi kullandığı monarşidir (Bodin, 1955: 56-7).

İktidarı mutlak ancak senyörün ya da tiraninkinden farklı olarak keyfi olmayan kralca/meşru monarşi, en iyi, adil ve doğruluğa en uygun monarşi türü ve aynı zamanda devlet biçimidir; doğal olarak da Batı monarşilerinde açığa çıkar. Bodin devlet tanımına ters düşen, adalete ve doğruluğa uzak olan senyörce monarşinin kendi dönemindeki örnekleri olarak Habeşistan Krallığı'nı ve Osmanlı İmparatorluğu'nu saymaktadır.

Yine karşımızda Fransa'da mutlak monarşinin zirvesine doğru yola çıkılan yılların yaşandığı bir dönemde, Batılı mutlak monarşi rejiminin özünde ne kadar sınırlı olduğu ve Doğulu rejimlerin ne kadar sınırsız ve keyfi olduğuna dair argümanlar bulunmaktadır. Aslında bir yönüyle Bodin'in bu argümanlarında ve sonraki süreçte Fransa kralı 14. Louis'nin (1638-1715) mutlak erkine yönelik eleştirilerde referans yapılan *Büyük Türk*'ün despotizmi ya da daha genel şekilde Şark despotizmi değerlendirmeleri, Avrupa'nın gittikçe mutlaklaşan kendi rejimlerine yönelik eleştiriler için Doğu imgesinin kullanılmasındır. Amaç doğu rejimlerinin hakiki doğasının anlaşılması çabasıdır. Ziyade gittikçe gücünü mutlaklaştırmaya doğru giden Avrupalı rejimlere (krallara) uyarılarda bulunmak gibi görünmektedir. Benzeri kaygılar Aydınlanma Çağı yazarlarının bazı metinlerdeki Şark despotizmi betimlemeleri ve kınamaları için de geçerlidir (Sunar, 2012).¹ Ancak bu konudaki en önemli uyarıyı, monarşinin gidişatına dair eleştirileriyle Fransız Devrimi'ni öngördüğünü söyleyebileceğimiz Montesquieu'nün Şark despotizmi analizinde bulmak mümkündür.

Montesquieu'nün 'Şark Despotizmi' Kurgusu

Belirli özelliklere haiz bir yönetim biçimi olarak despotizmi ayrıntılı şekilde formüle eden ve bu çerçevede yazdıkları kendisinden sonra Şark despotizmi konusunda tartışma yürüten hemen hemen bütün düşünürleri (Burke, Mill, Weber, Marx vb.) etkilemiş olan ilk yazar ve başlangıç noktası Montesquieu'dür (1689-1755). Ancak Montesquieu'nün bazı temel argümanlarının dağınık bir şekilde de olsa ifade edildiği, farklı dönemlerde Fransız, İngiliz ve İtalyan seyyahlar ve düşünürler tarafından

¹ Bu husustaki eleştirilere karşı argümanların ciddi bir savunusu için bkz. (Rubies, 2005).

yazılmış birçok çalışma mevcuttur.² Bu çalışmaların çoğunluğu despotik Şark imgesinin içeriğini doldurmaya yarayacak gözlemler ve bilgiler sunmaktadır; özellikle Osmanlı İmparatorluğu, Hindistan, Çin ve İran gibi ülkelere dair verilere dayanarak ‘despotik iktidar’ formülünü beslemektedir. Bu çalışmalarda coğrafi, dini, kültürel ve iklime dair farklılıklar üzerinden yapılan çıkarımlar, Avrupa’daki insanlardan farklı karakter özelliklerine sahip, teknolojik ve politik açıdan Avrupa’dan geri kalmış Asya toplumları portresi çizmektedir. Bu toplumların sahip oldukları despotik rejimin özellikleri olarak ise mutlak ve keyfi yönetim, tebaanın mutlak itaati ve teslimiyeti, aristokrat sınıfın yetersizliği, özel mülk kavramının olmaması, yöneticilerin zalimliği, israfı ve aşırılığı gibi unsurlar sayılmaktadır (Curtis, 2015: 55-73). Bahsettikleri ülkelerde fiilen bulunmuş olan seyyahların yanında, bu çalışmaları yapan bazı kişilerin kendi ülke sınırları dışına hiç çıkmamış olduklarını da belirtmek gerekir.

Venedik’ten daha doğuya gitmemiş olan Montesquieu, eserleri (özellikle *The Spirit of Laws* [1748]) ile siyaseti bilim haline getirmeye çalışan,³ aristokrasiyle organik bağlara sahip ancak öte yandan siyasal liberalizmin de temel taşlarını döşemiş önemli bir düşünürdür. Montesquieu’nün (2001: 246-297) kullandığı önemli bir araç iklim kuramıdır. Aristoteles’ten temellerini alan ve sonrasında İbni Haldun’un da dile getirdiği iklim kuramı, Montesquieu’nün ellerinde, Şark despotizmi algısının meşruiyet kaynaklarından birisine dönüşür. İnsanların içinde yaşadığı iklim, onların doğasını etkileyerek oluşturdukları toplumsal/siyasal yapı ve kurumların şekillenmesinde etkili olur. Farklı iklim kuşakları insanların fiziksel özelliklerini bile belirler. Soğuk iklimde yaşayan kuzeyliler daha açık tenliken, ılıman iklimde tenler koyulaşmaya başlar ve sıcak iklim kuşağına doğru gidildiğinde ten renkleri daha da koyu hale gelir. İklim kuşağına göre insanların karakterleri de farklılaşır. Sıcak iklimde yaşayan güneydeki ülkelerin insanları tembelliğe yatkındır; bu durum toplumsal ilişkileri de gevşetir ve bağları zayıflatır; buralardaki insanların özgürlük bilinceleri zayıftır ve köleleştirilmeleri daha kolay gerçekleşir. Soğuk iklimin insanları ise disiplin ve çalışmaya meyillidir; daha özgüvenli ve dayanışmacı bir doğaya sahiptirler; doğayla olan çetin mücadeleleri sosyal bağlarının da daha güçlü olmasına yol açar; bu durum kuzeylilerde bir özgürlük bilincinin gelişmesini sağlar ve buraların yabancı güçler tarafından istila edilmesini de zorlaştırır.

İklimin yanında somut koşulların önemli bir parçasını oluşturan coğrafi konum da, insan doğasının şekillenmesi dolayısıyla yönetim biçimlerinin farklılaşmasında etkili olmaktadır. Küçük topraklara sahip ve nüfusu az olan ülkelere cumhuriyet yönetimleri açığa çıkarken; orta büyüklükte bir toprağa ve nüfusa sahip ülkelere monarşi; çok büyük topraklara ve nüfusa sahip ülkelere ise despotizm oluşmaktadır. Çok geniş düzlüklerin bulunduğu Asya kıtasında çok büyük alanlara hükmeden devletlerin yönetim biçimi despotizm olurken; nispeten küçük bir alana yayılan ve daha dağlık topraklardan oluşan Avrupa’nın devletleri daha özgürlüklerine düşkün insanlar üzerinde hüküm sürdükleri için monarşi rejimleri olarak şekillenmişlerdir. Gerçekte bu argümanlar Aristoteles’ten miras kalan Batı merkezli düşüncelerin bir tür tekrarına işaret etmektedir. Özgürlüklerine düşkün Batılıların sınırlı monarşilerine karşı siyasal özgürlüklerin uzağında kalan Doğulu toplumların despotik yönetimleri ikilemi, aradan çok uzun yıllar geçmesine rağmen fazlaca değişmeden yine karşımızda durmaktadır.

İklim kuramında ve coğrafyanın etkisinde örneklendiği üzere Montesquieu’ye göre somut koşullar ile yönetim biçimleri arasında dolayimli bir ilişki mevcuttur. Şöyle ki, ülkenin somut koşullarının bileşimi orada yaşayan insanların doğasını ve yaşam biçimini farklılaştırarak onlara değişik dünya görüşleri empoze eder ve bu bir tür ulusal karakter/ruh açığa çıkartır. Bu ulusal ruh oradaki yönetimin doğasının yani biçiminin ilkesini oluşturur. Bu argümanlardan şöyle bir sonuç çıkar: Bir yönetimin/rejimin doğası/biçimi ile ilkesi arasında uyum varsa, o yönetim oturmuş ve istikrarlı bir

² Bu eserler arasında 17. yüzyılda yazılmış ve Montesquieu’ye ulaşan süreçte, kendisinden sonraki yazarları oldukça etkilemiş olan ikisinin altını çizmek gerekir. Birincisi Osmanlı, İran ve Hindistan’a birçok kez seyahat etmiş tüccar ve büyükelçi olan Jean-Baptiste Tavernier’in defalarca basılmış *Six Voyages* başlıklı ünlü seyahatnamesidir. İkincisi ise Asya rejimleri ve Babür İmparatorluğu hakkında ayrıntılı açıklamalar yapan, uzun yıllar Asya’da yaşamış seyyah François Bernier’in *Travels in the Mughal Empire 1656-1668* başlıklı çalışmasıdır. Bu iki çalışma ve literatürde etkili olmuş diğer önemli seyyahların çalışmalarının ayrıntıları için bkz. (Curtis, 2015: 55-73).

³ Fransız düşünür Louis Althusser (2005: 15) bu konuda açık ve iddialı yazar: “Montesquieu’nün *siyaset biliminin kurucusu* olduğu herkesçe kabul edilen bir gerçektir. Auguste Comte’un bu konuyla ilgili söylediklerini Durkheim da yinelemiş, kimse de bu yargıya ciddi bir itirazda bulunmamıştı[r].”

kimlik taşır. İlke değişmeye ya da bozulmaya başlarsa, yönetim biçimi de değişmeye başlar (Montesquieu, 2001: 130). Bu itibarla her yönetim biçiminin motoru olan, onu harekete geçiren bir ilkesi/tutkusu vardır. Bu noktada Montesquieu (2001: 25-56) bir tür siyasal rejimler tipolojisi oluşturmaktadır. Buna göre geçmişte ve kendi yaşadığı dönemde üç temel yönetim biçimi bulunmaktadır: Cumhuriyet, monarşi ve despotluk.

Halkın kendisinin ya da kendi içinden çıkardığı yönetici bir grubun egemenliği kullandığı yönetim biçimi olan cumhuriyet, birinci durumda demokratik ikinci durumda ise aristokratik bir nitelik taşıyacaktır. Demokratik cumhuriyetin yani demokrasinin ilkesi siyasal erdemdir. Bu bir bilgi birikiminden ziyade sürekli olarak insanlarda canlı tutulması gereken bir duyguya işaret eder. Ahlaki bir erdemden ziyade kamusal bir erdemi ifade eden bu ilke insanlarda kendi özel çıkarını değil kamu çıkarını gözetme eğilimi, kendini devletle bütün hissetme, vatanseverlik, fedakârlık olarak açığa çıkar. Kısacası demokrasi halkın kendisini kamuya adadığı; basit, eşit ve özgür bir yaşam sürdüğü az nüfuslu küçük topraklardaki yönetim biçimidir. Aristokratik cumhuriyetin yani aristokrasinin ilkesi ise siyasal erdemle bütünleşmiş bir ılımlılık/ölçülülük de gerektirir. İktidarı elinde tutan yani yasaları yapan ve uygulayan azınlığın insanlar arasında eşitsizliklerin artmaması için ölçülü davranmaları elzemdir. Bu da yine demokraside olduğu gibi aşırıya kaçmayan basit bir toplumsal ve iktisadi düzeni gerektirir. Montesquieu'ye göre hem demokrasi hem de aristokrasi somut koşulları ve ilkeleri itibarıyla kendi döneminin Avrupa'sına uygun görünmemektedir. Az bir nüfus, küçük bir toprak, azla yetinmeyi bilen, kişisel çıkarını değil ortak çıkarı tercih eden, yalın ve basit yaşam tarzı süren bir halka dayanan bu yönetim biçimleri Avrupa'nın canlanmış iktisadi hayatına uygun değildir. Bu itibarla cumhuriyetler çağının geride kaldığını düşünen Montesquieu'ye göre iktisadi gelişmişlik erdemi dışlamaktadır; bu koşullarda yöneticilerden ölçülü olmasını ve halktan erdemli olmasını beklemek oldukça güçtür (Montesquieu, 2001: 59-86).

İçinde yaşadığı dönemin koşullarına en uygun olan, çağın ve geleceğin rejimi olarak gördüğü monarşi, Montesquieu'ye (2001: 32-34) göre tek kişinin sınırsız ya da keyfi yönetimi değildir. Tam tersine monarşide kral yerleşik ve temel yasalara uygun şekilde, halk ile arasında yer alan ara erklerin (soylular ve din adamları sınıfları, özerk kentler, mahkemeler ve yargı organları vb.) yarattığı sınırlamalara uyarak ılımlı bir yönetim ortaya koyar. Orta büyüklükte bir toprağa ve nüfusa sahip olan ülkelerin rejimi olan monarşide oturmuş/yerleşik toplumsal ve siyasal yapılar mevcuttur. Monarşinin işlemlerini sağlayan temel ilke onurdur; toplumda belirli bir kesimin tutkusu gibi görünen onur aslında irsi değildir ancak yine de soylulardan ortaya çıkmıştır ve tüm topluma yayılmıştır. Belirli bir iktisadi ve toplumsal gelişmişlik üzerine oturan bu sistemde herkes daha üst bir konuma gelmeye, sınıf atlama çabı yaparken aynı zamanda bütün insanların ortak iyiliğine de katkıda bulunur. Herkesin eşitliği yadsınması, eşitsizlik üzerine kurulu bu sistemin de kolaylıkla devamını sağlar. Montesquieu'ye göre kral siyasal özgürlüğü sağlayan ara kurumlara saygı göstermez ya da temel yasaları çiğneyerek iktidarının sınırlarını aşarsa monarşinin doğası ve ilkesi arasında uyumsuzluk oluşacak ve monarşik iktidar despotizme doğru kayacaktır.

1614'ten itibaren Fransa krallarının Etat's Generaux'u (Genel Tabakalar Meclisi) toplantıya çağırmadıklarını ve yetkileri büyük ölçüde kendi ellerinde topladıklarını dikkate alırsak, açıkça ifade edemese de Montesquieu'nün temel meselesinin Fransa'daki bu despotik eğilim olduğunu söylemek mümkündür. Fransa'nın somut koşulları ve ilkesi monarşiye uygundur ancak sanki kral üstten bir müdahale ile sistemi despotizm yönünde değiştirmeye çalışmaktadır. Bunun yarattığı uyumsuzluk, Montesquieu'ye göre yönetilenler ve kral arasında tampon vazifesi gören ara erklerin de gücü azaldığı için, halkın tepkisini doğrudan krala yöneltecek ve bir halk devrimine yol açacaktır. Bir diğer deyişle, aslında kral ara erklerin gücünü kırarken bir yandan kendi iktidarını mutlaklaştırmakta ancak öte yandan paradoksal olarak da kendi sonunu hazırlamaktadır. Fransa'da diğer güç odaklarının aleyhine olacak şekilde kralın gücünü arttıran bu değişimlerin, sistemi tam anlamıyla olmasa da bir tür 'yarı despotik' hale getirdiği ileri sürülmüştür (Poggi, 1993: 75-76). Fransa'da monarşinin bozulması ve despotizme kaymasından endişe duyan Montesquieu (1963), buna yönelik uyarılarını ve eleştirilerini Batının ötekisi olarak kodladığı doğu devletleri üzerinden 'Şark despotizmi' çerçevesinde yapacaktır.⁴

⁴ "Montesquieu için... bu Doğu despotizmi anlayışının... ülkesindeki monarşinin kötü işleyişine göndermede bulunmak amacıyla ortaya attığı bir bahane olduğu kolaylıkla fark edilebilir. *Yasaların Ruhu*'ndan önce *Acem*

Bu bağlamda konumuz açısından asıl önemli olan yönetim biçimi, Montesquieu'nün Osmanlı İmparatorluğu, İran, Çin ve Japonya gibi doğu toplumlarına referansla açıkladığı despotizmdir. Batılı monarşilerin bozulmuş biçimi olarak sunulan despotizm, tek kişinin yasaları dikkate almadan hiçbir kural tanımadan, kendi iradesi ve kaprisleri doğrultusunda keyfi bir şekilde hüküm sürdüğü zalim bir yönetim biçimidir. Diğer yönetim biçimleri gibi belirli maddi ve manevi unsurların yani somut koşulların ürünü olarak açıklanmaya çalışılan despotizme Montesquieu, sistematik bilimsel merakın çok ötesine geçen aşırı bir önyargı ve tikslenme ile yaklaşır. Mutlak kötü bir yönetim olan despotizm tamamen negatif ve kapkara bir tablo olarak sunulur. Çok sert ve zorlu iklim koşullarına sahip uçsuz bucaksız topraklarda bulunan Asya ülkelerinin doğasına uygun bir yönetim biçimidir despotizm. En belirgin özelliği monarşide iktidara sınır çeken temel yasaların despotizmde bulunmamasıdır. Tabii ki yönetime dair bazı yasalar mevcuttur ancak bunlar despot tarafından her an değiştirilebilir ve kolaylıkla da çiğnenebilir bir niteliğe sahip olduğu için, diğer yönetim biçimlerinde yasanın taşıdığı işlevlere sahip değildir. Montesquieu'ye göre akla, doğaya ve adalet ilkelerine aykırı olan despotizm o kadar kötüdür ki buna yönetim biçimi demek bile mümkün değildir. Çünkü despotizmde ne siyasal-hukuki ne de toplumsal bir yapı mevcuttur (Althusser, 2005: 99-101).

İktidarın mutlak bir şekilde kişiselleştiği despotizmde siyasal alanda bir kurumsallaşma bulunmadığı için devletin yönetilmesinde ve devlet işlerinin yürütülmesinde önemli kararların nasıl alınacağı ve ne tür bir yöntem izleneceği belirsizdir. Siyasal ve hukuksal alandaki kurumsallaşma eksikliği, devlet işlerini belirsiz, anlık ve keyfi bir zemine oturtmaktadır. Montesquieu'ye göre bu nedenle despotizm doğası gereği geçmişi ve geleceği olmayan, günü gününe yaşayan anlık bir rejimdir. Despot ve despot adına kullanılan her türlü yetkinin karşısında onu sınırlayacak ya da denetleyecek herhangi bir güç bulunmadığı için, siyaset baskı ve şiddete dayalı karar ve uygulamalara indirgenmiştir. Siyasetin iflası olarak nitelendirilebilecek bu durum, ne kadar güçlü görünse de despotun güvenliğini de tehlikeye atmaktadır. Siyasal ve hukuksal kurumsal yapının olmaması despotun iktidarının korunmasını da güvencesiz bırakmaktadır. Monarşideki ara erklerin bir benzerini despotizmde bulmak mümkün değildir. Doğuştan gelen aristokratik ayrıcalıklara ve bireysel iktisadi zenginleşmeye 'tepleri biç' politikası ile izin verilmeyen despotizmde herkes en alt düzeyde eşit hale getirilmiştir. Demokrasilerde insanlar 'her şey' oldukları için eşitlenirken, despotizmde 'hiçbir şey' olmadıkları için eşitlenirler. Hiçbir uyruğun hak ve özgürlükleri tanınmadığı ve güvence altına alınmadığı için iktidar karşısında herhangi bir güvenceleri mevcut değildir. Despot karşısında herkes kul-köle konumunda bulunduğundan, mevcut konumun ya da mülkiyetin sürdürülmesinin bir garantisi yoktur. Toplumsal alanda insanları birbirinden ayırt edecek hiyerarşik bir yapılanma da mevcut olmadığından, kimsenin yarınından emin olmadığı ve öngörülebilir bulunmanın imkânsız olduğu bu ülkeleri Montesquieu çöle benzetir; her şey bir boşluğun içindedir ve buralarda hiçbir şey yetişmez. Kısacası siyasetin iflası yanında despotik iktidarlar toplumsalın da iflas ettiği ülkelerde hüküm sürerler (Ağaoğulları vd., 2005: 410-415; Althusser, 2005: 101-107).

Montesquieu'nün (2001: 43-5) düşüncesinde siyasal ve toplumsalın iflası üzerine kurgulanan despotizmin ilkesi korkudur. Yukarıda zikredilen özellikler despotik rejimlerde insanların sürekli endişe ve korku halinde yaşamalarına yol açar. Cumhuriyetlerdeki erdem ve ölçülülük ya da monarşideki onura despotizmde yer yoktur. Despotik iktidar uyrukları üzerinde korku salarak hüküm sürer; potansiyel tehditlerin engellenmesi yine şiddet araçları ve aşırı cezalandırma ile sağlanmaya çalışılır. Despotizmdeki cezalar cumhuriyet ve monarşilere göre çok daha sert ve aşırıdır (Shklar, 1987: 46). Montesquieu despotizmde bazen iktidar karşısında fren işlevi görebilecek bir kurum olarak dini zikreder ancak din de korkuya eklenen bir korku olarak despotik bir niteliğe sahiptir ve bu yönüyle despotik iktidarın hizmetindedir. Tüm topluma yayılmış bir korku ikliminde yaşayan insanlar dinin de etkisiyle iki yönlü bir baskı altında yaşamak zorunda kalırlar ve kendilerinden koşulsuz itaat talep edilir.

Mektupları da aynı yöntemle kaleme alınmıştır... [Montesquieu] dolaylı bir yol izleyerek despotluğu İran'a yakıştırır, aynı zamanda da Acem gezginlerin ağzından Fransa monarşisine küçük eleştiri okları yollar... Ona göre Fransa, Richelieu ile başlayıp XIV. Louis ile devam eden çok tehlikeli bir sürecin içine girmiştir: Monarşi gitgide korkunç bir rejim olan despotluğa doğru kaymaktadır... Üstelik şu gerçek de unutulmamalıdır: 'Adalet görüntüsü altında ve yasaların gölgesinde yürütülen despotluktan daha korkunç yoktur' (Ağaoğulları vd., 2005: 409; 414-5). "Bu gözlemler, birçok eleştirinin, *Mektuplar*'ın ve Montesquieu'nün diğer eserlerinin, öncelikle Fransız mutlakiyetçiliğinin keyfi hale gelmesi korkusuyla bu rejim üzerinde alınması gereken anayasal kontroller ve ıslahlarla ilgili olduğunu düşünmesine neden olmuştur" (Curtis, 2015: 110).

Despotizmi ayakta tutan ve yaşamasını sağlayan tutku olarak korku, erdem ve onur gibi eğitilmiş ya da düzenlenmiş bir nitelik taşımaz; ne kurallara ne de yasalara sahiptir.⁵ Despotizmde temel amaç erdem ve onurun doğrudan ve dolaylı hedeflerinden çok farklı olarak iyi yurttaşlara sahip olmak değildir; korku ikliminin gayesi mutlak itaat eden köle ruhlu uyruklar yetiştirmektir.

Konuyla ilgili sonraki tüm tartışmaları etkilemesi hasebiyle Montesquieu'nün yukarıda değindiğimiz Şark despotizmine dair açıklamaları Batı siyasal düşünce tarihi açısından büyük önem taşımaktadır. Sonraki dönemde argümanları çoğunlukla tekrarlanmış olsa da, ilk dönemden itibaren ciddi eleştiriler de getirilmiştir. Bunların en önemlilerinden bir tanesi 1778'te *Législation Orientale* (Doğudaki Yasalar) konulu önemli bir çalışma hazırlayan ünlü şarkiyatçı bilim insanı Anquetil-Duperron'un Montesquieu'nun Doğu mitosuna yönelik eleştirileridir. Anquetil-Duperron'a göre Montesquieu'nün çalışmalarında ciddi yanlış veriler ve yanlış anlaşılmalara mevcuttur.⁶ Şark despotizmi düşünsel bir varsayımdır ve Türkiye, İran ve Hindistan'da gerçekte anlatıldığı haliyle hiçbir zaman var olmamıştır. Bu bir hayali kurgudur ve keyfi iktidar hakkında yapılan ithamlar da doğru değildir. Zikredilen üç ülkedeki yetki suiistimalleri diğer ülkelerde de yaşanmaktadır ve bu nedenle bunlar onları farklı bir 'despotizm' tanımının içine sokmaz. Bu durumu o ülkelerin somut koşullarının sonucu olan doğal/meşru bir şekillenme olarak görmek doğru değildir; verilen örnekler meşru olandan bir sapmadır ve bu haliyle birçok ülkede benzeri sapmalar görülebilmektedir. Şark despotizmi betimlemeleri, İngilizlerin Hindistan'da ve Batılıların Asya'da yaptıklarını temize çıkarmak için abarttıkları 'hayali bir güç'tür. Örneğin Osmanlı'da rejim Montesquieu'nün anlattığı kadar basit değildir; çok daha karmaşık ve kamusal bir niteliğe sahiptir. Benzer bir durum İran için de geçerlidir (Curtis, 2015: 92-3). Görüldüğü üzere olgu aynı olsa da, farklı saiklerle Şark despotizmi kurgusuna/algısına yönelik değerlendirmeler değişmektedir.

Kurgular Çatışıyor/Karışıyor & Şark Ne Kadar Despotik?

Batı muhayyilesinde Şark ve despotizm ilişkisine dair farklı görüşler de mevcuttur. Bu açıdan Batıdan Doğuya bakan düşünürlerin farklı yorumlarda bulunduğunu ve farklı hususları vurguladıklarını söyleyebiliriz. Örneğin Fransız Aydınlanmasının habercisi şüpheli düşünür *Pierre Bayle (1647-1706)* 18. yüzyılın en popüler kitaplarından birisi olan *Dictionnaire Historique et Critique*'te (1697), Osmanlı sultanının mutlak bir iktidara sahip olmadığını, yönetimini bir şekilde kanunlar çerçevesinde gerçekleştirdiğini ileri sürerek 'despotizm' iddiasına karşı çıkmaktadır. Bayle'ye göre despotizm konusunu bir genellemenin sonucu olarak ileri sürmek doğru değildir; ancak ampirik gözlemlere dayanan analizlerle daha doğru sonuçlara ulaşılabilecektir (Curtis, 2015: 46-47). Buna benzer şekilde Şark hakkında daha olumlu ya da en azından nötr yorumlarda bulunan düşünürler olmuştur. Bu tarz değerlendirmelerde karşımıza çıkan görüşler farklılaşmakla birlikte tekrar eden bazı temaları/argümanları şöyle sıralayabiliriz: Keyfi ve sınırsız iktidara sahip despotlar olarak nitelenen Doğulu sultanların güçleri ve yetkileri gerçekte çeşitli politik ve toplumsal mekanizmalar vasıtasıyla sınırlanmıştır. Sultanlar Batılı muadillerinden daha fazla bir güce sahip değillerdir ve diğer dinlere karşı çok daha fazla hoşgörülü davranırlar. Hükümdar yasalara uygun hareket etmek zorundadır; savaş ilan etmeye bile kendi başına karar veremez. Özel mülkiyet çeşitli yollarla güvence altındadır. Osmanlı devleti ticareti dikkatli bir titizlikle yürütür ve devletin idari etkinliği başarılıdır; devlet bazı Hristiyan ülkelerdeki yönetimlerden çok daha az despotik özellikler taşır. Dini nedenlerle İslamiyet'i kötülemek için Şark hakkında Batılılar tarafından birçok asılsız bilgi-olgu uydurulmuştur. Doğu Hindistan

⁵ Althusser'in (2005:107-8) ifadesiyle, "[korku] Kendini yinelemekten başka bir şey yapmayan anlık bir tutkudur. Siyasal tutkular arasında siyasal olmayan tek tutkudur, dolaylılığı nedeniyle 'psikolojik' bir tutkudur. Gene de bu tuhaf rejimin yaşam kaynağıdır."

⁶ Benzeri eleştirileri Curtis'in (2015: 109) satırlarında da bulabiliriz: "Montesquieu'nün tarihsel eleştirileri ve Orta Doğu hakkındaki algısının tamamıyla doğru olmadığını kabul etmek yerinde olacaktır. Başkenti ve merkezi vilayetlerinin Avrupa anarokasında olduğu bir periyotta Osmanlı İmparatorluğu'nu Asya içerisinde değerlendirdiği için Montesquieu'nün *Asya ve Güney* kullanımları kesin referanslar olarak alınmamalıdır. Özellikle imparatorluğun sultanının ve diğer yöneticilerin gücü ve yetkileri ve yönetim şekillerinin yapısı olmak üzere, gerçeklikle ilgili başkaca hataları da vardır."

Şirketi’nin mensubu olan Robert Orme’ye göre (1753) teoride doğu rejimlerinde mutlak iktidar var gibi görünse de pratikte din ve gelenekler gibi kısıtlayıcı unsurlar yetki kullanımını sınırlar. İstanbul’da Fransa büyükelçiliği yapan Chosieul Gouffier (1786), Machiavelli’nin Osmanlı-Fransa yorumunun tam tersine Osmanlı Devleti’nin Fransa’daki gibi tek bir efendiye sahip olmadığını; burada hukuk adamlarını, ulemayı ve diğerlerini de ikna etmeniz gerektiğini ileri sürer (Curtis, 2015: 89 vd.).

Şark despotizmi konusunda farklı düşüncelere ve argümanlara sahip olan en önemli düşünürlerden birisi ünlü İngiliz filozof ve devlet adamı Edmund Burke’tür.⁷ Felsefi düzeyde Aydınlanma düşüncesinin rasyonalizmine ve politik düzeyde Fransız Devrimi’ne yönelik eleştirileriyle öne çıkan Burke (1729-1797), birçok farklı konuda ve alanda çalışmalar yapmış ve 1765’ten 1794’e kadar uzanan uzun parlamento kariyeri boyunca *Whig* grubu üyesi bir politikacı olarak mücadele vermiştir (Duman, 2010). Siyasal ve toplumsal düzeyde sınırlanmış bir yönetim biçimi olan monarşi konusunda, siyasal iktidarı ılımlılaştırarak despotlaşmasını önleyen ara erklerin işlevini ve önemini vurgulayarak Montesquieu’ye benzer argümanları savunan Burke’ün kariyerinde, ‘despotizm’ ve ‘keyfi iktidar (arbitrary power)’ eleştirisi/karşıtlığı, hayatı boyunca karşılaştığı farklı politik tartışmalardaki (Amerikan kolonileri, İrlanda sorunları, Hindistan politikası vb.) yaklaşımının temel unsurunu oluşturmuştur.

Nerede gerçekleşirse gerçekleşsin yetki suiistimalinden kaygı duyan Burke için despotizm, sadece tek kişinin sınırlanmamış ve keyfi yönetimi olarak tanımlanamaz. Çünkü despotik eğilimler tek kişiden kaynaklanabileceği gibi azınlık bir gruptan ya da halkın çoğunluğundan da kaynaklanabilir. Sonrasında Alexis de Tocqueville’in ‘çoğunluğun tiranlığı/despotizmi’ ya da ‘demokratik despotizm’ olarak adlandıracağı olguyu öngören Burke’e göre, çoğunluğun kendinden menkul bir meşruiyeti ya da haklılığı yoktur. Azınlığın ya da çoğunluğun kararlarının adalete ve hakkaniyete uygun olacağına da bir garantisi mevcut değildir. Sınırlanmamış mutlak iktidarın bozuculuğu tek kişi için doğru olduğu gibi çoğunluk için de doğrudur; insanlar birleştiklerinde bütün olarak da despotlaşabilirler. Tam da bu nedenle böyle bir yetki/iktidar tek bir insana verilmeyeceği gibi bir grup insana ve çoğunluğa da verilmemelidir. Fransız devrimcilerle yönelik eleştirilerinde Burke (1993: 124-5), özellikle Rousseau’nun düşüncelerine dayanan ulus/halk egemenliği kurgusundan hareketle üçüncü tabakanın (*Tiers état*) toplumdaki diğer unsurları bastırmasını ve iktidarını mutlaklaştırmasını ‘despotizm’ olarak adlandırmıştır. Fransız devrimciler ılımlı ve sınırlanmış bir yönetim yerine, etik karakteri itibarıyla monarkın despotizmiyle aynı niteliklere sahip olan halkın despotizmini tercih etmişlerdir.

Burke’ün despotizm eleştirileri birçok alana yayılmakla birlikte özellikle Fransız Devrimi’ne dair değerlendirmelerinde karşımıza çıkarken, spesifik olarak Şark despotizmine dair yorumları ise Britanya’nın Hindistan politikasına ilişkin yazı ve konuşmalarında dile getirilir. Bu konu çerçevesindeki yorumları ve değerlendirmeleri, Doğu Hindistan Şirketi’nin uzun yıllar yöneticiliğini yapmış olan *Warren Hastings*’in görevi kötüye kullanma davası bağlamında Hindistan’a dair yaptığı uzun parlamento konuşmalarında ifade edilmiştir. Ancak Burke’ün İngiliz Avam Kamarası’nın aktif bir parlamenti olarak yaptığı konuşmaları, sadece Hindistan ile sınırlı kalmamış geniş anlamda Asya toplumlarının yapısı ve siyasal yönetimlerine dair konuları da içermiştir. Bu çerçevedeki faaliyetleri ve eleştirileri, Burke’ün (1997: 439-40) kariyerinde ‘keyfi iktidar’a karşı verdiği sürekli bir mücadele halini almıştır. Hatta bu süreçte bazı dönemlerde üyesi olduğu *Whig* grubunun politikalarından ayrılmakta tereddüt etmemiştir.

Warren Hastings’e yönelik suçlamanın özünde, şirket yönetiminin, tarihsel olarak despotizmle yönetildiği için Hindistan’ın bu geleneğe uygun şekilde despotik bir iktidar tarzıyla yönetilmesi gerektiğini ileri sürerek, faaliyetlerini sınırlayan unsurları kabul etmemesi yatmaktadır. Bir diğer deyişle, Şirket yöneticileri Hindistan’da despot gibi davranmalarının uygun ve doğru olduğunu ileri sürmektedir. Burke’e göre bu argüman hiçbir şekilde kabul edilebilir değildir. Çünkü şirket sadece iktisadi faaliyetlerde bulunmamaktadır aynı zamanda askeri gücü, mahkemeleri, hukuk yaratma ve uygulama yetkileri ile bir tür siyasal egemenlik sahibidir. Burke’ün (1991: 283) ifadesiyle şirket, vergi koyan ve toplayan “tüccar kılığında bir devlet” haline gelmiştir. Şirket yöneticileri savunmalarında suçlandıkları adaletsiz, hukuksuz, keyfi ve şiddet içeren politikalarını, Hindistan’ın kendine özgü yerel

⁷ Edmund Burke’e dair açıklamalarda büyük ölçüde önceki çalışmamızın ilgili kısımlarından yararlanılmıştır (Duman, 2010).

koşulları ve kendilerine tanınan imtiyazların gereği olarak savunmaktadır (Burke, 1997a: 476; 1997: 443-4). Kısa sürede büyük servetler elde etme çabasıyla hareket eden bu üst düzey yöneticiler sonrasında İngiliz iç siyasetinde aktif rol almaktadır (Hasian, 2002: 235, 253). Tocqueville'in Cezayir'den Fransa'ya dönen Fransız yöneticilerinin davranışlarının kötü etkileri hususunda duyduğu endişenin benzerini, Burke Hindistan'dan dönen İngiliz yöneticiler için hissetmektedir. Britanya İmparatorluğu'nun politik kültürünü bir bütün olarak düşünen Burke (2005: 463-4), imparatorluğun bir yöresindeki yozlaşmanın bir şekilde İngiltere'ye bozucu ve yıkıcı bir siyaset olarak yansıtacağını düşünmektedir. Burke'e göre 'özgürlük' ve 'adalet' gibi kavramlar birer soyutlama değildir; yönetim pratiklerinin içinde şekillenen somut olgulara dayanarak açığa çıkarlar. Bu nedenle Doğu'da her şeyi mübah gören bir politik anlayış uzun vadede Batı'ya da sirayet edecek ve zarar verecektir.

Burke (2005: 444-5) bir devlet adamı olarak Britanya İmparatorluğu için kaygılanmakla birlikte, argümanlarını desteklemek ve Şirket yöneticilerinin cezalandırılmasını sağlamak için Hindistan özelinde Batılı düşünürler için abartılı sayılabilecek düşünceleri de ifade etmiştir. Burke'e göre Hindistan kadim bir medeniyet olarak, Batı dünyasından çok daha önce gelişmiş bir kültüre ve medeni ilişkilere sahip insanların yaşadığı bir bölgedir. Aristoteles'ten beri tekrarlanan gayr-i medeni barbarlar yakıştırmalarını eleştirmekte ve yerel halkın özgürlüklerini ve geleneklerini, bir başka ifadeyle ahlaki imgelemlerinin içeriğini oluşturan kültürel ve tarihsel unsurları önemseyen bir perspektiften hareket etmeyi salık vermektedir. Şirketin despotik olarak nitelediği keyfi eylemleri ve politikaları, yerel halkların özgürlüklerini gasp etmekte ve onları ticari metalar olarak görerek evrensel ahlaki değerleri de çığnemektedir. Tüm bunlar Hindistan'ın yönetilmesini de daha zor ve verimsiz hale getirmektedir.⁸

Burke'ün geniş anlamda sosyolojik perspektifi burada da karşımıza çıkmaktadır. Hindistan'ı daha önce işgal etmiş ve uzun yıllar yönetmiş olan Araplar, Tatarlar ve Persliler de acımasız ve gaddar olabilmişler ancak onlar İngilizlerden farklı olarak yerel halk ile bütünleşmiş, toprak ve insanlarla çeşitli bağlar kurmuşlardır. İngiliz yöneticiler ise 'öteki' olarak gördükleri yerel halklar ve kültürlerle etkileşime girmemişler sadece kendi iktisadi çıkarlarını düşünmüşlerdir. Burke bu yöneticileri 'toplumsuz' kalmakla itham etmekte ve bu nedenle duygudaşlık yetilerini ve eylemlerinin ahlaki bağlamını yitirdiklerini ileri sürmektedir (Burke, 1997: 451-4). Bu bağlamda Burke, Batı-Doğu, Avrupa-Asya ve Britanya-koloniler arasında yapılan ayırmadan hareketle ahlaki standartların her yerde aynı şekilde geçerli olamayacağı tezini ileri süren şirket yöneticilerinin anlayışını 'coğrafi ahlak' olarak nitelemektedir. Bu çerçevede bir tür evrensel doğal hukuk anlayışını dile getiren Burke'e göre ahlakın pratik uygulamaları yerel koşullara göre kısmen değişmekle birlikte bunların arkasında yer alan değerler her yerde aynıdır. Batı dünyasında zulüm, adaletsizlik ve haksızlık olarak görülen politikalar Asya toplumlarında kabul edilebilir görülemez. Batı'da yanlış olan eylemler Doğu'da doğru hale gelmez (Burke, 1991: 346-7).

Warren Hastings'in savunma avukatlığını yapan *Edward Law*, Şark despotizmine dair algıyı oluşturan 17. ve 18. yüzyıldaki Batılı çalışmalara referansla, kendi tezlerini doğuda despotik veya keyfi iktidarın bir norm olduğu temeline dayandırmıştır (Curtis, 2015: 183-7). Buna göre Asya toplumlarının gelenekleri ve tarihsel iktidar yapıları despotik olduğu için, burada yaşayan insanlar kültürel olarak bu despotik yönetim pratiklerine uygun bir ruh ve karaktere sahiptirler. Bu ulusal karakter ya da ruh, onların Batı'daki yönetim pratikleriyle yönetilmelerini zorlaştırmaktadır. Law'un bir hukukçu olarak yaptığı şey, Şark despotizmine dair literatürde yer alan argümanları sıralayarak savunmasının temeline yerleştirmek olmuştur. Bu aslında yukarıda açıkladığımız despotik Doğu algısının yinelenmesidir. Law'un savunmada ileri sürdüğü görüşlere uzun cevaplar hazırlayarak bu temel argümanın yanlış olduğunu ileri süren Burke, bu genel kabulü çürütmeye çalışmıştır. Avam Kamarası'nın aktif bir üyesi olarak Burke, Doğu toplumlarına ilişkin olarak yapılan birçok çalışmaya katılmıştır. Bu çalışmalarının ayrıntılarını uzun uzadıya anlatan Burke'e göre, Şark despotizmi kurgusuna dayanarak ortaya konan argümanlar doğru değildir. Burke'ün kullandığı dil oldukça iddialıdır: "Doğu yönetimleri keyfi iktidar hakkında hiçbir şey bilmezler". Birçok konuda Montesquieu'ye olan hayranlığını dile getiren Burke, Şark despotizmine dair verilerin önemli kaynaklarını oluşturan seyyahların yazdığı metinler konusunda

⁸ Thomas Paine (1998: 353) de İngiltere'nin Hindistan politikasını eleştirir: "Bugün İngiliz hükümeti tarafından bir sahnesi Doğu Hindistan'da oynanmakta olan korkunç oyun, ancak, nimetlerinden faydalanmak kabiliyetinden yoksun oldukları dünyayı talan ve insanlarına işkence etmiş olan Got'lar ile Vandal'lar -bu hiçbir prensipleri olmayan insanlar- hakkında anlatılması reva olan bir şeydir."

oldukça eleştireldir. Meclisteki konuşmasında, “Montesquieu'nün aylak ve anlayışsız seyyahlardan topladığı her bir kelimenin tamamen yanlış olduğunu kanıtlamak” istediğini dile getirir (Curtis, 2015: 184).

Keyfi ve sınırsız despotik iktidar algısının hatalarını sıralayan Burke'e göre, özellikle Müslüman toplumlardaki yönetimler hem yasaların hem de dinin ikili bir sınırlamasına tabidir. Dini kuralları istedikleri gibi yorumlayamayan yöneticiler bir tür *hukukçular/ulema sınıfı (men of the law)* tarafından sınırlanan bir iktidara sahiptir (Burke, 1997a: 477-481). Müslümanların kutsal kitabı Kuran üzerinde birçok kez çalıştığını ve bu metinde keyfi iktidarı meşru gösterecek herhangi bir argümanla karşılaşmadığını ileri süren Burke'e göre, bazı durumlarda Müslüman yöneticiler Batıdaki muadillerinden daha fazla sınırlanmış bir iktidara sahip olmuşlardır. Yüzyıllar boyunca despotizmin timsali olarak görülen Osmanlı Sultanı, isminin önünde kendisini yücelten birçok sığfata sahip olsa da, tahayyül edildiği gibi keyfi bir iktidara sahip değildir. Savaş ve barışa karar vermesi, tebaasına vergi koyması, insanların özgürlüklerine, mülkiyetlerine ve yaşamlarına müdahale etmesi, verilmiş bir hukuki karar ya da fetva olmaksızın mümkün değildir (Burke, 1991: 352-354). Asya yönetimlerinin despotik olmadıklarını ispatlamak için Cengiz Han ve Timur gibi yöneticilere dair çeşitli örnekler veren Burke'e göre Batılı metinlerin verdikleri despotik eğilim örnekleri her toplumda açığa çıkabilecek olan sapmalar ve yozlaşmalardır. Bu olumsuz örneklerden hareketle tüm Doğu yönetimlerinin doğal olarak despotik olduklarını varsaymak ve buradan da Batılı yöneticilerin Doğudaki gayri meşru ve hukuksuz politikalarını aklamaya çalışmak kadar hatalı bir çıkarım olamaz. Kısacası genelleştirilmiş bir Şark despotizmi kurgusu doğru olmayan bilgilere dayanmaktadır (Burke, 1991: 352-367).

Burke'ün Warren Hastings davası süresince dile getirdiği bu argümanlar konusunda çok tutarlı olduğunu söylemek doğru olmayacaktır. Burke'ün yazılarını ve konuşmalarını bir bütün olarak değerlendirdiğimizde, farklı bağlamlarda ortak bir geçmişe ve kültüre sahip olan Avrupa medeniyetinin 'ötekisi' olarak Doğu kimliği ve özellikle Osmanlı İmparatorluğu karşımıza çıkmaktadır. Avrupa'yı bir medeniyet olarak gören Burke (2005a: 318-20), bundan farklı özellikler taşıyan Doğu toplumlarını ayrı bir yere koymakta ve yüzyıllardır devam eden Batı-Doğu ikilemine dair perspektifi yeniden üretmektedir (Welsh, 1995: 70-80). Daha geniş çerçevede Burke'ün Doğuya dair farklı bağlamlardaki yazılarına ve konuşmalarına baktığımızda, despotik Doğu algısını destekleyen argümanlara ve imalara da rastlamak mümkündür. İyi niyetli bir okumayla, filozof olandan ziyade devlet adamı Burke'ün siyasal pragmatizminin ürünü olarak görebileceğimiz bu farklı değerlendirmelerin gerekçelerini kavramak için politik bağlamına odaklanmak gerekir. Tam bu noktada akademik ve politik düzeyler arasındaki gerilim kendisini açık etmektedir. Batılı düşünürlerin Doğu toplumlarına bakışında karşımıza çıkan bu gerilimi Burke'ün metinlerinde de kolaylıkla bulabiliriz. Bu çerçevede Asyalı toplumların Avrupa'nın ortak kültüründen farklılaşan geleneklerine, kurumlarına, inançlarına ve rejimlerine saygı gösterilmesi gerektiği dile getirilmektedir. Tüm bu tarihsel oluşumlar evrensel insan doğasının farklı coğrafyalardaki şekillenmesi olarak görülmekte ve kendi özgül bağlamı içinde işleyen toplumsal ve politik düzen açısından işlevsel ve meşru görülmektedir. Ancak farklı olanı anlamaya yönelik bu çaba, daha çok Avrupa medeniyetine açık bir tehdit oluşturmayacak şekilde Hindistan gibi fiziksel olarak uzak olan yahut zaten *de facto* Avrupalı devletlerin yönetiminde bulunan toplumlar ve ülkeler için gösterilmektedir. Buradaki toplumsal/politik problem, bu toplumların Avrupa devletleri tarafından 'yönetilebilirliği' sorunudur (Duman, 2010: 450).

Bu bağlamda Burke'ün (1991: 354) “[Avrupa'ya] en yakın Asyalı devlet” diye tanımladığı Osmanlı İmparatorluğu, tehdit edici yakınlığı ile Avrupa'nın ötekisi olarak görülmektedir. Hindistan'a ilişkin olarak Hastings davası sürecindeki olumlu sıfatlar yerini olumsuzlara bırakmakta ve Burke (1993a: 264) bu çerçevede, “...Türkler gibi insanlığa zararlı, Hıristiyanların ebedi düşmanı, Hıristiyanlardan bir 'selamı' bile esirgeyen, Hıristiyan milletleriyle ateşkesten öte hiçbir antlaşmaya yanaşmayan, iç güvenliği barbarca ihmal eden, böylesine barbar bir millet[ten]...” bahsetmektedir. Bu tarz tanımlamaları Burke'ün hizmetkârı olduğu Britanya İmparatorluğu'nun değişen çıkarlarına göre farklılaşan değerlendirmeler olarak görebiliriz. Ne Hastings ne de Burke Britanya İmparatorluğu'nun Doğudaki varlığını sorgulamaktadır. Bir başka ifadeyle, taraflarda radikal ve yapısal bir sömürgecilik eleştirisi mevcut değildir; tartışma, dönemin değişmekte olan koşullarında sömürgeci politikaların özünden ziyade biçimine ve yöntemine dair farklı perspektifler üzerinden gerçekleşmektedir. Doğu toplumlarına bakış açısı da bu iktisadi/politik sorunsal noktasında farklılaşmaktadır. Hindistan

özelindeki sonuç, Hastings'te somutlaşan politikaların ahlaki olmadığı gibi kârlı da olmadığı ve gelecekte Britanya için potansiyel tehditlere gebe olduğudur (Duman, 2010: 451-2). 17. ve 18. yüzyıllarda Şark despotizmine dair tartışmanın birçok yönü olmakla birlikte, 19. yüzyıl düşünürlerine kadar uzanan süreçte meselenin en önemli politik yanı "sömürgeci egemenliğin meşruiyeti" haline gelmiştir. Kısacası mesele Doğunun hakikatte ne olduğundan ziyade Batının egemen güçlerinin işine yarayacak çerçevede ne olması gerektiğine doğru kaymıştır. Bu nedenle Batılı düşünürleri okurken ve değerlendirirken sosyal bilim perspektifiyle iktisadi/politik çıkarların doğrudan ya da dolaylı karıştığı düzeylere dikkat kesilmek elzemdir.

Sonuç

Batı siyasal muhayyilesinde Antik Yunan düşüncesinden temellerini alan ve günümüze kadar uzanan Batı-Doğu ikilemine dair teorik kurgunun bir şekilde devam ettiği rahatlıkla gözlemlenebilir. Yasalara dayanan, adaletili ve meşru Batılı siyasal rejim ideal tipi ile yasadışı, keyfi ve gayri meşru Doğulu siyasal rejim ideal tipi arasındaki karşıtlık, yalnızca politik düzeyde bir farklılaşmayı değil aynı zamanda toplumsal düzeyde Batı toplumları ya da daha spesifik olarak Avrupa toplumları ile Doğu ya da Asya toplumları arasındaki farklılaşmayı da vurgulamaktadır. Coğrafi farklılık, değişen nüfus oranları, farklı iklim kuşakları, kültürel ve dini farklar vb. gibi maddi ve manevi düzeydeki koşulların etkisiyle şekillenen ulusal ruh ve bu ruhun biçim verdiği bireysel karakterlerden toplumsal eğilimlere kadar çok geniş bir değişkenler yelpazesi, bu politik rejim farklılaşmasını açıklamada bilimsel (?) bir meşruiyet kaynağı olarak sunulmuştur. Hatta bu analiz düzeyinde birçok Batılı siyasal düşünür, Avrupa içi farklılaşmaları da bir şekilde paranteze alarak, ortak Avrupa toplumu ve bu topluma uygun siyasal rejim ideali ile geniş Asya toplumlarına ait despotik iktidar modeli arasında bir karşılaştırma yapabilmıştır.

Şark ve despotizm arasında kurulan ilişki özellikle modern dönemde Montesquieu'nün bir karikatür gibi kurgulanmış olan 'Şark despotizmi' betimlemesi ile sistematik ve yaygın bir hale gelmiştir. Aslında Montesquieu'nün hiç görmediği Doğu coğrafyasına ait abartılı örnekler üzerinden varsayıldığı despotik rejim tipi bir tür kötülük imgesi olarak kurgulanmış ve Batılı siyasal rejimlerin dışlaması istenen tüm unsurlar bu rejime atfedilmiştir. Düşünürler nedense kendi siyasal iktidarlarına dair söyleyemedikleri ya da yazamadıkları eleştirileri Şark'ın despot iktidarları üzerinden dile getirmişlerdir. Şark despotizmine ilişkin olarak Edmund Burke üzerinden örneklediğimiz farklı değerlendirmeleri de politik bağlamı dışında yorumlamak doğru olmayacaktır. Batılı düşünürlerin asıl despotik eğilimlerin Batı'da oluştuğunu ve Asyalı toplumların despotizmden uzak olduğunu ileri sürerken bile, kendi ülkelerinin iç ya da dış politik konjonktürüyle bağlantılı değerlendirmeler yapp yapmadığına dikkat etmek gerekir.

Kısaca belirtmek gerekirse, daha adaletili bir değerlendirme ile bilimsel merak ve inceleme arzusuyla ele alınan Şark'ın toplumsal ve politik sistemine dair çalışmaların, olgusal bilgi eksikliği, Avrupa'da mutlak yönetim olasılığına dair uyarılar, Aristoteles'ten miras ırkçı yaklaşımlar vs. gibi unsurlarla harmanlandığı söylenebilir. Bilgi ve güç arasındaki ilişkiyi dikkate alırsak özellikle Batılı iktidar odakları ile organik bağları olan kişilerce yazılan eserlerin tek amacının Doğu toplumlarının ve politikalarının bilimsel bir analizi olmadığını söylemek de 'postmodern' yorum ithamıyla değersizleştirilemeyecek kadar önemlidir. Bu tür eleştirel değerlendirmeleri küçümsemek, akademik açıdan itibarsızlaştırmak ya da hükümsüzleştirmeyi güç istencinin farklı bir boyuttaki ifadesi olarak okumak da mümkündür. Geniş anlamda toplumsal gerçeği kavramaya çalışmak ile onu ihtiyaca ve konjonktüre göre tanımlamak arasında ince ve hassas bir çizgi bulunmaktadır. Şark despotizmi bağlamında yazılan metinleri ve öne sürülen argümanları bu önemli dengeyi dikkate almadan gerçekçi bir şekilde anlamak ve değerlendirmek bize mümkün görünmemektedir.

Kaynakça

- Ağaoğulları, M. A.; Zabcı, F. Ç.; Ergün, R. (2005). *Kral-Devletten Ulus-Devlete*. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Aristoteles, (1993). *Politika*. (Çev. M. Tunçay). 4. Baskı. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Bodin, J. (1955). *Six Books of The Commonwealth*. (Çev. M. J. Tooley). Oxford: Basil Blackwell.
- Burke, E. (1993). *Reflections on the Revolution in France*. Oxford-New York: Oxford University Press.
- Burke, E. (1993a). "Letter to a Member of the National Assembly", *Reflections* içinde *Appendix*,
- Burke, E. (1999). "To Captain Mercer (1790)", *The Portable Edmund Burke*, (Ed. I. Kramnick). New York: Penguin Books.
- Burke, E. (1997). "Speech on Mr. Fox's East India Bill (1 December 1783)", *Selected Writings and Speeches*, ed. Peter J. Stanlis, Washington, D.C.: Regnery Publishing.
- Burke, E. (1997a). "Speech in Opening, Second Day (16 February 1788)", *Selected Writings and Speeches*, (Ed. P. J. Stanlis). Washington, D.C.: Regnery Publishing.
- Burke, E. (1991). "Speech on Opening of Impeachment", (Ed. P. Langford). *The Writings and Speeches of Edmund Burke*, Oxford: Clarendon Press, Cilt VI.
- Burke, E. (2005). "Speech on Mr. Fox's East India Bill (1 December 1783)", *The Works of The Right Honourable Edmund Burke*, vol. II, <http://www.gutenberg.org/browse/authors/b#a842>, The Project Gutenberg EBook, (17-07-2023).
- Burke, E. (2005a). "Letter I, On The Overtures of Peace", *The Works of The Right Honourable Edmund Burke*, vol. V, <http://www.gutenberg.org/browse/authors/b#a842>, The Project Gutenberg EBook, (17-07-2023).
- Curtis, M. (2015). *Şarkiyatçılık ve İslam -Avrupalı Düşünürlerin Orta Doğu ve Hindistan'daki Şark Despotizmi Üzerine Görüşleri-*. (Çev. M. Çakır). Ankara: Matbu Kitap Yayınları.
- Duman, F. (2010). *Aydınlanma Eleştirisinden Devrim Karşıtlığına: Edmund Burke*. Ankara: Liberte Yayınları.
- Güngör, C. (2011). "Marsilius'un Siyaset Kuramı: Defensor Pacis Üzerine", *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*. Cilt XV, sayı 4.
- Güngör, C. (2016). *Defensor Pacis Üzerine Padova'lı Marsilius'un Siyaset Kuramı*. Sakarya: A. Barış Kitabevi.
- Hasian, M. Jr. (2002) "Nostalgic Longings and Imaginary Indias: Postcolonial Analysis, Collective Memories, and the Impeachment Trial of Warren Hastings", *Western Journal of Communication*, 66 (2), Spring.
- Labarriere, J. L. (2003). "Tiranlık ve Despotluk". (Ed. P. Raynaud ve S. Rials). *Siyaset Felsefesi Sözlüğü*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Machiavelli, N. (1994). *Prens*. (Çev. N. Güvenç). İstanbul: Anahtar Kitaplar Yayınevi.
- Marsilius of Padua (1992). *Defensor Pacis*, (Çev. A. Gewirth). Toronto: University of Toronto Press.
- Montesquieu (2001). *The Spirits of Laws*. (Çev. T. Nugent). Kitchener, Ontario: Batoche Books.
- Montesquieu (1963). *İran Mektupları*. (Çev. Muhiddin Göklü). İstanbul: Hüsnütabiat Matbaası.
- Paine, T. (1998). *İnsan Hakları*, (Çev. M. O. Dostel). İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Poggi, G. (1993), *Çağdaş Devletin Gelişimi: Sosyolojik Bir Yaklaşım*. (Çev. Ş. Kut ve B. Toprak). İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları.
- Rubies, J. P. (2005). "Oriental Despotism and European Orientalism: Botero to Montesquieu". *Journal of Early Modern History*, 9(1-2), pp. 109-180. doi: <https://doi.org/10.1163/1570065054300275>.
- Shklar, J. (1987). *Montesquieu*. New York: Oxford University Press.
- Sunar, L. (2012). Aydınlanma Döneminde Doğu'ya Bakış: Değişen İlgi ve Söylemler. *Sosyoloji Dergisi*, 3. Dizi, 24. Sayı, ss. 59-82.
- Welsh, J. M. (1995). *Edmund Burke and International Relations -The Commonwealth of Europe and the Crusade against the French Revolution-*, New York: St. Martin Press.

Shifting Policies, Changing Lives: The Local Development and Privatization Nexus in Single-industry Towns

Atahan DEMİRKOL*

Abstract: This paper dwells on how single-industry towns (SITs) locally develop and are affected by the privatization of those dominant sectors. To do so, we attempt to discuss the potential results of local development and privatization tension in SITs. Typically, SITs are where one dominant industry becomes the leading actor in the local socioeconomic structure. As a result of the statist planning approach, the SIT policy was implemented in Türkiye by the Central Governments for years, starting with the Five-Years Industrial Development Plans in 1934 and 1938. In line with these plans, building state-owned firms (SOFs) in specific locations implies fostering local and regional socioeconomic development while accelerating national industrial progress. Nevertheless, this statist and well-planned policy to utilize SOFs for SIT formation has shifted over the years. Under the local socioeconomic influence of an SOF, Erdemir, the city of Karadeniz Ereğli, Türkiye, has been a typical case of SIT formation. The Turkish Government's policy to build the iron and steel company in the small coastal town during the 1960s stimulated the city's evolution to an industrial city and reformed its structure as an SIT. However, the heritage of the early Republic's planned statist policies that lasted more than forty years in Ereğli has shifted with the privatization of Erdemir in 2006. Whereas Erdemir's privatization contributed to the national economic growth, the city's local socio-economic development has shrunk. This paper, utilizing a qualitative research design following a theoretical discussion through secondary data sources, asserts that SITs are locally vulnerable to Central Governments' policy shifts and especially privatization. Hence, we stress that the Governments' shifting policies regarding local areas deeply affect those local people's lives.

Keywords: Urban Policy Planning, Single-industry Towns, Local Economy, Erdemir, Karadeniz Ereğli.

Değişen Politikalar, Değişen Hayatlar: Tek-endüstrili Kentlerde Yerel Gelişme ve Özelleştirme Rabitası

Öz: Bu çalışma, tek-endüstrili kentlerin (TEK) yerel olarak nasıl geliştiğine ve barındırdıkları baskın aktörlerin özelleştirilmelerinden nasıl etkilendiğine vurgu yapmaktadır. Bu bağlamda, araştırmada TEK'ler özelinde yerel gelişme ve özelleştirme geriliminin sonuçları gösterilmeye çalışılmıştır. Genel olarak TEK'ler, yerel sosyoekonomik yapıda tek bir baskın endüstriyel kuruluşun lider aktör olduğu yerlerdir. Devletçi uygulamaların bir sonucu olarak Türkiye'de merkezi hükümetler uzun yıllar boyunca TEK politikalarını uygulamıştır. Bu politikalar, belirli bölgelerde kamu fabrikalarının kurulmasıyla ülke çapında sanayi ilerlemesini güçlendirirken aynı zamanda yerel ve bölgesel sosyoekonomik gelişmeyi de desteklemeyi ifade etmektedir. Ancak geçen zamanda, kamu fabrikaları aracılığıyla TEK'lerin kurulması yönündeki devletçi politika değişime uğramıştır. Bir kamu fabrikası olan Erdemir'in yerel sosyoekonomik etkisi altındaki Karadeniz Ereğli, Türkiye, TEK yapılanması için tipik bir örnektir. Merkezi hükümetin 1960'lı yıllarda gerçekleştirdiği bir sahil kasabasında demir çelik fabrikası kurulması politikası, Ereğli'nin bir sanayi kentine evrilmesini ve TEK olarak yeniden kurgulanmasını dürtülemiştir. Ancak Ereğli'de kırk yıl boyunca takip edilen devletçi politika, Erdemir'in 2006'da özelleştirilmesi ile terk edilmiştir. Erdemir'in özelleştirilmesi ülkenin ekonomik büyümesini desteklerken, kentin yerel sosyoekonomik gelişimini engellemiştir. Bu çalışma, nitel araştırma deseni aracılığıyla TEK'lerin merkezi hükümetlerin politika değişimlerine ve özelleştirmelere yerel kırılganlığını ileri sürmektedir. Böylece, değişen politikalar, bireylerin hayatlarını da derinden etkilemektedir.

Anahtar Kelimeler: Kentsel Politika Planlaması, Tek-endüstrili Kent, Yerel Ekonomi, Erdemir, Karadeniz Ereğli

* Research Assistant, Afyon Kocatepe University Department of Political Science and Public Administration, ademirkol@aku.edu.tr – ORCID: 0000-0002-7185-5781

Introduction

How should one approach the dilemma in single-industry towns (SITs) regarding local development versus privatization dilemma? An extensive comprehension of the socioeconomic impacts of privatization in SITs is the key to responding to this question. The novel status of SITs is yet worth exploring. The SITs are unique cases for urban studies in terms of urban economy, local development, politics, and central versus local nexus. Due to the nature of SITs, they are vulnerable to economic and social transformations that might be done through the private sector or central governments, such as privatization, prioritizing the profits of the companies, etc. Hence, urban researchers, local authorities, and central governments should be aware of the SIT formations and their possible implications when they would like to make policies regarding these authentic locations. The worldwide phenomenon SITs are places dominated by one industry, sector, company, or employer. The primary SIT formations are in Canada, Russia, China, and Türkiye. However, SITs have various impacts on local development as the divergencies in local and central government systems and political approaches attribute varying roles to the dominant actors in SITs. The aforementioned vulnerability of SITs lies in their dependence on one primary financial sector. Therefore, SITs are sensitive to the urban economy and local socioeconomic development. The lack of long-term, effective, stable, and reasonable urban policy regarding SITs could result in devastating impacts such as socioeconomic collapse.

In Türkiye, the Central Governments have utilized SITs as national, regional, and local development tools throughout the second millennium (Keskinok, 2006). Considering the devastating effects of the First World War, Türkiye tried to strengthen and develop its economy by wisely using scarce resources during the early-Republican period. As an early attempt to plan the industrial development of the new Republic, in 1934 and 1938, Türkiye announced and implemented the first two Five-Years Industrial Development Plans to solely outline the Government's investment plans. In line with this perspective, the first two plans generally highlighted the establishment of state-owned firms (SOFs) and prioritizing the natural resources of the country to decide which industrial sectors would be commenced and supported. Along with the statist perspectives in the programs, these documents have also contributed to the economic structural preferences of the country, such as the implementation of statism, industrialism, and national-sovereign development ideas. That might be the most important result of the programs as the new model explicitly linked social benefits with economic development (Özyurt, 1981). Therefore, the Governments implemented specific policies to establish SOFs at particular locations to fuel national economic growth. Indeed, the attempt not only booms the national economy but also contributes to the local and regional socioeconomic structures. The country's limited financial resources resulted in SOFs being single industries in those localities. The SOFs' single industry feature in Türkiye has allowed the Governments to utilize them as vehicles to transfer funding from the Central Government's budget to local people. As a result of the tight loyalty to the political unitary in Türkiye, the SOFs acted as the Central Government's agents in the local area to contribute to local socioeconomic development. Therefore, in Türkiye's case, SOFs have become the most dominant actors where they were established. Like the socialist industrial companies, SOFs provided or funded primary public services or made investments at the local level (Lintz et al., 2007).

Karadeniz Ereğli in Türkiye is the typical case for SITs. In Ereğli, Ereğli Iron and Steel Company (Erdemir) was established as a SOF in the 1960s. Afterward, Erdemir stimulated the city's transformation from a coastal town to an industrial city. Ereğli, before Erdemir, had nearly 10,000 population with limited financial activities such as agriculture, fishery, and coal mining (Demirkol, 2021). Even though coal mines surrounded Ereğli and were a significant source of income, the coal mines did not directly impact the city's socioeconomic structure. The sense of place in the coastal town until the 1960s was created by its natural wealth, agriculture, and historical values. However, with the entrance of Erdemir to Ereğli, the sense of place in the city, socioeconomic structure, demography, and its unique values have changed (Demirkol, 2022). Erdemir's construction caused a booming population

due to the labor inflows from all around the country. In less than ten years, the laborers who came to Ereğli doubled the local people and created diversity in the demographic structure (Kıray, 1964). Nevertheless, Erdemir as a SOF was privatized in 2006 by the Central Government. Afterward, Erdemir withdrew virtually all its local socioeconomic support (Demirkol, 2021). With the rapidly changing management approach from an SOF to a private enterprise, Erdemir decreased wages and terminated its local socioeconomic aid. Therefore, privatization has swept the city's socioeconomic development provided by Erdemir in the last forty years. Indeed, privatization has become a structural break in the city's history as Erdemir has impacted the local socio-economic development for years to transform the place from a coastal to an industrial city.

Therefore, this paper theoretically discusses how single-industry towns (SITs) locally develop and are affected by the privatization of those dominant sectors, focusing on the case of Erdemir's impacts on Ereğli in the post-privatization period with an emphasis on the local development that has been accelerated and promoted by Erdemir over the years. As a previously coastal town transformed into an SIT by Erdemir, the local development through single industries is the focal point of this study. We have utilized three structural breaks in the city's history to compare the local development. Firstly, we have marked the period pre-Erdemir as its transformative socio-economic impacts on the city. Secondly, considering Erdemir's fueling effect on local socioeconomic structure, we have underlined the post-Erdemir period. Lastly, we have highlighted the privatization of Erdemir, which caused the turmoil and collapse of the city's local development. As a methodological approach, we have followed a qualitative research design including theoretical debate along with secondary data sources for the local perspectives. In this regard, this paper attempts to reveal SITs' local development processes in terms of the contribution of the dominant financial actors over time. This paper also underlines the socioeconomic impacts of the privatization of these dominant actors in SITs.

The SITs' unique formation practices in Türkiye through building SOFs and the severe impacts of privatization on the local development in Ereğli have motivated us for this research. Hence, the paper is formed as follows. In the first section, we explore the growing practices of SITs reflected in the relevant literature. In the second section, we argue the local development under the impact of Central Governments. The third section is devoted to the case, giving insights into Ereğli and Türkiye's status in the pre-Erdemir, post-Erdemir, and post-privatization periods. Lastly, we conclude the paper with a discussion, problematics, and policy recommendations.

The Background of the Novel Phenomena: How Do SITs Grow?

SITs are a worldwide and novel phenomenon due to their unnatural existence through interventions of private companies or political actors as local entities. The globally experienced concept is worth investigating from an interdisciplinary perspective. Although Helsley & Strange (2014: 1064) argue that "no city is really a one-industry town," the places that are socioeconomically dominated by one robust financial sector or company are counted as SITs. In general, fishing villages or mining towns are considered examples of SITs (Stewart, 1958). The SITs are generally under the domination of a single economic or industrial activity as the main feature (Bradbury & St-Martin, 1983; Canada, 1977). Indeed, it also reflects the idea that SITs are under the control of labor or capital (Hoyt, 1941). In the existing literature, SITs are rarely studied in the case of Türkiye. Although Türkiye's SIT formations diverge from the worldwide examples, scholars have caught little attention to research this unique value. The present paper attempts to fill this gap in the literature by focusing on one of the cases of SIT formation in Türkiye, namely, Karadeniz Ereğli. Nevertheless, as the research on Türkiye's SITs is scarce, this section is devoted to reviewing the existing literature on international cases of SIT formation and their economic growth processes.

The current literature provides various definitions for SITs. Scholars are using the term single-profile cities or resource-based cities instead of SITs. Single-profile cities are “where more than 25 percent of the population is employed in one enterprise or group of enterprises of a single sector” (Zubarevich, 2012: 17). In contrast, resource-based cities are where the local economy mainly depends on the exploitation of natural resources of the local area (Bradbury & St-Martin, 1983; Li et al., 2013). The most common examples of resource-based cities are Yichun, China; Pittsburgh, USA; Kitakyushu, Japan; Ruhr, Germany; and Lorraine, France (Ruan et al., 2020; Yu et al., 2016).

Southcott (1998) advocates that SITs have been created due to Keynesian economic policies. The Keynesian economic policies have directed the Central Governments to implement the policy as economic development through central interventions at the local levels. Governments have attempted to initiate economic activities on local scales via SITs. Transportation features, distance to the resources, and the need for local socioeconomic development have led some governments to implement the SIT policy. However, the dependence on single industries has triggered various problems in SITs. As Rotenberg (2014: 54) puts it, “[t]he most important principle of a single-industry town’s economic development is to ensure the changes’ social orientation in the economic sphere....” Therefore, SITs are highly sensitive to socioeconomic transformations. SITs’ economic development has relied on the production and transportation capacities at the local levels, whereas the social orientation in the economic sphere is the most critical factor.

The worldwide application of SITs has practical implications for development projects in certain countries. For instance, Canada has used SITs as a part of its economic development for a long time, and SITs have been the leading factor of economic geography (Bradbury & St-Martin, 1983; Storey & Hall, 2018). Yet, the downsizing of single industries in Canada has caused significant challenges in those SITs (Newbury & Gibson, 2015). Additionally, Russia is an excellent example of SITs (Didyk & Ryabova, 2014; Pilyasov & Molodtsova, 2022; Tarasova & Rudneva, 2018). Furthermore, China is another case for SITs, as it has also suffered from shrinkage due to a depression in economic growth (He et al., 2017). The SITs and their links with those single industries are vital to comprehending socioeconomic local development practices. In SITs, the “organizational realm is merged with the basis of individual and community life,” and they are highly open to transformation regarding the changes in the industry (Hurd & Dyer, 2017: 107). SITs are sensitive to economic adversities caused by their dominant financial actors. As only one industrial organization leads the city’s socioeconomic life, the downsizing or decreasing economic activities of these industries may affect the SITs due to the dependence on these companies (Mayer & Greenberg, 2001). Therefore, SITs are vulnerable places for socioeconomic crises.

As Findeisen & Südekum (2008) note, single industries are open to quickly growing or declining and can affect the local industries. From their perspective, single industries might endanger local economic activities in SITs. According to Parente et al. (2012), diversifying the local economy to make the place less dependent on a single economic actor is the standard remedy for SITs. Lintz et al. (2007) argue that single-industry regions such as Lower Lusatia, Germany; Upper Silesia, Poland; Donetsk, Ukraine, or the city of Most, Czechia, will be problematic locations in the future in terms of stagnation unless they find out new industrial or economic activities to survive. Accordingly, in France, the main features of shrinking cities such as Lorraine, Nord-Pas-de-Calais, and Haute-Normandie are their dependence on a single industry (Cunningham-Sabot & Fol, 2009). Persky and Moses (1984) underline that from the point of view of geographers, historians, and economists, industrial specialization is dangerous for a city’s growth if the specialization level is high. However, the literature has contradictions between single industries and their local economic impacts. Firestone (2008) highlights that urban diversity, not being dominated by one economic actor, is a challenge for urban economic theory. Therefore, “only specialized single industry cities exist in equilibrium” (Firestone, 2008: 2).

The case of Türkiye is considerably diverging from the international cases of SITs. This divergence derives from the following factors. Firstly, SITs in Türkiye are not primarily initiated by

private entities such as companies or capital owners. Instead, the State plays the main role in this process in Türkiye. Secondly, in the case of Türkiye, the SITs do not exist out of nowhere, which means they are established under a transformation process of already existing localities. Lastly, the shrinkage of SITs in Türkiye does not mean that those cities will become ghost towns or totally unpopulated locations. Rather, SITs are affected by the privatization processes of their predominant industrial actors by the Governments and their shrinkage generally imposes socioeconomic complications.

Türkiye has widely employed SITs for local, regional, and national socioeconomic development throughout the 20th century. According to Keskinok (2006), Türkiye has used SOFs to intervene in SITs' socioeconomic structures. Central Governments in Türkiye have utilized SOFs to fuel local development and support regional and national economies (Demirkol, 2021). As a typical case of an SIT, Ereğli was transformed into an industrial city from a coastal town in the 1960s through the Central Government's decision to establish Erdemir in the city center (Demirkol, 2021). In line with the SIT concept, Erdemir has become the primary source of income within the city over the years (Demirkol, 2020; 2021; 2022; Akbaş, 2013; 2018). The triangulation among Ereğli, Karabük, and Zonguldak after the establishment of Erdemir has formed the import-substitution industrialization model's spatial reflection (Şengül & Aytekin, 2017: 27). Indeed, the city's socioeconomic structure has been affected by this impact as agriculture and other direct production sectors have crashed under Erdemir's enormous weight. Less than ten years after the construction, the previously small coastal town became a more populated, diverse, and financially robust place as an SIT. The city has gained the SIT formation via the direct linkage between the majority of the local population and Erdemir in a socioeconomic system. The Erdemir workers and their families have rapidly become the majority of the local population. Hence, Erdemir has naturally become the city's most significant and dominant actor who has reformed the socioeconomic structure. However, it is noteworthy that Erdemir was a SOF until 2006. The Central Government's control over Erdemir has also been reflected in the continuous policy of using SOFs as a local socioeconomic development tool in Türkiye. In this line, Erdemir was responsible for the socioeconomic investments in the city instead of directly government-supported projects. Erdemir amplified the local financial development through its contributions to social life, demography, and economy. All in all, it has become the dominating economic actor in the city (Demirkol, 2020).

How to Locally Develop: Central Government's Intervention in the Localities

The local development concept is a multi-dimensional process that requires rigorous policy implementation. It is nowadays recognized by local, national, and international actors as a practical bottom-up approach that needs attention (Grefe, 2007). Accordingly, urban development and sustainability have become influential urban planning agendas throughout the 1990s and 2000s. In the nexus between sustainability and urban development, sustainable urban development is a long-term project that requires practical analysis and forecasting (Wei et al., 2015; Yang et al., 2017; Yigitcanlar & Teriman, 2015).

In modern globalization, cities and regions compete to attract governments or companies to get investments (Malecki, 2007). On the one hand, the competition to get assets contributes to local economic development in a significant way: The competing cities can attract skilled labor and tourists. On the other hand, over the 1970s, local development was utilized as a remedy to the macroeconomic crises in Europe and North America. The critical levels of unemployment and economic shrinkage in Europe and North America at the national scale stimulated local actors' reactions to the crises to initiate new projects to boost employment opportunities (Grefe, 2007). Therefore, the existing literature and case studies have underlined the importance of local development and economic actors in resolving macroeconomic crises in countries.

Nevertheless, the local development and macroeconomic financial robustness narrative are not the same in SITs. Unlike the Marshallian approach to local economies that perceives local economic structures as coherent systems of industries, labor markets, and economic policies (Rallet & Torre, 1999: 380), the prominent dominant financial actors primarily feed the socioeconomic system in SITs. As Coe (2001: 1756) puts it, “[Ann Markusen] terms this case the ‘Marshallian industrial district,’ defining its characteristics in terms of dense networks of trade and cooperation between local small firms embedded within a relatively internalized local labour market.” Therefore, Marshallian districts are where no dominant industry plays the primary role in local development (Coe, 2001: 1756). One of the typical cases for Marshallian districts is the 19th-century City of London. Back then, the city consisted of several networks among small firms and markets (Amin & Thrift, 2008).

In contrast with Marshallian districts, typical SIT cases present the dependence on one major industrial company or employer in the city, thus, the industry’s dominance over the local economy (Becattini, 2017). In terms of local economic development, local dependence is also significant. Unlike the Marshallian districts, SITs are highly dependent on prominent financial actors. As Cox and Mair (1988: 307) have indicated, the local dependence on industrial organizations may create coalitions and cooperation among local businesses to boost local economic development. Yet, SITs rely only on one dominant financial actor, which has a pivot impact on the city’s socioeconomic structure.

Furthermore, the Central Government’s interventions in local and regional economic projects are also essential. Therefore, investments and public expenditures may be the other significant factors for local economic development (Raco, 1999: 958). Local actors, supported and funded by the Central Government, may tremendously contribute to local economic development, yet there are several ways to make this contribution. Typically, the Central Governments may utilize urban policy planning and financial analyses. As in Türkiye’s case, SITs may emerge due to governmental preferences and public policymaking to boost national, regional, and local economies. In Türkiye, Central Governments decided to build SOFs in specific regions. The SOFs in Türkiye have acted as the local economic development actors funded by the Central Government while contributing to the national economy through mass production and export. Yet, Türkiye’s attempt to establish SITs via SOFs to boost the economy can result in successful economic contributions only if the urban policy planning and local financial analysis are perfectly done. If there is no projection about the local economic dynamics of the urban area after establishing SOFs, local socioeconomic dependence occurs toward these firms. The policies to set SITs via SOFs by Governments result in local reliance.

Therefore, the Central Government’s decision to build an SOF in a non-industrial city also has significant impacts on the local people’s future. Coastal towns or small cities transformed into industrial areas by Governmental decisions to establish SOFs may result in SIT formation in the relevant areas. The SOFs in SITs dominate the local financial sectors, such as the labor market and consumer prices. In this study, we attempt to underline the role of Central Governments in deciding whether the relevant areas will be formed as SIT. The intervention pressures the local financial sector as it triggers an unnatural development narrative. The lack of urban policy planning in SITs endangers the local financial industry in terms of privatizing those SOFs. The Central Government policies to establish the SIT via an SOF stimulate the local dependence on the firm. However, the policy shift to privatization of SOFs threatens the local economies in SITs and the local people’s lives. The SOFs, in the case of Türkiye, have followed the policies to fuel local, regional, and national economic development to penetrate the financial processes (Keskinok, 2006; Demirkol, 2021). However, the management of privatized SOFs cannot be under a similar mindset. Hence, the lack of urban policy planning and future projections of SITs may result in extraordinary consequences after the privatization of SOFs regarding local financial development.

Exploring the Local Development and Privatization Nexus in an SIT

Karadeniz Ereğli City, Türkiye, is located in the northern part of the country. The majority of the local population in the Zonguldak province are residents of Ereğli (*see Table 1*). In history, Ereğli had emerged as a coastal town where the coal mines contributed to the formation of the city over the 19th century. The coal mines densely affected local peoples' lives (Aytekin, 2007: 41). The Ereğli coal mines were the first ever location for discovering coal in the Ottoman Empire in 1829 (Özeken, 1944; Öğreten, 2006). As Oskay (1983: 65) stressed, the discovery in the 19th century triggered the region's first phase of socio-economic transformation due to the rapidly increasing labor population (*see Table 2*). The labor population in the region was less than five hundred until the 1850s, yet it reached an extraordinary number of 50,000 workers in the 1960s (*see Table 2*). The density also resulted in a boom in urban population (Makal, 2006: 123; Roy, 1976: 125; Quataert, 2009: 91; 1983: 54). Yet, in the 1960s, the coastal town started to be industrialized by establishing an iron and steel production company, Erdemir, under public-private entrepreneurship (Şeni, 1978: 85; Akbaş, 2018: 49). The public-private entrepreneurship modeling for establishing Erdemir in 1960 lasted until 1976 with the company's nationalization; thus, Erdemir became a SOF. Table 1 provides the latest data on the distribution of population all over Zonguldak province in line with all its districts, and Table 2 concludes the demographic transformations in the city over the years.

Table 1. Total Population of Districts in Zonguldak as of 2022

District	Population
Ereğli	175.309
Merkez	118.776
Çaycuma	90.583
Devrek	57.069
Kozlu	49.767
Alaplı	42.720
Kilimli	33.121
Gökçebey	21.165
Total Population of Zonguldak Province	588.510

Source: TURKSTAT (2023).

Table 2. Total Labor Population at Ereğli Coal Basin and the Urban Population of Ereğli (1850-1965)

Years	Total Labor Population	Years	Urban Population
The 1850s	500	The 1840s	2.000
1900	4.300	The 1880s	4.000
1905	6.600	1890	6.274
1911	9.600	1899	6.274
1914s	10.000+	1910	6.000+
The 1940s	~25.000	1927	5.180
The 1950s	~30.000	1935	5.843
1965	~50.000	1940	5.415
		1945	6.360
		1950	7.132
		1955	7.878
		1960	8.812

Source: Gathered by the author from Makal, 2006: 123; DİSK, 1955: 8; Roy, 1976: 125; Eldem, 1994: 51; Quataert, 2009: 73, 91; Quataert, 1983: 54; Kıray, 1964: 35.

The change and the implications of forming an SIT caught the attention of sociologists in Türkiye. In 1962, Mübeccel Kıray conducted the first field research in Ereğli to investigate the sociological transformation of Ereğli from a coastal town to an industrial city. Kıray's research, *Ereğli:*

A Coastal Town Before Heavy Industry, shed light on the city's transformation process. The author predicted that there would be a transition from a village to an industrial city in Ereğli through Erdemir. Kıray (1964: 170) also noted that the impacts of accelerated transformation in the city's socioeconomic structure would only be observed after years. Then Kıray (1964: 197) made a stunning conclusion to point out the ongoing socioeconomic rapid transformation in Ereğli during the construction of Erdemir as follows: "...for its people, the big Ereğli is a city in which the employment opportunities are more, wages are higher, yet more expensive." The ongoing construction of Erdemir accelerated the city's transformation from a coastal town to an industrial city via its impacts on the local socioeconomic structure (Şafak, 2017). The trustworthy and reliable data is lacking to support this claim, yet this structural impact was noted in the research done at that time. For instance, the Yearbook of the Office of Governor of Zonguldak (Zonguldak Valiliği, 1973: 62) in 1973 described Ereğli as the third industrial city over the course of the 1970s. In line with this, Şengül & Aytekin (2017: 27) have linked the construction of Erdemir and Ereğli's pronounced role to be one the pillars of the spatial center of import-substituting industrialization of the country along with Zonguldak and Karabük provinces. One of the strongest proofs to observe the socioeconomic transformation in the city was Kıray's (1964) survey on the site. Her research shows that the most *powerful* occupational group in the city was merchants at that time. However, she explicitly stresses that the most *prestigious* occupational group was about to change due to Erdemir. Previously, the locals of the city had attributed more respect to the public officers working at the Coal Mine. Yet, after the construction of Erdemir started all of a sudden, the locals approached Erdemir workers with more respect as the wages were almost doubled in Erdemir compared to workers in the Coal Mine (Kıray, 2000: 87). Furthermore, the survey revealed that in 1964, only 7,4% of current merchants would like their sons to have the same job in the future whereas 27% of them would like to see their children as engineers (Kıray, 2000: 98). As a fact, Kıray was also skeptical about this data to see whether this kind of perception in the city directly linked to Erdemir.

Hence, in this context, Ereğli had begun the first-phase socioeconomic transformation during the coal mining phase. However, rather than being a mining town, Ereğli was a transportation line between its villages and coal mines. It was also formed as a marketplace where the miners could find the products (Kıray, 1964). Notwithstanding, Ereğli rose as a unique location during the construction of Erdemir. In the second phase, the socioeconomic transformation in Ereğli was triggered by Erdemir's construction. The coal mining period had not directly impacted Ereğli's center, yet Erdemir shaped the old coastal town's new local identity and socioeconomic structure all around the city. The construction's first implication was on the coastal town's economic system. In Demirkol's (2021; 2022) research, interviewees in Ereğli underlined that the city was a beautiful fishery town before Erdemir. It was also a vacation destination for foreigners as it has a clean sea and beaches in line with the definition of a coastal town. Nevertheless, the economic structure of coastal and industrial towns would be different, and the heavy industry and the mass production culture shaded the city's local values. Indeed, Erdemir, as the predominant actor in the city, transformed the local socioeconomic structure (Şeni, 1978). The new industrial city gained 10,000 workers as new residents by the end of the 1960s. In 1970, the city's total urban population reached 28,904 (Kıray, 1964; Zonguldak Valiliği, 1973). Şeni (1978: 102) points out that, in the 1970s, the labor population of Erdemir was relatively higher than other companies in Türkiye, so the city became a crucial location for transformations. Indeed, there is no reliable yearly data for Ereğli as a district since the 1960s till today, and we have gathered various sources to conclude the rapid increase of labor population in Ereğli over the 1960s and the 1970s. According to the data, Erdemir gained 2,000 workers for the construction of the company in 1962, and this number reached 4,200 in 1964. The boost impact of the company could be seen in the 1970s as the number of laborers jumped to almost 10,000 in 1972 (Kıray, 1964: 177; Şeni, 1978: 102; Şafak, 2015: 19).

The company positioned itself as the city's dominant actor and became its primary livelihood source. The company's power has been pictured in the words of Erkan's (2005) book. The quote in Erkan's (2005) biographical book, including his memories, implicitly shows the importance of the company: the people of Ereğli should realize the value of *their religion and Erdemir*. Thus, Erdemir

should be as valuable as a religion for locals. The overwhelming number of workers among the city's residents (Türk Metal Sendikası, 2006: 254), particularly almost 5,000 in 1973 (Şafak, 2015: 19), increased the local authority and power of Erdemir. As a SOF, Erdemir dominated the labor market, and besides the workers, the rest of the residents in Ereğli also had links with Erdemir. The company provided high salaries to the newly emerging worker class in the city. The dominance of the labor market and local financial sectors led Erdemir to become the city's single industry. The single industrial feature and its impact on local socioeconomic structure have been reflected in public backlashes against the firm's negative policy implementations and decisions concerning workers and local people. A long-lasting strike was organized in Ereğli in 1973 against the wage policy of Erdemir (DİSK, 1974). Hence, the old coastal town formed a unique case for publicly initiated SITs. The authenticity of Ereğli derives from the transformation to an SIT by an SOF. As a SOF, Erdemir became responsible for public investments and expenditures in the city. However, at the same time, the company was determining the economic structure in the city. In Demirkol's research (2022: 141), an interviewee explained this situation through the expression that Erdemir was determining the market prices in the city, even for tomatoes. Because of the high salaries of Erdemir workers and the predominant numbers of them, market prices increased.

In the second development period of the city, Erdemir provided aid to public institutions such as the orphanage, organized social events, and fueled the local economy (Kıray, 1964). Indeed, the company transformed the city's identity, culture, and economy. The period has been marked by labeling the city as *little Germany* due to increased welfare and economic growth (Demirkol, 2022: 18). Erdemir also played an intermediary role between local and central governments. Zonguldak and Ereğli competed to gain more public expenditures during this period. Yet, instead of investments or budget transfers from the Central Government, most investments in Ereğli were made by Erdemir. The booming economy resulted in prestigious brands penetrating the local economy, such as bank branches or luxury car dealers. The improving financial status of local people allowed them to enjoy vacations in the country's most expensive tourist destinations and children's enrollment in private schools (Demirkol, 2020). Hence, the post-Erdemir period has been marked as fueling an impact on local socioeconomic development. In this period, Erdemir contributed to the city's local economy via salaries and social aid, positively affected social life, and diversified the population (Demirkol, 2022).

Nevertheless, the narrative changed after the privatization of Erdemir in 2006. After forty years of overwhelming contribution to the local and national economic development as a SOF, in 2006, the Central Government shifted from statist and interventionist policies to liberal economic privatization policies. However, the privatization decision created a public backlash in Ereğli. Although they could not impact the consequences of privatization, workers and local people intensively criticized it through organized public events and protests. Albeit the public backlash and turmoil, Erdemir was privatized on 27th February 2006 and owned by Ordu Yardımlaşma Kurumu (OYAK) (erdemir.com.tr, 2023).

Hence, the third structural break in Ereğli's local history was marked by this privatization in 2006. Previously relying on aid and high salaries and dependent on the labor market orientation of Erdemir, Ereğli has crashed in terms of the local socioeconomic structure. Most of the local people had been aware of this decline before the privatization as they perceived it to be a loss of the values created by local people over the years and reflected these feelings in various local protests (Türk Metal Sendikası, 2006). Accordingly, the public backlash by local people continued after the privatization. Previously SOF but now a private company, Erdemir prioritized its profits over the locality. The new managerial approach of the private sector had adverse impacts on local people. First, OYAK managers decreased salaries in Erdemir by 35% after the privatization (t24.com.tr, 2023). Secondly, Erdemir established its own transportation firm to eliminate the sector of the private steel merchants in the city, which was the second financial sector depending on trading Erdemir's products.

The sector's size was more than a thousand in the labor market. As a result of these interventionist decisions, Erdemir obviously attempted to hamper the local socioeconomic welfare in

terms of local development. Albeit its increasing profits and contribution to the national economy, Erdemir hindered local financial growth. The economic burden on the local people is reflected in the judicial processes. The rapidly growing number of bankruptcies and enormous workload on the enforcement courts caught the attention of mainstream media (radikal.com.tr, 2019). Therefore, the local people did not believe in the benefits of privatization in favor of local financial status. However, they experienced Erdemir's socioeconomic contribution to the city before the privatization and compared SOF and private companies. Erdemir lost its pivot roles in the city's local financial and social sectors during this period. Erdemir's direct and indirect impacts on the local financial industry bankrupted the local economy. In the first group of direct activities, the company cut budget transfers to the local social activities and facilities, terminated aid programs, and followed the wage deduction policy of up to 35% among all workers (t24.com.tr, 2023). Secondly, the company indirectly affected the local economy. The wage deduction policy resulted in stagflation in the local market, as it has been highly stressed by the local people (Demirkol, 2021).

Erdemir workers, who were classified as the wealthy class before, had been booming the local financial sector via their expenditures. However, the privatization and the new policies of private companies adversely affected workers' financial status and led them to invest in savings. Hence, the local economy, dependent on the single industry company Erdemir, has shrunk. The demolished socioeconomic structure in the city thus triggered a chain reaction in local finance. The local merchants, such as the steel trade sector, collapsed after Erdemir's policies as a private company. However, Ereğli had been relying on the income and wealth provided and created by Erdemir for the last forty years. The dominance of Erdemir over the city has formed Ereğli as an SIT. The privatization decision taken by the Central Government in favor of national economic gains has resulted in the collapse of local economic development (Demirkol, 2021).

The essential point after the privatization was the lack of new urban policy planning in terms of alternative local economic development in the SIT. The Central Government did not provide a unique urban economic policy to the SIT, and Ereğli was also unprepared for such economic devastation after the privatization. Erdemir's pivot role for the SIT's local economic development for the last four decades has allowed us to conclude that Erdemir was the city's only survival strategy for fostering local financial sectors. The specialization of a single industry and lack of industrial diversification in Ereğli have sparked the economic crisis within the local market after the privatization and resulted in the shrinking of the local economy.

Discussion and Conclusion

This research has investigated and theoretically discussed the local development and privatization nexus in SITs. In the case of Ereğli, we have attempted to underline the adverse impacts of the privatization of the SOF that has dominated and fostered local economic development. To achieve this end, we have followed a theoretical explanation of SITs and growth nexus in the case of Ereğli and Erdemir.

Nowadays, Ereğli reflects a distressing narrative for local people. The city has experienced privatization, and in local people's words, the new private company has swept the local people's wealth (Demirkol, 2022). The prosperity of the city has been lost due to privatization. Türkiye's statist policies to build SITs via SOFs have shifted toward liberal economic privatization policies, and this policy shift has adversely affected the SITs in terms of local economic development. The heartbreaking local financial status in Ereğli is a novel case of unplanned actions of Central Governments over the localities. Consequently, the city's local economy has been broken. The contrasting managerial approaches of SOFs and private companies undermine local prosperity while fostering national economic growth.

Maximizing their profits, private companies in SITs let the local people down in terms of local socioeconomic support mechanisms.

Indeed, the SITs are unique cases for urban policy planning and local development. As an SIT implementer, Türkiye has formed those cities as parts of local, regional, and national socioeconomic development tools. Hence, the monopoly and dominant industries in SITs have been utilized as intermediary institutions between the Central Government and local people to fuel local economic development. The cruelty of privatization in SITs has been crystallized in the case of Ereğli, Türkiye. The city has experienced devastating impacts of privatization as it almost collapsed in terms of the local economy, according to local voices (Demirkol, 2022). At this moment, an essential question is pending for a reliable answer: Whose wealth should be prioritized? Locals' or Central Governments'? Furthermore, as it is very well specified in Genç et al.'s (2021) book, this case should be interpreted through the lens of a dilemma between the globalized economic structure and cities.

The case in Ereğli diverges from the universal application of SITs. Ereğli has been formed as an SIT by the Central Government's decision to build an SOF in the city center. Afterward, the previous coastal town was reproduced by Erdemir as an industrial city. The SOF created and shared enormous levels of wealth and prosperity with the local people. Yet, the narrative has converted to a drama after the privatization. The local perspectives genuinely provide their feelings and link the city's socioeconomic fall with the downsizing in the local economy, stagflation, narrowing labor market, emigration of locals, and loss of hope (Demirkol, 2022). The city did not totally collapse, unlike the ghost towns in other countries, albeit the city was socioeconomically destroyed. The noteworthy contribution of this research emphasizes the single actor and its role in the city's various phases in terms of local development.

On the one hand, the Central Government in the 1960s had decided to form an SIT in Ereğli via the establishment of Erdemir. The SIT formation had barely improved and stimulated other sectors in the city and left the city dependent on a single industry. On the other hand, the Central Government in the 2000s shifted the statist policies to liberal economic approaches and favored the privatization of SOFs in SITs. Through the privatization decision of the Central Government, Ereğli collapsed in terms of local socioeconomic development. The mono-industrial dominance of Erdemir over the city has limited local people to invest in other sectors. Hence, the dependence on the SOF has led the locals in terms of entrepreneurship and self-help. Previously, the city's protector, Erdemir, changed its role over the local investments and financial support after the privatization. Consequently, local people desperately needed Erdemir's fostering impact on local economic development have been left hopeless. The vital point in this progress is highlighting the innocence of local people. Ontologically, they did not decide to reform the coastal town as an SIT. They enjoyed the benefits and wealth provided by the SOF as a statist economic policy in the 1960s. Yet, they were not also the ones who decided the privatization of the predominant local economic boomer. Hence, the locals are the innocents in this narrative whose lives have been changed due to policy shifts.

Here, we extract the problems of privatization in SITs considering the Central Governments' responsibilities. First, the lack of urban policy planning led to the monopoly-dominant economic structure in Ereğli. Building an enormous heavy industry complex in a coastal town inevitably results in the SIT formation. In this sense, Central Governments are responsible for urban policy planning prior to their decisions that will overwhelmingly transform the local socioeconomic structures. Becoming an industrial city, Ereğli has experienced turbulences in the local economic policies. The unpreparedness of the Central Government to envision the city's future status has caused the random market orientation in local economic sectors. The lack of balancing actors in the local economy has led to the predominance of Erdemir over the city and the emergence of the SIT. Secondly, over the forty years of rise, the Central Governments did not have an alternative economic growth plan for Ereğli. Although the State Planning Organization had been established for such a process, they did not focus on Ereğli and its future projections regarding the local economy, labor market, and sectoral segmentation. Thirdly, the Central

Government's ignorance over the local backlash to privatization has limited policymakers to investigate the local consequences of privatization in an SIT. Lastly, the Central Government did not provide an alternative economic plan for local development after the privatization. The Central Government, in this regard, has left the local people unattended and unaccompanied in the post-privatization period. Obviously, the Central Government prioritized public budget maximization over local prosperity.

After framing the problematics, we have several policy recommendations for Central Governments regarding the local development and privatization nexus in SITs. Firstly, we recommend that Central Governments understand the significance of urban policy planning in SITs. The Central Governments should rigorously investigate the local economic structure in SITs and provide urban policy planning, including the future projections of the city's development. Secondly, the unpredictability of Central Governments' policies results in unpreparedness for the new implementations in SITs. Their apparent dependence on the mono actor limits the local people from integrating into a new local economic model. Hence, we recommend that the Central Governments avoid unanticipated policy shifts in SITs. Thirdly, the privatization of the SOF should not be an option in SITs. Over the years, SITs have become more dependent on the SOF regarding the local economy, labor market, budget transfers, and public expenditures. Yet, private companies do not sustain this managerial approach to prioritize the local economic structure over their profits. As a result of the privatization of SOF in the SIT, the local financial sectors shrunk and collapsed. Hence, the local economic demolition of SITs after privatization is inevitable. As a result of this, we recommend that the Central Governments support and improve the quality of SOFs located in SITs rather than privatizing them.

In short, SITs and local economic development have been a prolonged and complex narrative. In this complexity, generalizing SITs whether they are disadvantaged in terms of economic growth is, per se, problematic. Remarkably, researchers should rigorously investigate each case of SITs to elaborate on whether they benefit from the dominant financial actors in terms of socioeconomic development. In the case of Ereğli, privatization adversely affected the SIT's local economic development. Future studies may investigate the microeconomic indicators in SITs to reveal the level of dependence on the dominant actors or to quantify the local economic impacts of privatization.

References

- Akbaş, B. (2013). *Karadeniz Ereğli'sinde Ağır Sanayinin Kuruluşu Sosyo Ekonomik Etkileri: 1960-1980*. [Unpublished Master's Thesis]. Marmara University, İstanbul.
- Akbaş, B. (2018). *Ereğli Demir ve Çelik Fabrikalarının Kuruluşu ve Ereğli Havzası: 1960-1980*. (n.p.).
- Amin, A., & Thrift, N. (2008). Neo-Marshallian Nodes in Global Networks. In Martin, R. (Ed.), *Economy: Critical Essays in Human Geography* (pp. 571-587). Routledge.
- Aytekin, E. A. (2007). *Tarlalardan Ocaklara. Sefaletten Mücadeleye: Zonguldak Ereğli Kömür Havzası İşçileri, 1848-1922*. Yordam Kitap.
- Becattini, G. (2017). The Marshallian industrial district as a socio-economic notion. *Revue d'économie Industrielle*, 157, 13–32. <https://doi.org/10.4000/rei.6507>
- Bradbury, J. H., & St-Martin, I. (1983). Winding Down in a Quebec Mining Town: A Case Study of Schefferville. *The Canadian Geographer / Le Géographe Canadien*, 27(2), 128–144. <https://doi.org/10.1111/j.1541-0064.1983.tb01468.x>
- Canada Department of Regional Economic Expansion. (1977). *Single industry communities*. Department of Regional Economic Expansion Occasional Papers.
- Coe, N. M. (2001). A Hybrid Agglomeration? The Development of a Satellite-Marshallian Industrial District in Vancouver's Film Industry. *Urban Studies*, 38(10), 1753–1775. <https://doi.org/10.1080/00420980120084840>

- Cox, K. R., & Mair, A. (1988). Locality and Community in the Politics of Local Economic Development. *Annals of the Association of American Geographers*, 78(2), 307–325.
- Cunningham-Sabot, E., & Fol, S. (2009). Shrinking cities in France and Great Britain: A silent process. In Pallagst, K. (Ed.), *The future of shrinking cities: Problems, patterns and strategies of urban transformation in a global context*, (pp. 17-28). University of California IURD Monograph Series.
- Demirkol, A. (2020). Rise and Fall of an Industrial City: The Changing Sense of Place in Karadeniz Ereğli. [Unpublished Master's Thesis] Middle East Technical University, Ankara.
- Demirkol, A. (2021). Merkezî Kâr mı Yerel Refahı mı? Tek Endüstrîli Kentlerde Özelleştirmenin Yerel Sonuçları. *Çağdaş Yerel Yönetimler*, 30(2), 97–112.
- Demirkol, A. (2022). *Kentlerde Yer Duygusu: Karadeniz Ereğli ve Özelleştirmenin Yerel Etkileri*. İdealkent Yayınları.
- Didyk, V., & Ryabova, L. (2014). Single-industry towns of the Russian Arctic: Development strategy on the case study of the cities/towns in the Murmansk Oblast. *Economic and Social Changes: Facts, Trends, Forecast*, 4(34), <https://doi.org/10.15838/esc/2014.4.34.8>
- DİSK. (1974). *Erdemir grevinin iç yüzü*. DİSK Yayınları, No. 11.
- Erkan, M. (2005). *Erdemir'li bir mühendisin not defteri: Söyleşim*. Ozan Yayıncılık.
- Findeisen, S., & Südekum, J. (2008). Industry churning and the evolution of cities: Evidence for Germany. *Journal of Urban Economics*, 64(2), 326–339. <https://doi.org/10.1016/j.jue.2008.02.003>
- Firestone, S. (2008). Diverse cities and knowledge spillovers. *The Annals of Regional Science*, 44(1), 1-20. <https://doi.org/10.1007/s00168-008-0246-7>
- Genç, F., Keyder, Ç., Keyman, E. F., & Badur, A. K. (2021). *Kentlerin Türkiyesi: imkânlar, sınırlar ve çatışmalar*. İletişim Yayınları.
- Grefe, X. (2007). The Role of the Social Economy in Local Development. In Noya, A., & Clarence, E. (Eds.), *The Social Economy: Building Inclusive Economies* (pp. 91–118). OECD.
- He, S. Y., Lee, J., Zhou, T., & Wu, D. (2017). Shrinking cities and resource-based economy: The economic restructuring in China's mining cities. *Cities*, 60, 75–83. <https://doi.org/10.1016/j.cities.2016.07.009>
- Helsley, R. W., & Strange, W. C. (2014). Coagglomeration, Clusters, and the Scale and Composition of Cities. *Journal of Political Economy*, 122(5), 1064–1093. <https://doi.org/10.1086/676557>
- Hoyt, H. (1941). Economic Background of Cities. *The Journal of Land & Public Utility Economics*, 17(2), 188–195. <https://doi.org/10.2307/3158420>
- <http://www.radikal.com.tr/ekonomi/bir-kent-boyle-coktu-1120945/> (Access: 24 August 2019).
- <https://erdemir.com.tr/kurumsal/tarihce/> (Access: 13 February 2023).
- <https://t24.com.tr/haber/isciler-atilmasin-diye-maaslar-indirildi,42701> (Access: 30 June 2023).
- Hurd, F., & Dyer, S. (2017). “We’re all in this together”? The search for collective belonging in a globalised single industry town. *International Journal of Sociology and Social Policy*, 37(1/2), 106–122. <https://doi.org/10.1108/IJSSP-08-2015-0089>
- Keskinok, Ç. (2006). *Kentleşme Siyasetleri*. Kaynak Yayınları.
- Kıray, M. (1964). *Ereğli: Ağır Sanayiden Önce Bir Sahil Kasabası*. (1st ed.). T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Yayını.
- Kıray, M. (2000). *Ereğli: Ağır Sanayiden Önce Bir Sahil Kasabası*. (3rd ed.). Bağlam Yayınları.
- Li, H., Long, R., & Chen, H. (2013). Economic transition policies in Chinese resource-based cities: An overview of government efforts. *Energy Policy*, 55, 251–260. <https://doi.org/10.1016/j.enpol.2012.12.007>
- Lintz, G., Müller, B., & Schmude, K. (2007). The future of industrial cities and regions in central and eastern Europe. *Geoforum*, 38(3), 512–519. <https://doi.org/10.1016/j.geoforum.2006.11.011>
- Makal, A. (2006). Zonguldak ve Türkiye Toplumsal Tarihinin Acı Bir Deneyimi Olarak İş Mükellefiyeti. In Coşgun, K. (Ed.), *Zonguldak Kent Tarihi Bienali Bildiriler Kitabı* (pp. 69-91). Ezgi Matbaası.

- Malecki, E. J. (2007). Cities and Regions Competing in the Global Economy: Knowledge and Local Development Policies. *Environment and Planning C: Government and Policy*, 25(5), 638–654. <https://doi.org/10.1068/c0645>
- Mayer, H. J., & Greenberg, M. R. (2001). Coming Back from Economic Despair: Case Studies of Small- and Medium-Size American Cities. *Economic Development Quarterly*, 15(3), 203–216. <https://doi.org/10.1177/089124240101500301>
- Newbury, J., & Gibson, K. (2015). Postindustrial Pathways for a “Single Industry Resource Town”: A Community Economies Approach. In Vaccaro, I., Harper, K., & Murray, S. (Eds.), *The Anthropology of Postindustrialism* (pp. 197–218). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315672311-16>
- Öğreten, A. (2006). Ereğli Kömür Madeni Havzasında İlk Üretim. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 12(31), 135-160.
- Oskay, Ü. (1983). *Geçiş Dönemi Tipi Olarak Zonguldak Kömür Havzası Maden İşçisi*. Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Özeken, A. (1944). Ereğli Kömür Havzası Tarihi Üzerinde Bir Deneme. *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, 9(3-4), 516-563.
- Özyurt, H. (1981). Atatürk dönemi, birinci ve ikinci beş yıllık sanayileşme planları ve Türk ekonomisindeki yapı değişikliğine etkileri (1933-1938). *Istanbul Journal of Sociological Studies*, (19), 119-148.
- Parente, G., Shiklomanov, N., & Streletskiy, D. (2012). Living in the New North: Migration to and from Russian Arctic Cities. *Focus on Geography*, 55(3), 77–89. <https://doi.org/10.1111/j.1949-8535.2012.00048.x>
- Persky, J., & Moses, R. (1984). Specialized industrial cities in the United States 1860–1930. *Journal of Historical Geography*, 10(1), 37–51. [https://doi.org/10.1016/0305-7488\(84\)90189-0](https://doi.org/10.1016/0305-7488(84)90189-0)
- Pilyasov, A., & Molodtsova, V. (2022). Resilience capacity of contemporary Russian Arctic cities: Methodological approaches and quantitative assessments. *Regional Science Policy & Practice*, 14(1), 99–126. <https://doi.org/10.1111/rsp3.12409>
- Quataert, D. (1983). *Social Disintegration and Popular Resistance in the Ottoman Empire, 1881-1908: Reactions to European Economic Penetration*. New York University Press.
- Quataert, D. (2009). *Osmanlı İmparatorluğu 'nda Madenciler ve Devlet: Zonguldak Kömür Havzası, 1822-1920*. Boğaziçi Üniversitesi Yayinevi.
- Raco, M. (1999). Competition, Collaboration and the New Industrial Districts: Examining the Institutional Turn in Local Economic Development. *Urban Studies*, 36(5–6), 951–968. <https://doi.org/10.1080/0042098993295>
- Rallet, A., & Torre, A. (1999). Is geographical proximity necessary in the innovation networks in the era of global economy? *GeoJournal*, 49(4), 373–380. <https://doi.org/10.1023/A:1007140329027>
- Rotenberg, R. B. (2014). Strategic regulation of structural transformations in the economy of the single-industry town. *Economic and Social Changes: Facts, Trends, Forecast*, 2(32), 67-78. <https://doi.org/10.15838/esc/2014.2.32.6>
- Roy, D. A. (1976). Labour and Trade Unionism in Turkey: The Ereğli Coalminers. *Middle Eastern Studies*, 12(3), 125-172.
- Ruan, F., Yan, L., & Wang, D. (2020). The complexity for the resource-based cities in China on creating sustainable development. *Cities*, 97, 102571. <https://doi.org/10.1016/j.cities.2019.102571>
- Şafak, C. (2015). *Ereğli 1965-1980 Çelik İşçileri*. Sosyal Tarih Yayınları.
- Şafak, C. (2017). *Ereğli 1960-1965: Morrison'un Yapı İşçileri*. Sosyal Tarih Yayınları.
- Şengül, H. T., & Aytekin, E. A. (2017). Devletin Zonguldak Kömür Havzasında İşçi Sınıfı Kimliği Üzerindeki Etkisine Dair Bazı Notlar. In: Barutçu, A., & Özdemir, F. U. (Eds.), *Yüz Karası Değil, Kömür Karası: Zonguldak* (pp. 19-36). İletişim Yayınları.
- Şeni, N. (1978). *Emperyalist Sistemde Kontrol Sanayii ve Ereğli Demir Çelik*. Birikim Yayınları.
- Southcott, C. (1998). *Single industry towns in a post-industrial era: Northwestern Ontario as a case study*. Lakehead University. Centre for Northern Studies.

- Stewart, C. T. (1958). The Size and Spacing of Cities. *Geographical Review*, 48(2), 222–245.
<https://doi.org/10.2307/212132>
- Storey, K., & Hall, H. (2018). Dependence at a distance: Labour mobility and the evolution of the single industry town. *The Canadian Geographer / Le Géographe Canadien*, 62(2), 225–237.
<https://doi.org/10.1111/cag.12390>
- Tarasova, O., & Rudneva, V. (2018). Models of Revitalization of Old-Industrial Cities: Case Studies of Siberia. *Economic and Social Changes: Facts, Trends, Forecast*, 11(1), 148-163.
<https://doi.org/10.15838/esc.2018.1.55.10>
- Türk Metal Sendikası. (2006). *Erdemir'in Türk ekonomisindeki yeri ve önemi*. Türk Metal Sendikası Yayınları.
- TURKSTAT. (2023). Address-Based Population Registration System. <https://biruni.tuik.gov.tr>
- Wei, Y., Huang, C., Lam, P. T. I., & Yuan, Z. (2015). Sustainable urban development: A review on urban carrying capacity assessment. *Habitat International*, 46, 64–71.
<https://doi.org/10.1016/j.habitatint.2014.10.015>
- Yang, B., Xu, T., & Shi, L. (2017). Analysis on sustainable urban development levels and trends in China's cities. *Journal of Cleaner Production*, 141, 868–880. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2016.09.121>
- Yigitcanlar, T., & Teriman, S. (2015). Rethinking sustainable urban development: Towards an integrated planning and development process. *International Journal of Environmental Science and Technology*, 12(1), 341–352. <https://doi.org/10.1007/s13762-013-0491-x>
- Yu, C., de Jong, M., & Cheng, B. (2016). Getting depleted resource-based cities back on their feet again – the example of Yichun in China. *Journal of Cleaner Production*, 134, 42–50.
<https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2015.09.101>
- Zonguldak Valiliği. (1973). *Zonguldak İl Yıllığı*. (n.p.).
- Zubarevich, N. V. (2012). Cities as the Centers for the Modernization of the Economy and Human Capital. *Sociological Research*, 51(4), 3–27. <https://doi.org/10.2753/SOR1061-0154510401>

Türkiye'deki Suriyelilerin Yerleşim Planlamasına İlişkin Dağıtma Kriterleri: Mekânsal Yoğunlaşma, Yoksulluk ve Güvenlik*

Zuhal Karakoç DORA**
Zahide ERDOĞAN***

Öz: Suriye iç savaşından sonra yerlerinden edilmiş 4 milyona yakın Suriyeliye kapılarını açmış olan Türkiye, jeopolitik konumu ve imkânları nedeniyle hem hedef hem de transit ülke olup, bugün dünyada en fazla sığınmacıya ev sahipliği yapan ülkedir. Bu kadar kısa sürede bu kadar fazla sığınmacının gelmesi başta güvenlik olmak üzere pek çok toplumsal soruna da yol açabilecek niteliktedir. Sığınmacıların kontrolsüz biçimde dağılmış olması mekânsal ayrışma ve beraberinde uyum, barınma, eğitim, iş, güvenlik, yoksulluk gibi alanlarda sorunları da tetiklemektedir. İçişleri Bakanlığı tarafından 2022 yılında mekânsal yoğunlaşmadan hareketle seyreltme politikası uygulanmaya başlamış ve bazı iller yerleşime kapatılmıştır. Bu çalışma 2022 yılında uygulanmaya başlanan dağıtma politikası çerçevesinde mevcut veriler ve literatürden hareketle Türkiye'de uygulanabilecek dağıtma kriterlerini incelemeyi amaçlamaktadır. Makalede Göç İdaresi Başkanlığı, TÜİK verileri ile literatürdeki verilerden hareket edilmiştir. Bu çerçevede ABD'de yeniden yerleştirme için kullanılan MOORE adlı programdan hareketle dağıtmanın bir program aracılığıyla yapılabileceği sonucuna ulaşılmıştır. Diğer taraftan Türkiye'de kullanılabilir dağıtma kriterleri sığınmacı oranı, yoksulluk ve güvenlik verileri ile diğer veriler olarak gruplanmıştır. Uyum, eşleştirme ve risklere ilişkin verilerin kriter olarak kullanılabilirliği sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Dağıtma politikası, yoksulluk, güvenlik, mekânsal ayrışma, veriye dayalı model

Distribution Criteria for Settlement Planning of Syrians in Turkey: Spatial Concentration, Poverty and Security

Abstract: Having opened its doors to nearly 4 million displaced Syrians after the Syrian civil war, Türkiye is both a destination and transit country due to its geopolitical location and opportunities, and is the country hosting the largest number of refugees in the world today. The arrival of so many refugees in such a short time might cause many social problems, especially from perspective of security. The uncontrolled dispersal of asylum seekers triggers spatial segregation as well as problems in areas such as adaptation, accommodation, education, labour market integration, security, and poverty. The Ministry of Interior started to implement a dilution policy based on spatial concentration in 2022 and some provinces were closed to settlement. This study aims to examine the dispersal criteria that can be implemented in Türkiye, based on the available data and literature, within the framework of the dispersal policy, which started to be implemented in 2022. In the article, the data of the Directorate of Migration Management, TÜİK and the data in the literature were used. In this context, it has been concluded that dispersal can be done through a program like MOORE program used for resettlement of refugees in the USA. Furthermore, the dispersal criteria that can be used in Türkiye are divided into three categories: the proportion of asylum seekers, poverty and security data, and other data. Data on compliance, matching, and risks can be utilized as criterion, it has been determined.

Keywords: Dispersal policy, poverty, security, spatial segregation, data-driven model

* Bu makale 2022 yılında III. Halit Aydın Bilim ve Araştırma Ödülleri kapsamında birincilik ödülünü alan çalışmanın güncellenmiş ve yeniden düzenlenmiş halidir. Makale daha önce hiçbir yerde yayınlanmamıştır.

** Doç. Dr., TBMM, Kahramanmaraş Milletvekili, zuhal.karakocdora@tbmm.gov.tr, ORCID: 0000-0002-3954-2208

*** Doç. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü, zahide.rdg@gmail.com, ORCID: 0000-0002-0253-9355

Giriş

Türkiye’de 1950 yılı sonrasında kentleşmenin hızlanmasıyla birlikte iç göç hareketleri yoğunlaşmıştır. Türkiye’nin uluslararası göç ve bu konuya ilişkin mevzuat çalışmaları ise AB müzakereleri ile başlamış ve 2011 yılında ülkelerindeki iç savaştan kaçan Suriyelilerin Türkiye’ye sığınması ile bu alanda çalışmalar hızlanmıştır. Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu gibi düzenlemelerle birlikte göç Onuncu Beş Yıllık Kalkınma Planı’nda (2014-2018) da önem verilen bir konu haline gelmiştir. 2011 yılında Suriye’de başlayan olaylar sonrası başlangıçta Türkiye, Ürdün, Lübnan gibi komşu ülkelere sığınan Suriyelilerin 2015 yılında yoğun bir biçimde Avrupa’ya yönelmesi sonucu tüm dünyaya yayılan sığınmacı-mülteci¹ krizi ortaya çıkmıştır. UNHCR verilerine göre, Türkiye’de Mart 2022 sonu itibariyle 3.763.565 Suriyeli bulunmaktadır (UNHCR, 2022). Diğer taraftan 320.000 kadar diğer uyruklardan düzensiz göçmenin de Türkiye’de yaşadığı tahmin edilmektedir (*Türkiye’deki Mülteciler ve Sığınmacılar, t.y.*). Suriyeliler başlangıçta kamplara ve sınıra yakın illere yerleşirken daha sonra sayılarının da artmasıyla ve buna mukabil kampların aşama aşama kapatılmasıyla birlikte tüm Türkiye’ye dağılmaya ve özellikle şehirlerin daha yoksul semtlerine gruplar halinde yerleşmeye başlamıştır. Geçici koruma altındaki Suriyelilerin sağlık, barınma, eğitim gibi alanlardaki sorunları göç politikası içinde önemli yer tutmaktadır.

Göç ve yoksulluk birbirini etkileyen iki konu olup, yoksulluk kişilerin göç etmesine yol açabilirken yerleştikleri ülkelerde göçmenler çoğu zaman yoksulluk döngüsünden kurtulamamaktadır. Gönüllü göçmenler hazırlıklı olarak göç ettiklerinden gittikleri ülkelerde yaşamlarını daha kolay kurabilirken zorunlu olarak göç eden sığınmacı-mülteci gibi gruplar ise ekonomik sermayelerini genellikle kaybettikleri ve hazırlıksız olduklarından yaşamlarını yeniden kurma aşamasında daha fazla güçlüklerle karşılaşabilmektedir. Azgelişmiş ve gelişmekte olan ülkelere doğru göçün nedenleri arasında yoksulluk da yer almaktadır. Göç edilen ülkelerde yaşamın yeniden kurulmasında göçmenlerin sosyo-ekonomik durumları etkili olmaktadır. Yeterli ekonomik, kültürel ve sosyal sermayeye sahip olmadan göç edenler ya da zorunlu göçlerde olduğu gibi sermayelerini göç sırasında kaybedenler açısından yerleşilen ülkede yeni güçlükler ortaya çıkmaktadır. Geçim kaynakları, barınma, eğitim, sağlık gibi imkanlara ulaşım gönüllü ve zorunlu göçmenler için yeni yoksulluk ve yoksunluklara yol açabilmektedir.

Yoksulluk konusu tüm ülkelerin gündeminde olup, Birleşmiş Milletler sürdürülebilir kalkınma hedefleri arasında da yer almaktadır. Sürdürülebilir kalkınma hedeflerinin ilki yoksulluğa son verilmesi olmasına rağmen 2030 yılında küresel yoksulluk oranının %7 olacağı ve hedefe ulaşamayacağı tahmin edilmektedir (UN, 2021: 8). Yoksulluk subjektif bir kavramdır ve farklı tanımları bulunmaktadır. UNDP’ye göre, 109 ülkede 1.3 milyar (%21.7) kişi çok boyutlu yoksulluk yaşamaktadır (OPHI UNDP, 2021: 4). Çok boyutlu yoksulluk ile parasal yoksulluk farklı kavramlardır. Çok boyutlu yoksulluk beslenme ve çocuk ölümlerinin ölçüldüğü *sağlık*, okula gitme ve okula devam edilen yıla dayanan *eğitim* ve yemek pişirmede kullanılan yakıt, hijyen, içme suyu, elektrik, barınma ve varlıkların yer aldığı *yaşam standartları* olmak üzere üç bileşenle ölçülmektedir (OPHI UNDP, 2021: 2). Örneğin Dünya Bankası’na göre parasal yoksulluk sınırı olan günlük 1.90 Dolar’ın altında yaşayan kişi sayısı Pakistan’da %4.4 iken aynı ülkede çok boyutlu yoksulluk yaşayanların oranı %38.3 ‘tür (OPHI UNDP, 2021: 5). Türkiye’de ise 1.90 Dolar altında yaşayanların oranı 2019 yılında %0.4 olarak hesaplanmıştır (*Poverty headcount ratio at \$1.90 a day (2011 PPP) (% of population) - Turkey Data, 2022*). Kabul edilen yoksulluk tanımları çerçevesinde veriler de değişmektedir. Diğer taraftan, çoklu yoksulluk tanımında yer alan eğitim, sağlık ve yaşam standartları özellikle sığınmacıların göç ettikleri ülkeye yerleşme sürecinde uyumları ilgili olarak karşımıza çıkan temel bileşenler arasında yer almaktadır.

¹ Sığınmacı, mülteci, göçmen kavramları farklı göç biçimlerini ve statüleri ifade etmektedir. Ancak literatürde özellikle zorunlu göç eden gruplar için genellikle hukuki tanımına bakılmaksızın “mülteci” veya “sığınmacı” ifadesi kullanılmaktadır. Bu makalede, Türkiye’deki statüleri dikkate alınarak geçici koruma altındaki Suriyeliler ifadesi kullanılmıştır. Diğer taraftan kaynak olarak kullanılan yayınlarda mülteci-sığınmacı-göçmen kavramlarından hangisi kullanıldı ise aynı ifade kullanılmış veya Türkçe’ye çevrilmiştir. Dolayısıyla metin içindeki farklı ifade biçimlerinin nedeni kaynaklarda farklı kavramların tercih edilmiş olmasıdır.

Göçmenin (gönüllü ya da zorunlu) yerleştiği ülke kültürüne uyum sağlaması yanı sıra kendi kültürel kimliğini de koruması söz konusudur. Kendi kültürel kimliğini koruma ve diğer etnik gruplarla iletişime geçme düzeyine göre entegrasyondan asimilasyona ve ayrılmadan marjinalleşmeye; hâkim grupla ilişki açısından ise eritme potansiyelinden çok kültürlülüğe tecrübeler dışlamaya kadar dört çeşit kültürlenme mevcuttur (Berry, 2005). Göçmen grubun asimilasyonu, entegrasyonu dışında dışlama ve ayrımcılık sebebiyle toplumdaki diğer gruplarla teması geçmemeleri halinde marjinalleşme söz konusu olacaktır (Berry, 2005). Sosyal kırılmalıkların fazla olduğu bu gruplarda ekonomik, sosyal, kültürel, mekânsal ve siyasi dışlanma belirgin olmaktadır. Vasıfsız göçmen sayısındaki artış bu grubun iş piyasasına erişimini güçleştirirken, vasıflı göçmenler ise eğitimlerine ve niteliklerine uygun iş bulmadıklarında başka ülkelere göç etme ya da marjinalleşme ile karşı karşıya kalmaktadır. Diğer taraftan, göçmenlerin barınma imkanlarına erişim açısından da dışlanabilmekte olup, genellikle kentlerde yoksul kesimin yerleştiği kentlerin çevresindeki kırsal bölgelere yahut banliyölere yerleşmektedirler. Bu bölgeler genellikle suç eğiliminin fazla olduğu bölgeler olarak karşımıza çıkmaktadır. Suç eğilimlerinin ve doğal olarak suç oranlarının artması ev sahibi toplumun güvenlik algısında önemli bir faktördür. Güvenlik algısının göçmenler aleyhinde negatife dönüşmesi ise daha büyük güvenlik sorunlarını beraberinde getirme potansiyeli yüksek bir olgudur. Çünkü yoksulluk döngüsünden kurtulamayan ve zorunlu ya da gönüllü olarak gettolaşmayı seçen göçmenlerin kendilerini ev sahibi toplumdan ayırıştırmasıyla başlayan kırılma, ev sahibi toplumun kabullenme sürecini negatif etkileyen bir sonucu beraberinde getirmekte ve iki toplum arasındaki güvenlik kaygısının ve hassasiyetin artmasına yol açmaktadır. Bu da zaten “kendi”ni “öteki”nden ayrı gören her iki toplum arasındaki uçurumu derinleştirerek güvensiz bir ilişki sarmalını doğurmaktadır.

Türkiye'deki geçici koruma altındaki Suriyelilerle ilgili olarak uyum, ötekileşme, gettolaşma, güvenlik konularında yapılan çeşitli araştırmalar bulunmaktadır. Yaman (2017) çalışmasında sığınmacılarla halk arasında artan sorunlar nedeniyle güvenlik kaygısına ve mekânsal ötekileştirmeye; Avşar (2019) Fatih, Sultangazi ve Sultanbeyli'deki mekânsal ayrılmaya; Kul Parlak ve Uludağ Güler (2022) Suriyelilerin dışlanmaya maruz kalmamak veya topluma uyum sağlayamama nedeniyle belirli semtlerde yoğunlaşma ve etnik kamplaşmasına işaret etmektedir. Diğer taraftan sığınmacılar gönüllü ya da zorunlu olarak genellikle dezavantajlı yerel halkın yerleştiği mahallelere yerleşmekte olup, bu mekânsal yoğunlaşma uyum, işsizlik ve yoksulluk gibi iç içe geçen sorunların artmasına yol açmaktadır (Koçak ve Çetin, 2022). Bu çerçevede mekânsal ayrışma-yoğunlaşma ile işsizlik, yoksulluk, uyum birlikte ele alınması gereken konular olarak ortaya çıkmaktadır.

2022 yılında İçişleri Bakanlığı tarafından açıklanan sosyal uyumu artırmayı ve ayrışmayı önlemeyi amaçlayan “Mekânsal Yoğunlaşma ile Mücadele” planı kapsamında 16 ilde bazı mahalle veya ilçelerde seyreltme politikası başlatılmış olup, yabancı nüfusun mahalle nüfusuna oranının %25'i geçemeyeceği açıklanmıştır (*Sığınmacıların yerli nüfusa oranı yüzde 25'i geçmeyecek*, 2022). Bu amaçla seyreltme planı uygulanmakta ve yerleşim yeri yabancı kaydına kapatılarak sığınmacılar gönüllülük esasına göre farklı ilçelere yerleştirilmektedir (*Sığınmacıların yerli nüfusa oranı yüzde 25'i geçmeyecek*, 2022). Ankara, Antalya, Aydın, Bursa, Çanakkale, Düzce, Edirne, Hatay, İstanbul, İzmir, Kırklareli, Kocaeli, Muğla, Sakarya, Tekirdağ ve Yalova illeri ile 52 ilde 800 mahalle Suriyelilerin kaydına kapatmıştır (Fırat, 2022). Bu makale, Türkiye'deki geçici koruma kapsamındaki Suriyeliler açısından mekânsal yoğunlaşmayı azaltmak amacıyla kullanılabilirlik dağıtma kriterlerinin neler olabileceği, Türkiye'de mevcut verilerin dağıtma için kullanılabilirliği ile kullanılabilirlik diğer kriterlerin neler olabileceği sorularına cevap aramaktadır. Uluslararası koruma kapsamında mülteciler dışında şartlı mülteci ve ikincil koruma gibi statüler de bulunmakta olup, ülkelerde söz konusu statülere göre farklı dağıtma kriterleri uygulanmaktadır. Sığınmacı uluslararası koruma arayan ve başvurusu henüz sonuca bağlanmamış kişi olup, her sığınmacı tanınmış mülteci statüsüne sahip olamayabilir ama her tanınmış mülteci statüsünde olan kişi başlangıçta sığınmacıdır (Sironi vd., 2019). Türkiye'de 6458 sayılı Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu'nun üçüncü maddesine göre “mülteci, şartlı mülteci ve ikincil koruma” olmak üzere üç statü bulunmaktadır. Diğer taraftan Suriyeliler söz konusu Kanun'un 91. maddesinde yer alan “Ülkesinden ayrılmaya zorlanmış, ayrıldığı ülkeye geri dönemeyen, acil ve geçici koruma bulmak amacıyla kitleli olarak sınırlarımıza gelen veya sınırlarımızı geçen yabancılara geçici koruma sağlanabilir” ifadesi uyarınca geçici koruma altındadır (Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu, 2013). ABD'de kullanılan ve bu çalışma kapsamında incelenen MOORE programı mültecilerin yeniden yerleştirilmesi kapsamında kullanılmaktadır. Yeniden yerleştirme mültecilerin

kendilerine daimi ikamet vermeyi kabul eden başka bir ülkeye transferini ifade etmekte olup, bazı durumlarda UNHCR mültecilerin üçüncü ülkeye yeniden yerleştirilmesine yardım etmektedir. Türkiye’de geçici koruma altındaki Suriyelilere sağlanan koruma kitlesel olarak yerinden edilen bir gruba sağlanan acil ve geçici bir koruma biçimidir. Sığınmacı-mülteci statüleri başvuru ile oluşurken geçici koruma statüsü durumun aciliyetine dayalı olarak verilmiş bir statüdür. Bu çerçevede Türkiye için tartışılacak veriye dayalı yerleştirme modelinin yeniden yerleştirme kapsamında başka bir ülkeye transfer edilen mülteci grubunun yerleştirilmesinden daha zor ve problemlili olacağı dikkate alınmalıdır. Çalışmanın amacı veriye dayalı yerleştirmenin önemini ortaya koyarken, “sınırlı sayıda, yeniden yerleştirme kapsamındaki mülteci” grubunun veriye dayalı yerleştirilmesi ile “kitlesel göç halinde acil ve geçici koruma” sağlanan bir grubun farklı olduğu gerçeğini göz önünde bulundurarak Türkiye için bu modelin uygulanabilirliğini tartışmaktadır. Diğer taraftan özellikle Türkiye’deki diğer düzensiz göçmen grupların kayıtsız olması, bu grupların da belirli il-ilçe-mahallelerde yoğunlaşmış olacağı ve bu durumun veriye dayalı eşleştirme sisteminde sorunlara yol açabileceği de dikkate alınmalıdır.

Çalışma ile 2022 yılında başlatılan söz konusu planın açıklandığı dönemi esas alarak göç-yoksulluk-güvenlik bakış açısıyla, mevcut araştırmalardan hareketle Türkiye’deki Suriyelilerin mekânsal yoğunlaşması ve illere yeniden dağılımı için dağıtma kriterlerine yönelik bir çerçeve oluşturma amaçlanmıştır. Bu çerçevede makalede mevcut verilerden hareketle yeniden yerleştirme konusu, veri ve veriye dayalı yerleştirme ihtiyacı tartışılmaktadır.

Bu kapsamda ilk bölümde dağıtma politikasına ilişkin dünya örneklerinden bahsedilmiştir. Metodoloji kısmını Türkiye’deki Suriyelilerin genel görünümü izlemekte olup, bu kısımda özellikle veri ihtiyacını artıran “geçici misafirlik”, biyometrik veriler gibi hususlara odaklanılmıştır. Türkiye’deki Suriyelilerin genel görünümüne ilişkin kısım Suriyelilerin kayıt altına alınması sürecindeki güçlüklerin ve veriye dayalı yerleştirmede karşılaşılabilecek sorunların anlaşılması açısından önemlidir. Son kısımda ise Türkiye’de dağıtma politikasına ilişkin kullanılabilir kriterler tartışılmaktadır. Söz konusu kriterler mekânsal yoğunlaşma oranları, yoksulluk-güvenlik verileri ve diğer veriler çerçevesinde tartışılmıştır. Ayrıca ABD’de uygulanmakta olan MOORE adı verilen veriye dayalı yerleştirme modelinin Türkiye’de dağıtma aşamasında uygulanabilirliğine değinilmiştir. Araştırmanın hem literatüre hem de Türkiye’nin veriye dayalı dağıtma politikası ve yönetim modellerinin geliştirilmesine katkı sağlayacağı değerlendirilmektedir.

Dağıtma Politikası

Göçmenlerin yerleşim yerleri barınma, eğitim sağlık gibi kaynaklara ulaşma, dil öğrenme, iş bulma imkânlarını, hem kendilerinin hem de gelecek nesillerinin sosyal uyumlarını etkilemekte ve belirli alanda yoğunlaşma, uyum için bir engel olarak görülmektedir (OECD, 2021). Ancak genel eğilime bakıldığında göçmenlerin yerleştikleri şehirlerde belirli alanlarda yoğunlaştıkları görülmektedir (OECD, 2021). Andersson vd. (2018) Belçika, İsveç, Hollanda ve Danimarka’da göçmen grupların küçük, orta ve büyük ölçekli yoğunlaşmalarını araştırmıştır. Arbaci (2007) çalışmasında 1990 ortalarına kadar 16 Avrupa ülkesinde etnik yoğunlaşmayı araştırmış ve refah devleti-barınma rejimlerinin etnik ve sosyo-mekânsal ayrışma da etkili olduğu sonucuna ulaşmıştır.

Mekânsal ayrışmanın etnik grup için dezavantajları yanında avantajları da olabilir. Özgür (2021) konuyla ilgili literatürden hareketle avantajları ve dezavantajları ayırmıştır. Bu kapsamda dezavantajlar iş piyasasına erişim, yoksulluk-yoksunluk, hizmetlere erişimde sorunlar, kötü beslenme ve sağlık sorunları, düşük sosyal katılım, marjinalleşme izolasyon, damgalanma, kalıp yargılar, yüksek suç oranları, “yoksulluk kültürü”, hoşgörüsüzlüktür (Özgür, 2021). Dezavantajların bir kısmı doğrudan yoksullukla ilişkili iken diğer kısmı güvenlikle ilgili sorunları çağrıştırmaktadır. Özellikle sosyal uyum sorunları, marjinalleşme, izolasyon gibi sorunlar güvenlikle ilişkilendirilebilir. Yardımlaşma, göçmen kültürünün korunması, kendi müşteri kitlelerini oluşturmaları ise avantajlar arasında yer almaktadır (Özgür, 2021). Dolayısıyla gönüllü olarak göç eden göçmenler de olduğu gibi zorunlu olarak göç edenler de (mülteci, sığınmacı, insani koruma, ikincil koruma gibi) kendi kültürlerini korumak istemeleri

yanında iş imkanları, ekonomik sorunlar, sosyal uyum sorunları gibi farklı nedenlerle belirli mahalle- ilçe-illerde yoğunlaşabilmektedir.

Mekânsal ayrışma özellikle Avrupa'da göçmenlerle ilgili olarak üzerinde çalışılan bir konudur. Kasli, Pisarevskaya ve Scholten araştırmalarında Avrupa'nın bazı şehirlerinde göçle ilgili çeşitliliği anlayabilmek için çeşitlilik, dağılım ve büyüklüğü dikkate alarak kümelenme çalışması yapmıştır (Kasli, Pisarevskaya ve Scholten, Aktaran: Tintori vd., 2018: 15). Costa ve Valk (2018) etnik ve sosyoekonomik ayrışmayı Belçika'nın üç şehrinde yükseköğretim, işsizlik, yüksek gelir, yoksulluk riski, sosyal yardım bileşenlerinden hareketle analiz etmiştir. Buch vd. (2021), Almanya'da etnik çeşitlilik üzerine yaptıkları araştırmada farklı etnik grupların mekânsal ayrışmasını incelemiştir.

Dağıtma politikası, kapsamı ülkelere göre değişmekle birlikte mülteci, ikincil koruma, insani koruma gibi statülerdeki kişilerin büyük şehirlerde yoğunlaşmasını önlemek üzere kullanılan bir araçtır. Çoğu ülke mekânsal ayrışma riskini azaltmak, uygun barınma imkânları sağlamak ve ülke genelinde maliyeti dağıtmak amacıyla dağıtma politikası uygulamakta olup, bazı OECD ülkeleri işe yerleştirme ile bağlantılı dağıtma politikaları da geliştirmektedir (OECD, 2016: 22). Estonya, Danimarka, Finlandiya, Portekiz, İsveç ve Yeni Zelanda iş imkanları ile bağlantılı yerleştirme uygulaması yapmaktadır (OECD, 2016: 23). İsveç'te eğitim seviyesi, iş deneyimi, yerel işsizlik oranları, yereldeki yabancı ülke doğumlu nüfus büyüklüğü, barınma imkanları dikkate alınırken Yeni Zelanda'da aile veya etnik topluluk bağları da gözetilmektedir (OECD, 2016:23). OECD ülkelerinde dağıtma politikası uygulanırken esas alınan kriterler ülkeler itibariyle değişiklik göstermektedir. Örneğin, Avusturya'da belediyenin büyüklüğü, sığınmacının ailevi ve sağlık durumu, bildiği diller, belediye'deki göçmen oranı dikkate alınmaktadır (OECD, 2016:25). Diğer taraftan ülkelerde zorunlu olarak göç eden kişilerin mülteci, sığınmacı, insani koruma altında olması gibi farklı statülere sahip olmaları nedeniyle uygulanan dağıtma kriterleri de bu kriterlere göre değişmektedir.

Tablo 1. OECD Ülkelerinde Sığınmacılara İlişkin Dağıtma Politikası Kriterleri (2015)

Avusturya	Belediye büyüklüğü Aile durumu, sağlık durumu Bildiği diller Belediyedeki yerleşik kişi sayısı ve göçmen oranı
Finlandiya	Topluluğun sığınmacıyı kabul etme isteği Barınma merkezlerinde yer bulunması
Almanya	Vergi geliri ve nüfus büyüklüğüne bağlı sabit kota
Macaristan	Sığınmacının aile durumu
İrlanda	Sağlık hizmeti alanına göre hesaplanan sığınmacı nüfusu
İtalya	Yer bulunması Sığınmacının profili Entegrasyon durumu Belediyelerin gönüllü katılımı
Norveç	Uygu sığınmacı merkezlerinin teklifi
Polonya	Barınma maliyeti Ek yerel koşullar Belediyede yerleşik kişi sayısı ve işsizlik oranı Konut arzı

	Yabancılar Ofisine olan uzaklık
Portekiz	Dağıtma alanındaki konut arzı Topluluğun sığınmacıları misafir etme isteği Belediye büyüklüğü Yaşam maliyetleri Dağıtma bölgesindeki yabancı doğumlu kişi yoğunluğu İş imkanları Dil kursu imkanları
İsveç	Bölge hükümeti ve belediye arasındaki müzakere ve kabul ret rasyosu
İsviçre	Bölgedeki nüfus Barınma merkezi bulunması Aile üyesinin varlığı Etnik topluluk varlığı Bireysel ihtiyaçlar
Birleşik Krallık	Konut arzı Sığınmacıların kültürel uygunluğu Destek hizmetleri kapasitesi Yerel barınma stratejileri Sosyal tansiyon yükselme riski

Kaynak: OECD (2016), Making Integration Work: Humanitarian Migrants, 25-27'den özetlenmiştir.

Danimarka'da sığınmacıların dağıtılmasında belirleyici kriterlerden biri barınma imkanlarıdır (Wren, 2003). İsveç'te mültecilerin belirli bölgelerde yoğunlaşmasını önlemek üzere rastgele bir biçimde belediyelere dağıtım yapılmakla birlikte daha sonra İsveç içinde başka yerlere gitmelerine izin verilmektedir. Mültecilerin ülke içinde yer değiştirmeleri incelendiğinde eğitilmiş olanların daha az eğitilmiş olanlara göre iş piyasası imkanlarının fazla olduğu yerlere tekrar göç etme eğiliminde oldukları görülmüştür (Haberfeld, vd., 2019). Dolayısıyla dağıtma politikası uygulanmasını takiben bazı ülkeler iş imkanlarına dayalı olarak şehir değiştirme imkanı da sağlayabilmektedir. Mekânsal yoğunlaşmanın yol açacağı problemler nedeniyle dağıtma politikası uygulanmakla birlikte İsviçre'de yapılan bir araştırma etnik yoğunlaşmanın ekonomik entegrasyonu kolaylaştırabileceğini de ortaya koymuştur. İsviçre'de sığınmacılar barınma merkezlerinde kaldıktan sonra 90 gün içinde kanton nüfusuna oranına göre kantonlara aktarılmakta ve işverenler sığınmacının çalışabilmesi için kantondan izin almaktadır (Marten vd., 2019). Marten vd. (2019) tarafından yapılan çalışmaya göre sığınmacılar etnik ağırları sayesinde iş bulmakta olup, dağıtma politikasının maliyeti düşünülürken orta vadede bu durumda dikkate alınması gerekmektedir. Dolayısıyla mekânsal yoğunlaşma azaltılırken etnik dayanışma boyutunun da göz önünde bulundurulması gerekmektedir.

Dağıtma politikası gönüllü veya zorunlu olarak da uygulanabilmektedir. Almanya'da sığınmacıların dağıtılması sistemi 1974 yılında kurulmuş olmakla birlikte II. Dünya Savaşı sonrasında 1946 yılında yük paylaşım sistemi uygulanmaya başlamıştır (Boswell, 2003: 318). Mevcut uygulamada sığınmacılar her bölgenin nüfusuna oranlanarak dağıtılmaktadır (Boswell, 2003). Birleşik Krallık'ta 1970'li yıllarda gönüllü dağıtma politikası uygulanmakta iken ırk ilişkilerine ilişkin kaygılar nedeniyle etnik gruplar arası gerilimi azaltmak amacıyla dağıtma politikası uygulaması başlatılmıştır. Örneğin 1990'lı yıllarda Bosna ve Kosovalı mülteciler 200 kişilik kümeler halinde dağıtılmıştır. 1999 yılında yapılan değişikliklerle zorunlu dağıtma uygulaması başlamıştır (Boswell, 2003).

Yeniden yerleştirme mültecinin sığındığı ülkeden mülteciyi ülkesine almayı ve daimi ikamet izni vermeyi kabul eden ülkeye UNHCR aracılığıyla yerleştirilmesini ifade etmekte olup, kalıcı çözümler arasında yer almaktadır (UNHCR, t.y.). Yeniden yerleştirme ülkelerin belirlediği kotalar çerçevesinde UNHCR aracılığıyla gerçekleştirildiğinden, yerleştirme kapsamındaki mülteci grup hakkında detaylı bilgiye sahip olmak ve süreci planlamak nispeten daha kolay olabilmektedir. Yeniden yerleştirme süreci mevcut programlar ve demografik veriler yoluyla kolaylaşabilmekte olup, Kanada ve İsveç birey düzeyinde yerleştirilen mültecilere ilişkin karşılaştırma yapmayı sağlayan detaylı nüfus ve idari verilere sahiptir (UNHCR, 2020). Dolayısıyla, belirledikleri kotalar kapsamında mülteci kabul eden ülkelerde veriye dayalı yerleştirme uygulandığı görülmektedir. UNHCR verilerine göre Ocak-Kasım 2022 döneminde yeniden yerleştirilen kişi sayısı 53.362'dir (*Resettlement data, t.y.*).

ABD'de yeniden yerleştirmelerle görevli dokuz kuruluşun biri olan HIAS (Hebrew Immigrant Aid Society) yeniden yerleştirmeye yönelik bir programı kullanarak çalışmalarını yürütmektedir. Yeniden yerleştirme ajansları genellikle yerleştirmeleri ailelerin ihtiyaçları, dil, uyruk, ABD'de akrabaları olup olmadığı gibi hususları dikkate alarak dosya bazında yapmaktadır (A. Trapp vd., 2020: 4). HIAS tarafından kullanılan programın çalışmaları Mayıs 2018'de başlamış ve Ağustos 2018'de ABD Dışişleri Bakanlığı'na sunulmuştur (A. Trapp vd., 2020). Söz konusu yeniden yerleştirme programının kısaltması MOORE (Matching and Outcome Optimization for Refugee Empowerment-Mülteci Güçlendirme için Eşleştirme ve Çıktı Optimizasyonu) olarak kullanılmaktadır. MOORE kısaltması ABD'de kayıtlı ilk göçmenden hareketle geliştirilmiştir. Annie Moore İrlanda'dan iki kardeşi ile birlikte göç ederek New York Ellis Adasına 1892 yılında ulaşan ilk kayıtlı göçmendir (*New Software Does the Hard Work in Placing Refugees, 2018*). Söz konusu yerleştirme programı yeniden yerleştirme yapan personele detaylı bilgi ve veriye dayalı öneriler sağlamaktadır (A. Trapp vd., 2020: 3).

Mültecilerin yerleştirilmesi konusu yerel idareler, bağışçılar, federal devlet, yerel hükümetler gibi pek çok paydaşı ilgilendirmekte, hem iç hem de dış politikadaki değişimden etkilenmekte olup, bu durum yeniden yerleştirme ile görevli ajanslarda da belirsizliklere yol açmaktadır (A. Trapp vd., 2020: 5). MOORE programı ülkeye varıştan itibaren 90 gün içinde işe yerleşme çıktısına odaklanmış ve belli ölçüde başarılı sonuçlar vermiş olmasına rağmen, programı geliştirenler daha kapsamlı çalışmalarda şu hususların dikkate alınması gerektiğini belirtmektedir (A. Trapp vd., 2020: 19):

- Eğitim, sağlık, hane halkı geliri gibi alanlarda detaylı veri olmadığından program test edilememiştir.
- Mülteciler yıl boyunca dağınık olarak gelmektedir.
- Yerel düzeydeki iş imkanları ve yerel topluluğun demografisi araştırılmalıdır.
- Ager ve Strang (2008) entegrasyonla ilgili 10 bileşenden bahsetmektedir. Sadece 90 gün içinde işe yerleştirme çıktısı dışında bu bileşenlerin de modele katıldığı analizler geliştirilebilir.
- Mültecilerin tercihleri de önemlidir ve modeli etkiler.
- Çalışanlar gerekli bilgileri rapor etmekte tereddüt edebilir.

Yeniden yerleştirme kapsamında ülkeye gelen mültecilerin şehirlere dağıtılması söz konusu olabilmekle birlikte, ülkeye gelmeden önce yerleştirilecek kişilerle ilgili bilgiler sağlandığından dağıtma daha kolay uygulanabilmektedir. Ancak halihazırda farklı şehirlere dağılmış geçici koruma altındaki Suriyelilere ilişkin veri toplanması ve dağıtılması nispeten daha zor olacaktır. Diğer taraftan bu program da hala geliştirilme aşamasındadır.

Metodoloji

Bu çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden doküman analizi yöntemi kullanılmıştır. Bilimsel çalışmalarda doküman analizi önemli bir veri toplama aracı olup, hükümet belgeleri, yasal düzenlemeler, gazete ve televizyon gibi medya kayıtları doküman analizi için kullanılabilir (Blaxter vd., 2010). "Mekânsal Yoğunlaşma ile Mücadele" planı kapsamında seyreltme uygulamasının

başlatıldığı 2022 yılı çalışmada esas alınmıştır. Araştırmada Göç İdaresi Başkanlığı, TÜİK gibi kuruluşların açıklanan mevcut verileri ile mekânsal ayrışmaya yönelik olarak literatürde mevcut kullanılabilen verilerden hareketle dağıtma kriterleri ve veriye dayalı yeniden yerleştirme olasılığı incelenmiştir. Çalışmada Savran ve Sat (2019), Harunoğulları ve Agcadağ Çelik (2019), Antakya Ticaret ve Sanayi Odası (2020), Mülteciler ve Sığınmacılar Yardımlaşma ve Dayanışma Derneği (2022) verileri de kullanılmıştır. Çalışmada temel olarak MOORE programının temelinde yer alan Ager ve Strang (2008) mülteci entegrasyon çerçevesinden hareket edilmiştir. Program çerçevesinde mültecilerin veriye dayalı yerleştirme konusu detaylı idari ve demografik bilgiyi gerektirmektedir. Türkiye’de Afganistan, Irak, Somali gibi ülkelerden gelen düzensiz göçmenlerin de bulunduğu dikkate alınmakla birlikte bu grupların hangi bölgelerde yoğunlaştığına ilişkin veriye erişilemediğinden geçici koruma altındaki Suriyeli verilerinden hareket edilmiştir. Düzensiz göçmen grupların da mekânsal ayrışma açısından incelenmesinin önemli olduğu düşünülmele birlikte bu grubun çoğunlukla kayıtsız olması analizi güçleştirmektedir. Diğer taraftan söz konusu düzensiz göçmen gruba ait veri eksikliğinin geçici koruma altındaki Suriyeliler için oluşturulacak bir modelin etkinliğini bozacak risk faktörü olabileceği de göz önünde bulundurulmalıdır. Araştırmada ABD’de mültecilerin yeniden yerleştirilmesi için kullanılan MOORE adlı veriye dayalı yerleştirme modelinden hareket edilerek Türkiye’de geçici koruma altındaki Suriyelilerin veriye dayalı benzer bir modelle yerleştirilmesi için hangi verilerin kullanılabileceği tartışılmıştır.

Literatürden ve TÜİK, Göç İdaresi Başkanlığı internet sayfalarından elde edilen veriler karşılaştırılmıştır. Verilerin bir kısmı daha önce resmi kurumların sayfalarında açıklanırken daha sonraki yıllarda bu verilerin sayfadan kaldırılması nedeniyle makalelerde mevcut verilerden hareket edilmiştir. Söz konusu verilere mekânsal ayrışma, yoksulluk verileri ile karşılaştırılmaya ve mekânsal ayrışma açısından gruplanmaya çalışılmış ve Annie modeli çerçevesinde ihtiyaç duyulan diğer veri grupları da belirlenmiştir.

Çalışmanın sınırlılıkları şunlardır:

1. Geçici koruma altındaki Suriyelilerin ülke içi yerleşimine ilişkin nüfus haritası resmî olarak paylaşılmadığından; araştırma daha çok teorik ve mekânsal ayrışmaya ilişkin mevcut fakat eski tarihli verilerin incelenmesi düzeyinde kalmıştır. Ayrıca bazı yıllarda ilan edilen veriler daha sonraki yıllarda ilan edilmediğinden net bir karşılaştırma yapılamamıştır.
2. Mevcut geçici koruma altındaki Suriyeli nüfus oranı ve yoksulluk verilerinden hareketle il düzeyinde, bazı iller için mahalle düzeyinde ayrışma analizi yapılmaya çalışılmıştır. Ancak açıklanan resmî verilerin bulunmaması nedeniyle il bazında nüfus, yoksulluk, suç oranlarına ilişkin yıllar itibariyle karşılaştırma imkânı bulunamamıştır.
3. MOORE adlı program mültecilerin yeniden yerleştirilmesinde kullanılan yeni bir program olup, geliştirilme aşamasındadır. Programın farklı ülkelerde uygulanabilirliğine ilişkin veriye ulaşılamamıştır. Diğer taraftan program, mülteci statüsünde yer alan kişilerin yeniden yerleştirilmesine ilişkin olduğundan küçük ve detaylı veriye sahip olunan bir grubun yerleştirilmesi için kullanılmıştır. Ancak geçici koruma altındaki Suriyeliler gibi kitlesel olarak göç eden, detaylı verilere ulaşmanın zor olduğu bir grup için bu programın uygulanabilirliği daha zor ve veri ihtiyacı fazla olacaktır.
4. Türkiye’deki düzensiz göçmenlerle ilgili bir analiz yapılamamıştır.

Türkiye’deki Suriyelilerin Genel Görünümü

2011 yılının Nisan ayında 252 kişilik bir kafilenin Türkiye’ye giriş yapmasıyla başlayan *açık kapı politikası*, Türkiye’yi cazip ve rahat erişilebilir bir hedef ülke yapmış ve 2012’de Başbakan Ahmet Davutoğlu’nun “psikolojik eşliğimiz 100 bin” şeklindeki açıklamalarına (AA, 2012) rağmen katlanarak devam eden göç hareketi neticesinde bu rakam 2015 yılında 2,5 milyonu (Göç İdaresi Başkanlığı, 2022) aşmıştır. Açık kapı politikası doğrultusunda, Fırat Kalkanı operasyonunun başladığı 2016 yılına kadar, Suriye sınır kapısına gelenlere, hiçbir resmi belge şartı aranmaksızın, Türkiye’ye geçiş izni verilmiştir (Karakoç Dora, 2020b, s. 505). Ancak özellikle mülteci akışının Türkiye’de durmayıp Avrupa’ya doğru

hareket etmesiyle ve bu hareketliliğin 2014-2015 yıllarında maksimum seviyeye çıkmasıyla birlikte AB; artık konuyu “güvenlik” perspektifinden değerlendirmeye başlamıştır.

Bu süre zarfında başta DEAŞ olmak üzere sınırdan kaçak giriş yapan çeşitli terör örgütü militanları, Türkiye'nin sınır bölgelerinden başlayarak ülke geneline yayılan bir dizi terör faaliyeti gerçekleştirmiştir. “Yalnızca Mart 2011-25 Haziran 2015 tarihleri arasında Suriye sınırında meydana gelen olaylarda, taraflar arasında yapılan atışlardan Türkiye topraklarına düşen mermiler sonucu 256 olay meydana gelmiş; 12 vatandaş hayatını kaybederken 64 vatandaş da yaralanmıştır” (Uzman, 2016: 156). 2016'nın Ocak ayında İstanbul'da bir DEAŞ militanının intihar saldırısında 13 kişi hayatını kaybetmiş, 16 kişi yaralanmış; Haziran ayında Atatürk Havalimanında üç farklı noktada DEAŞ militanlarınca intihar eylemi düzenlenmiş ve 48 kişi hayatını kaybetmiş, 240 kişi yaralanmıştır (İçişleri Bakanlığı, 2017: 36-37).

Suriye krizinin etkileri nedeniyle yaşanan güvenlik sorunları terör faaliyetleriyle sınırlı kalmamıştır. Genelkurmay Başkanlığı'nın verilerine göre, “1 Ocak 2011'den 9 Haziran 2016'ya kadar Suriye kara sınırında 45.921 yasa dışı giriş, 16.957 kaçakçılık ve 5.796 yasa dışı çıkış olmak üzere toplam 78.011 hudut olayı tespit edilmiş” olup, “yakalanan şahıs sayısı ise 397.216'dır” (“sığınmacılar bu rakama dâhil değildir”) (Uzman, 2016: 156). Suriye'deki savaş nedeniyle geçişlerin en sık yaşandığı sınırdan kaçakçılık artmış olup “2016 yılında 3,4 milyon litre akaryakıt, 81 bin telefon, 75 milyon paket kaçak sigara, 200 ton kaçak çay ve 3,1 milyon adet hap ve kaçak ilacın” yakalanması güvenlik riskleri içinde sınır ihlallerinin ne kadar önemli olduğunu göstermektedir (EGM, 2016:41, Aktaran Karasu, 2018b).

2011-2014 yılları arasında Suriye krizinin kısa sürede çözüme kavuşturulacağı düşünüldüğünden hukuki olarak statülerine ilişkin ilk resmî çalışma 2014'te yürürlüğe girmiş olan “Geçici Koruma Yönetmeliği”dir. Ancak yönetmelikte “geçiciliğin” süresinin ne olacağına dair herhangi bir sürenin belirlenmemiş olması, ev sahibi toplum üzerinde oluşmaya başlayan belirsizlik kaynaklı kaygıları arttırmaya başlamıştır. Açık kapı politikasının *de facto* sona erdiği 2016 yılına kadar ülke geneline yayılan güvenlik sorunları ve eş zamanlı olarak süren kitlesel göç hareketi Türkiye'nin Suriye politikasında değişikliğe giderek ilk kapsamlı sınır ötesi operasyonu başlattığı Fırat Kalkanı Operasyonu'na kadar devam etmektedir. Ancak 2016 yılına kadar Suriye'den gelenler için uygulanan *açık kapı politikası* çerçevesinde yasal kimlik, pasaport veya diploma gibi resmî belgeler istenmemiş ve beyan esas alınarak sınırdan geçişlere müsaade edilmiştir. Ayrıca, Suriye krizi sonrasında gelişen ve sınır kaynaklı hadiseler, Suriyelilerle ilişkilendirilmeye ve Suriyelilere ilişkin algının negatife dönmeye başlamasına neden olmuştur.

Bu kaygıların bir başka nedeni ise Suriyelilerin kayıt altına alınmaları konusunda yaşanan teknik sorunlar olarak düşünülebilir. “Krizin çok hızlı gelişmesi, zaman zaman bir günde 100 bini aşan kişinin giriş yapması, 911 km'lik sınırdan kontrolsüz geçişlerin tespit edilememesi, (sayısı başlarda 30'a yaklaşan fakat aşama aşama kapatılarak 10 Mart 2022 itibarıyla 7'ye düşürülen – Göç İdaresi Başkanlığı, 2022) geçici barınma merkezlerinin kapasitesinin gelen akımı karşılamaya yetmemesi ve insanların “akrabalarına” yönelmesi, giriş-çıkışların devam etmesi, önemli sayıdaki Suriyelinin kayıt altına alınmaktan çeşitli nedenlerle kaçınması, Suriyelilerin çok büyük bölümünün kamplar dışında yaşıyor olması gibi nedenler kriz yönetimini de ciddi bir biçimde olumsuz etkilemiş ve Suriye'deki krizin uzun sürmeyeceği, Suriyelilerin kısa zamanda Suriye'ye döneceği beklentisi, sağlıklı kayıtlamayı erteletmiştir (Erdoğan, 2015: 63). Geçici Koruma Yönetmeliği'nin devreye girmesiyle birlikte ülkedeki Suriyeliler kayıt altına alınmaya başlanmış ancak buna rağmen önemli sayıda Suriyeliye ilişkin kayıt işleminin yapılamadığı resmî açıklamalarla ortaya çıkmıştır. 23 Ağustos 2014'te yapılan açıklamada Türkiye'de bulunan 1 milyon 360 bin Suriyeliden 740 bininin (% 55) “biyometrik kayıtlarının” tamamlanmış olduğu; 6 Ekim 2014'te Türkiye'deki Suriyelilerin sayısının 1 milyon 565 bin, kayıt altına alınanların ise 900 bin civarında olduğu açıklanmış; 18 Aralık 2014'de ise Türkiye'de 1 milyon 650 bin olduğu tahmin edilen Suriyelilerin 1 milyon 450 bininin (%87) kayıt altına alınmış olduğu açıklanmıştır (Erdoğan, 2015: 64). Suriyeli sayısının henüz üst sınıra ulaşmadığı 2014 yılında dahi hâlâ 200 binin üzerinde kayıt altına alınamayan Suriyelinin Türkiye'de yaşadığı gerçeği ev sahibi toplumun güvenlik algılarının negatife dönmesini körükleyici nitelikte bir oran olarak göze çarpmaktadır.

Geçici Barınma Merkezlerinin kapatılmasıyla birlikte Suriyelilerin planlı bir yerleştirme modeline tabi tutulmaksızın seyahat edebilmesi ve izin verilen illerin dışına da çıkmaya/yerleşmeye başlamalarıyla toplumda “geçici misafirliğin sona ermeyeceği” algısı pekişmiş ve bunun sonucu olarak “misafir” kavramındaki hoşgörü, yerini “öteki” kavramındaki mesafeye bırakmıştır. 2020 verilerine göre Türkiye’de günde ortalama 450-500 Suriyeli bebek dünyaya gelmekle birlikte (Erdoğan, 2020, Aktaran Koç ve Ekmekçi, 2020) okullaştırılmayan çocuk sayısı yaklaşık 400 bin ve okul çağındaki çocuk oranı %32 civarındadır (Koç ve Ekmekçi Türk, 2020). Suriyelilerin ekonomiye etkilerine ilişkin yapılan bir çalışmada “risk ve fırsatların iç içe geçtiği” belirtilmektedir (Orhan ve Gündoğar, 2015). Başka bir çalışmada ise büyük çoğunluğu kentsel alanlarda yaşamını sürdüren Suriyelilerin ekonomide yarattıkları olumsuz etkilere (Koç ve Ekmekçi Türk, 2020) değinilmektedir. Bunlar dışında sığınmacıların emek piyasasında karşılaştıkları sorunlar, tabakalaşma, dışlanma, kayıt dışı çalışma (Koca, 2019) gibi konulara yönelik çeşitli çalışmalar da bulunmaktadır. Dolayısıyla gerek eğitim gerekse iş piyasasına erişimde yaşanan sorunlar göze çarpmaktadır.

Diğer taraftan sığınmacıların yoğun olarak yaşadığı illerde algı karamsarlaşmaktadır. Suriyeliler Barometresi-2020 adıyla yayınlanan (2021) araştırmaya göre “Suriyeliler Türk toplumuna uyum sağlamak için çaba gösteriyor.” önermesi sadece %8 oranında destek bulmuştur. Demografik incelemede bu durumun Suriyelilerin yoğun olarak yaşadığı sınır illerinde daha karamsar olduğu açık biçimde görülmekte olup, “Suriyeliler Türk toplumunu hiç sevmiyor.” önermesine destek verenlerin oranı %60,6 olarak tespit edilmiştir (148). “Kültürel olarak Suriyelilere benzemiyoruz.” diyenlerin oranı Türkiye ortalamasında %77,6 iken, sınır illerinde bu oran %83,4’e çıkmakta (256), kendini Suriyelilere hangi mesafede gördüğüne ilişkin sorulara verilen yanıtlarda “Çok uzak” ve “uzak” toplamı Türkiye ortalamasında %61,4 iken, bu oran göreceli kültürel yakınlığın olabileceği sınır illerinde azalmak yerine daha da artmakta ve %71,2’ye çıkmaktadır (261). Diğer taraftan, Türk toplumunda Suriyelilerden kaynaklı kaygılara ilişkin yapılan araştırmada en büyük kaygının %74,2’lik oranla vatandaşlık konusu olduğu ardından, %72,3 ile “ülke ekonomisine zarar vermeleri”, %68,1 ile “sosyo-kültürel yapıya zarar”, %67,9 ile “kamu hizmetlerinde bozulma”, %65,6 ile “Türk toplumunun kimliğinin bozulması” ve %63,6 ile “suç oranlarının artması” kaygıları ön plana çıkmıştır (123). Bu durum ekonomi, uyum, vatandaşlık gibi konular yanı sıra güvenlik, yoksulluk ve suç oranlarının artmasına ilişkin algının dikkate alınması gerektiğini göstermektedir.

Türkiye’de Veriye Dayalı Dağıtma Politikası

Mekânsal ayrışma-yoğunlaşma uyum, güvenlik, yoksulluk alanında handikapları bünyesinde barındırmaktadır. UNHCR (2022) verilerine göre Türkiye, Suriye’deki iç karışıklık patlak verdikten sonraki yıllarda aldığı sığınmacılarla birlikte, son 8 yıldır dünyada en fazla sığınmacıya ev sahipliği yapan ülke konumundadır. Hem Suriye’den hem de dünyanın pek çok yerinden çok kısa bir sürede yoğun bir göçe maruz kalmak sosyal dokuda ve demografik yapıda önemli bir değişikliği beraberinde getirmiş ve “Geçici Koruma Statüsü” verilerek ev sahibi toplumda “geçici misafirlik” şeklinde pekiştirilmiş olan algının, aradan geçen 11 yıla rağmen devam etmesi önemli kaygıları ve itirazları beraberinde getirmeye başlamıştır.

Dağıtma politikası uygulayan ülkeler dikkate alındığında kriterlerden birinin belediyeledi göçmen-sığınmacı nüfus oranı olduğu görülmektedir. Diğer taraftan, ülkelerin önemli kısmında göçmenin ailevi durumu, sağlık durumu, o bölgede aile üyesi olması durumu da dikkate alınmaktadır. Bu çerçevede ülkeler bölgeler arasında yük paylaşımı, entegrasyon politikaları, yerel öncelikler gibi hususları dikkate alarak dağıtma kriterleri belirlemektedir. Bu kapsamda OECD tarafından yayınlanan rapordan hareketle ülkelerde uygulanan dağıtma kriterleri şöyle özetlenebilir (OECD, 2016):

- ✓ Belediye büyüklüğü, belediye içinde göçmen-sığınmacı-yabancı doğumlu nüfus oranı
- ✓ Yerelde sağlanabilecek iş imkanları,
- ✓ Ailenin büyüklüğü, o bölgede yaşayan aile ferdi olup olmaması,
- ✓ Sağlık, eğitim, aile durumu gibi ihtiyaçlar,

- ✓ Etnik topluluğun o bölgede bulunup bulunmaması
- ✓ Bilinen diller
- ✓ Konut arzı, yerelde sağlanabilecek barınma imkanları,

Bu kapsamda TÜİK, Göç İdaresi Başkanlığı verileri ve literatürde erişilebilen verilerden hareketle Türkiye'de kullanılacak dağıtma kriterleri geçici koruma altındaki Suriyeliler nüfus yoğunlaşma oranı, göç-yoksulluk-güvenlik verileri ve diğer veriler başlıkları altında ele alınmıştır.

Geçici Koruma Altındaki Nüfus Yoğunlaşma Oranı

Göç İdaresi Başkanlığı 28 Nisan 2022 verilerine göre il nüfusuna göre kayıtlı Suriyeli nüfus oranına bakıldığında Suriyelilerin oranının %1'den az olduğu 45 il, %1-%3 arasında olduğu 18 ve %3'den fazla olduğu 18 il bulunmaktadır. Toplam Türkiye nüfusu içinde kayıtlı Suriyelilerin oranı ise %4,44 olup, ortalamanın üzerinde Suriyeli yaşayan iller Nevşehir, Konya, Kayseri, Bursa, Osmaniye, Kahramanmaraş, Mardin, Adana, Mersin, Şanlıurfa, Gaziantep, Hatay ve Kilis'tir. Yabancı kaydına kapatılan 16 ile bakıldığında bu iller arasında Türkiye ortalamasının altında hatta %1 altında Suriyeli yaşayan iller de bulunmaktadır. Bu nedenle il yoğunlaşmasının ötesinde mahalle yoğunlaşmasının ve birbirine yakın mahallelerde yaşayan Suriyeli oranının birlikte değerlendirilmesi mahalle gruplarını incelemek ve seyreletmek açısından önemli olabilir.

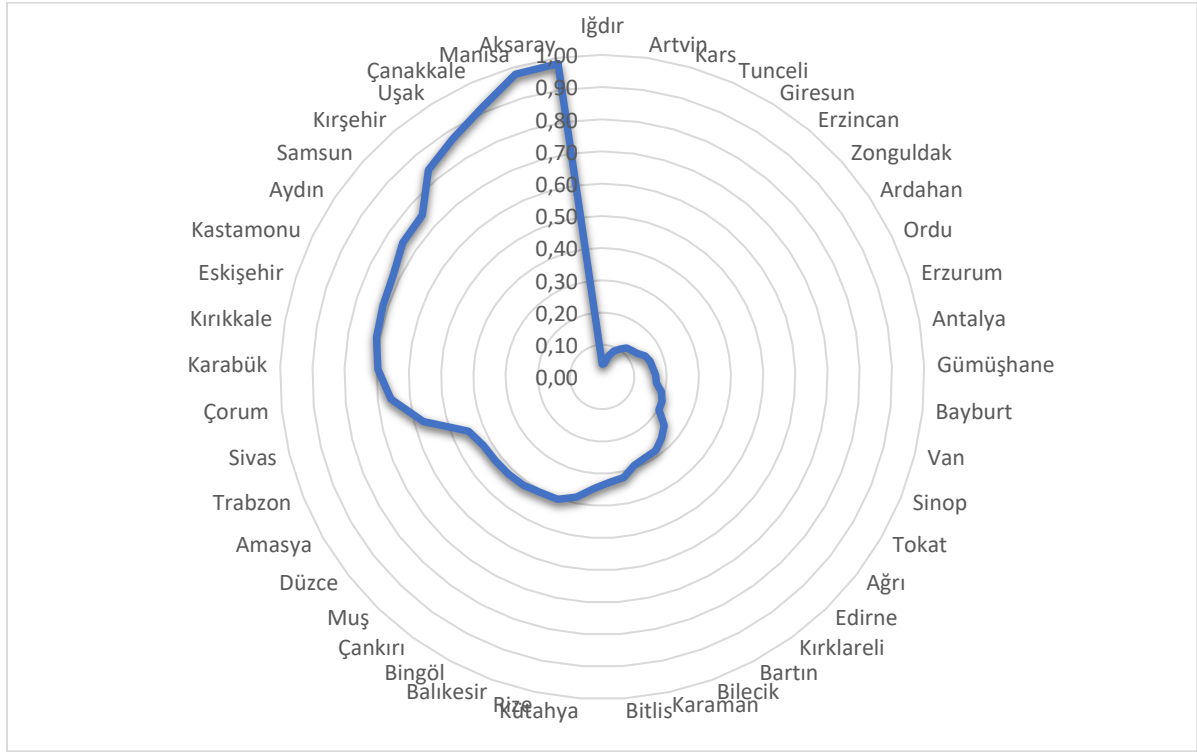
Tablo 2. İl Nüfusu İçinde Kayıtlı Geçici Koruma Altında Suriyeli Nüfus Oranı (28.04.2022)

İl	Kayıtlı Suriyeli nüfusun il nüfusuna oranı%	İl	Kayıtlı Suriyeli nüfusun il nüfusuna oranı%	İl	Kayıtlı Suriyeli nüfusun il nüfusuna oranı%
Iğdır	0,04	Çankırı	0,41	Afyonkarahisar	1,69
Artvin	0,04	Muş	0,42	Ankara	1,75
Kars	0,07	Düzce	0,42	Hakkari	1,83
Tunceli	0,09	Amasya	0,42	Isparta	1,85
Giresun	0,10	Trabzon	0,45	Niğde	1,97
Erzincan	0,12	Sivas	0,57	Elazığ	2,25
Zonguldak	0,12	Çorum	0,66	Batman	2,56
Ardahan	0,13	Karabük	0,70	Şırnak	2,73
Ordu	0,15	Kırıkkale	0,71	Kocaeli	2,78
Erzurum	0,16	Eskişehir	0,72	Burdur	3,33
Antalya	0,16	Kastamonu	0,72	İzmir	3,39
Gümüşhane	0,17	Aydın	0,75	İstanbul	3,43
Bayburt	0,17	Samsun	0,75	Adıyaman	3,67
Van	0,19	Kırşehir	0,84	Malatya	3,97
Sinop	0,20	Uşak	0,87	Nevşehir	4,49

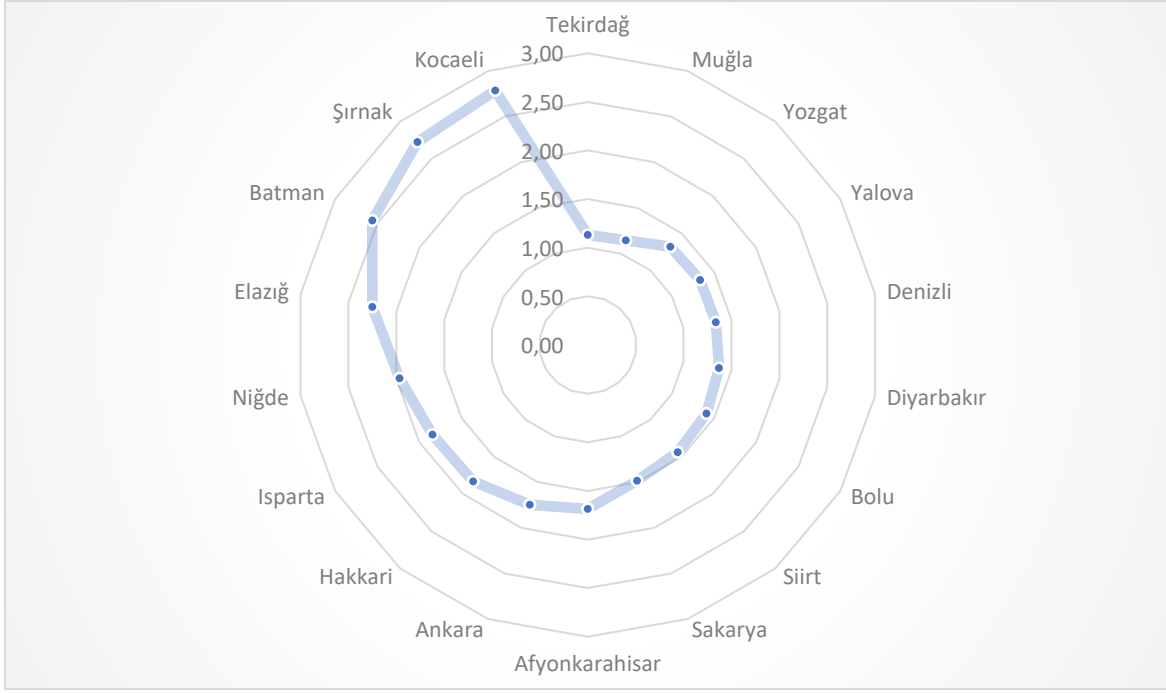
Tokat	0,20	Çanakkale	0,92	Konya	5,43
Ağrı	0,24	Manisa	0,98	Kayseri	5,82
Edirne	0,27	Aksaray	0,98	Bursa	5,86
Kırklareli	0,28	Tekirdağ	1,13	Osmaniye	7,72
Bartın	0,28	Muğla	1,15	Kahramanmaraş	8,19
Bilecik	0,29	Yozgat	1,32	Mardin	10,64
Karaman	0,32	Yalova	1,33	Adana	11,33
Bitlis	0,33	Denizli	1,34	Mersin	12,85
Kütahya	0,35	Diyarbakır	1,37	Şanlıurfa	20,07
Rize	0,38	Bolu	1,41	Gaziantep	21,73
Balıkesir	0,40	Siirt	1,44	Hatay	25,92
Bingöl	0,41	Sakarya	1,48	Kilis	73,52

Kaynak: Göç İdaresi, Geçici Koruma Kapsamındaki Suriyelilerin İllere Göre Dağılımı, 28.04.2022.

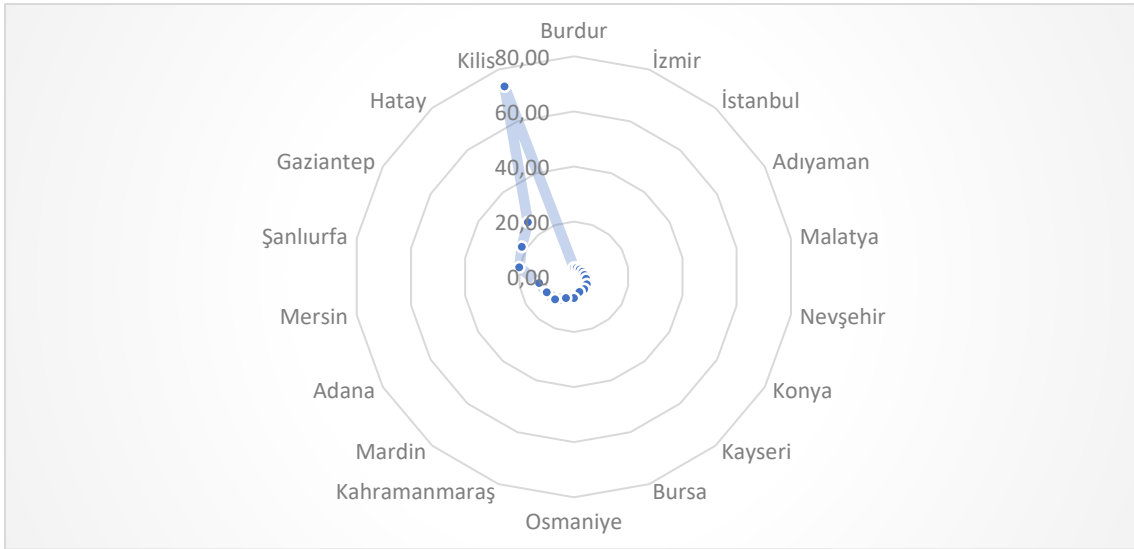
Şekil 1. İllere Göre Kayıtlı Suriyeli Nüfus Oranı %1'den Az

Şekil 2. İllere Göre Kayıtlı Suriyeli Nüfus Oranı %1-3

Şekil 3. İllere Göre Kayıtlı Suriyeli Nüfus Oranı%3-73

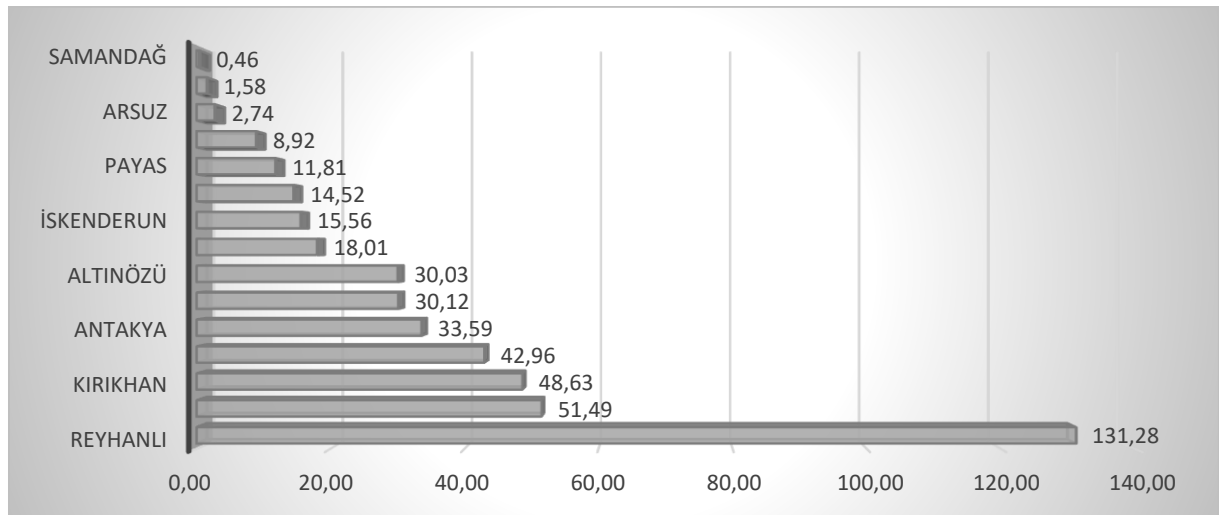
Kayıtlı Suriyeli nüfusun il nüfusuna oranının %1'den az olduğu illerde (Şekil 2) bile mahalle yoğunlaşması bilinmediğinde mekânsal ayrışma bakımından doğru bir analiz yapılması güçtür. Oranın %3 ve üzerinde olduğu iller özellikle yoksulluk ve suç oranları, güvenlik riski, ev sahibi toplumun algısı-tepkisi açısından incelenmelidir.

Mekânsal ayrışmanın ölçüm araçlarından biri “benzeşmezlik endeksi”² olup, Savran ve Sat araştırmalarında Ankara ilindeki yoğunlaşmayı bu endeksten hareketle incelemiştir (Savran ve Sat, 2019). İl bazında Suriyelilerin yeniden dağıtımı için yalnızca il nüfusu içindeki kayıtlı Suriyeli oranı yeterli değildir. İl içinde de ilçe-mahalle yoğunlaşmasının ölçümü gerekmektedir. İlçe ve mahallelerde yaşayan Suriyelilere ilişkin veriler Göç İdaresi tarafından açıklanmamaktadır. Ancak, bu konuda daha önce yapılan bazı araştırmalarda söz konusu verilere yer verildiği görülmüştür. Bu çerçevede mahalle-ilçe yoğunlaşmasını açıklamak için eski de olsa Ankara, İstanbul-Sultanbeyli, Kilis, Hatay ve Gaziantep’le ilgili mevcut araştırmaların verilerinden yararlanılmıştır. Savran ve Sat (2019) Ankara Altındağ için “Benzeşmezlik Endeksi” hesaplamaları sonucunda Ulubey, Önder ve Alemdağ mahallelerinin bütünsel bir yerleşim yeri oluşturduğu, endeks değerinin 58 olduğu ve bu değer orta-yüksek derece ayrışmanın sınırında olduğu sonucuna ulaşmıştır. Savran ve Sat mahallelere ilişkin verileri “Altındağ Kaymakamlığı bünyesindeki İlçe Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakfı ile mahalle muhtarlarından alınan bilgiler” çerçevesinde oluşturmuştur. Göç İdaresi il nüfusu-kayıtlı Suriyeli nüfus verilerinden hareket edildiğinde Suriyeli nüfus oranının 2022’de %1,75 olduğu Ankara Türkiye ortalamasının altında kalmaktadır. Ancak, ilçe-mahalle analizi yapıldığında ise bu oran değişebilmektedir. Savran ve Sat’a (2019: 293) göre, Altındağ yerel nüfusu 371.366 ve bu nüfus içinde Suriyeli sayısı 41.660’tır (araştırma 2018 yılına aittir). Bu durumda Altındağ yerel nüfusu içinde sosyal yardım alan Suriyeli oranı %11,2’dir. Ancak, araştırma 2018 yılı verilerine dayandığından ve sosyal yardım almayan kaç Suriyeli olduğu bilinmediğinden gerçek oranın %11,2’den fazla olması muhtemeldir.

TÜİK 2021 yılı yılsonu verilerine göre İstanbul ili Sultanbeyli ilçesi nüfusu 349.485’tir (*Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi Sonuçları, 2021, 2022*). Sultanbeyli’de yaşayan Suriyeli nüfus ise Mülteciler Derneği verilerine göre 20.855’tir (Mülteciler ve Sığınmacılar Yardımlaşma ve Dayanışma Derneği, 2022). Sultanbeyli yerel nüfusu içinde Suriyeli oranı yaklaşık %6 olmaktadır. Ancak, söz konusu Suriyeli verisine nasıl ulaşıldığına ilişkin açıklama bulunamamıştır. Diğer taraftan, Sultanbeyli ilçesinde hangi mahallede yoğunlaşma olduğuna ayrıca bakılmalıdır.

Hatay ili %25,92 oranı ile il nüfusu içinde kayıtlı Suriyeli oranının da yüksek olduğu iller arasındadır. Ayrıca Hatay Mekânsal Yoğunlaşma ile Mücadele kapsamında yabancı kaydına kapalı illerden biridir. Hatay iline ilişkin 2020 yılı verileri Altınöz, Belen, Antakya, Yayladağı, Kırıkhan, Kumlu ve Reyhanlı (Antakya Ticaret ve Sanayi Odası, 2020) ilçelerinde Suriyeli oranının İçişleri Bakanlığı tarafından açıklanan %25’ten fazla olduğunu göstermektedir.

Şekil 4. Hatay İl Nüfusu İçinde Suriyeli Oranı (2020)

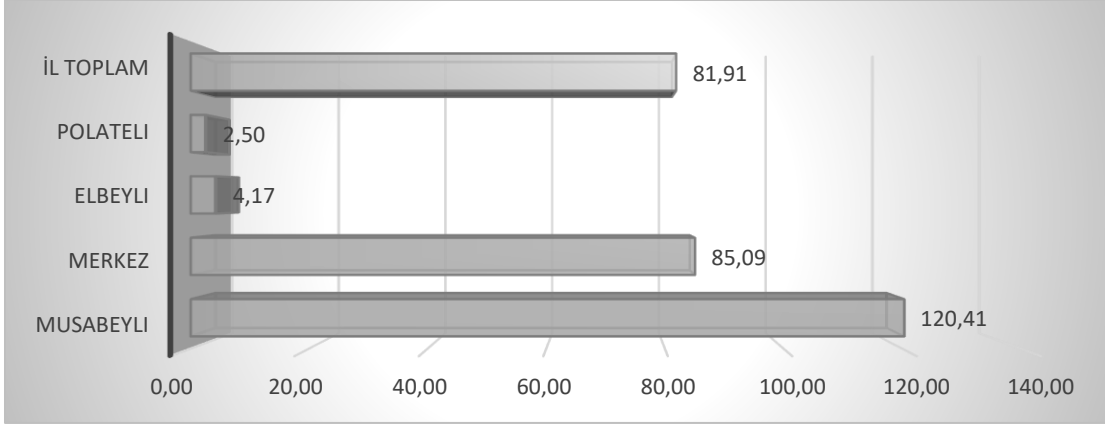

Kaynak: Hatay İli Özel Teşvik Talep Analizi 2020, Antakya Ticaret ve Sanayi Odası Yönetim Kurulu 2020, s. 3.

² “Benzeşmezlik endeksi, azınlıkların kente eşit dağılımının sağlanabilmesi için yer değiştirmesi gereken kişilerin oranı olarak tanımlanabilir.” (Savran ve Sat, 2019:289).

Harunoğulları ve Agcadağ Çelik (2019)³ araştırmalarında Kilis ilini incelemiştir. Suriyeli nüfusun yerel nüfusa oranının en yüksek olduğu il olan Kilis'te 2019 yılı ortalaması 81,91'dir. Kilis Merkez'de Suriyelilerin yerel nüfusa oranı 85,09 ve Musabeyli'de ise 120,41'dir. İlçe yoğunlaşmasının belirgin olduğu Hatay, Kilis, Gaziantep gibi sınıra yakın illerde mahalle yoğunlaşmasının çok daha fazla olabileceği düşünülmektedir.

Şekil 5. Kilis İli Yerleşmelerindeki Türk ve Suriyeli Nüfus İle Suriyeli Nüfusun Yerel Nüfusa Oranı (Kasım 2019)

Kaynak: GİGM verileri, 2019, Aktaran Harunoğulları, M., & Agcadağ Çelik, İ. (2019). Kilis yerel halkının algısında Suriyeli sığınmacılar ve toplumsal etkileri. Journal of International Social Research, 12(67), 601-608. <https://doi.org/10.17719/jisr.2019.3746>, s.587.

Mevcut veriler il, ilçe, mahalle nüfusu içinde mekânsal yoğunlaşmayı göstermekte olup, dağıtma kriteri olarak bu verilerin kullanımının mümkün olduğu ancak yeterli olmadığı düşünülmektedir. Tüm Türkiye için benzer biçimde sadece Suriyeli sığınmacılara ilişkin değil diğer sığınmacıları da kapsayacak biçimde il, ilçe, mahalle düzeyinde toplanacak ve kategorileştirilecek veri dağıtma kriteri olarak kullanılabilir.

Yoksulluk-Güvenlik Verileri

Yoksulluğun ilk tanımını 1901 yılında Seeböhm Rowntree yapmış olup, birincil ve ikincil yoksulluk olarak ayırdığı yoksulluğu “sadece fiziksel sağlığın devamını sağlamak için yiyecek, kira, giyim gibi asgari gerekli harcamaların hesaplanması” olarak tanımlamıştır (Rowntree, 1901: XII). Yoksulluk kendini yetersiz gelir, açlık, yetersiz beslenme, ölüm oranlarının artması, evsizlik, ayrımcılık ve dışlama gibi çeşitli biçimlerde gösterebilir ve özellikle yaşlılar, engelliler, kadınlar, çocuklar ve mülteciler en kırılgan gruplar arasında yer almaktadır (UN, 1996: 38). UNDP 1997 İnsani Gelişim Raporu'na göre mutlak yoksulluk gelirin yoksulluk sınırının altında olmasını ve görece yoksulluk ise toplumun gerisinde kalmış olmayı ifade etmektedir (UNDP, 1997: 13). İnsani yoksulluk ise okur yazar olmama, sağlık hizmetlerine erişememe temiz suya ulaşamama gibi kriterlerle ölçülmekte (UNDP, 1997: 13) olup, yoksulluğa ilişkin gelir, temel ihtiyaçlar ve asgari yapabilirlikten yoksun olmaya dayanan kapasite yaklaşımı olmak üzere üç yaklaşım bulunmaktadır (UNDP, 1997: 16).

Sen (2000: 45) yoksulluk analizlerinde sosyal dışlama yaklaşımından faydalanılabileceğini belirtmektedir. Yoksulluğun nedenlerinden biri olan sosyal dışlanma etnik, din, yaş, cinsiyet, göçmen statüsü gibi çeşitli sebeplerle belirli grupların ayrımcılığa tabi tutulması olup, eğitim, sağlık, yasal sistem gibi hizmetlerden dışlanma yanında sosyal kurumlardan dışlanmayı da içermektedir (DFID, 2005: 3).

³ Göç İdaresi Başkanlığının 2019 yılı verilerine internet sayfasından erişilemediğinde söz konusu yazarların araştırmalarında paylaştığı veri kullanılmıştır.

Sen (2000: 40-42) dışlanmayı, “eşitsizlik ve görelî yoksunluk”, “iş piyasasından dışlanma”, “kredi piyasasından dışlanma” ve “cinsiyet temelli dışlanma ve eşitsizlik”, “sağlık bakımı”, “yiycek piyasası ve yoksulluk” olmak üzere incelemektedir. Silver’a (1995: 60) göre sosyal dışlanma kavramı belirsiz, geniş ve çok boyutlu bir kavramdır ve “içerme ve entegrasyon dışlamaya karşı uygun tepkidir” (Silver, 1995: 64). 2019 yılı itibariyle AB-27 ülkelerinde yaşayan, sosyal dışlanma ve yoksulluk riski altında olan vatandaş oranı %20 iken diğer AB ülkelerinden gelenlerde oran %26 ve AB üyesi olmayan ülkelerden gelenlerde ise bu oran %45’tir (EUROSTAT, 2021). Dolayısıyla, göç etmek yoksulluk ya da sosyal dışlanmayı kendiliğinden ortadan kaldırmamaktadır. AB üyesi ülkenin vatandaşları ile karşılaştırıldığında AB dışındaki ülkelere göç edenlerin yoksulluk riski iki katından fazladır. Bu durum sosyal içerme ve uyum politikalarının önemini de ortaya koymaktadır.

Göç her zaman insanların yaşamlarını daha iyi bir hale getirmek için bir fırsat olarak görülmüş, mekanlar arasındaki gelir farklılıkları kişileri yoksulluktan kurtulmak amacıyla göçe yöneltmiştir (Murrugarra vd., 2011: 2). Bugün dünya nüfusu 8 milyar iken uluslararası göçmen sayısı 281 milyondur (IOM, 2022) yani göçmenler dünya nüfusunun %3,5’ini oluşturmaktadır. Buna mukabil dünya nüfusunun %21.7’si çok boyutlu yoksulluk yaşamaktadır (OPHI UNDP, 2021: 4). Zorunlu ya da gönüllü göçmenler yeni geldikleri ülkelerde yaşamlarını yeniden kurmak zorundadır. Entegrasyon hem göçmenin yerleştiği ülkede sosyal, ekonomik, kültürel, politik hayata katılması hem de yerleştiği ülke toplumu ile göçmenin uyumuna dayanan bir süreç olup, sosyal uyum destekleri, sağlık, eğitim, iş gibi imkanlara erişmeyi kolaylaştırır, sosyal ve ekonomik içermeyi sağlar (IOM, 2017: 2-3). Bu süreçte göçmenin ve ev sahibi toplumun da ortak sorumluluklarına vurgu yapılmaktadır (IOM, 2017). Diğer taraftan Avrupa Mülteciler ve Sürgünler Konseyi (ECRE) entegrasyonu çok yönlü süreç olarak tanımlamakta ve mülteciye topluma uyma sorumluluğunu yüklerken yerleşilen ülke toplumuna mültecileri onları kabul etme ve devlete de kaynaklara erişimi kolaylaştırma yükümlülüğünü getirmektedir (ECRE, 2002:2).

Sığınmacılar kamplarda, kırsal bölgelerde ya da şehirlerde yerleşmektedir. Diğer taraftan, şehirlerde yerleşenler genellikle etnik yakınlık nedeniyle ya da yetersiz gelirleri nedeniyle şehirlerin nispeten daha ekonomik bölgelerine yerleşmektedirler. Bu mekânsal yoğunlaşma kişilerin ekonomik ve sosyal hayata katılmalarını engelleyebilmekte, söz konusu yerlere ilişkin “fakir bölgeler” gibi sosyal etiketlemelere yol açmaktadır (DFID, 2005: 4). Şehirlerin bu yoksul bölgeleri sadece mülteci, sığınmacı gibi zorunlu göçmenler veya gönüllü göçmenler için değil aynı zamanda söz konusu ülke vatandaşlarının da yoksullarının yaşadığı bölgeler olabilmektedir. Dolayısıyla bu bölgeler eğitim, sağlık gibi hizmetlere erişim ile iş imkânlarının sınırlı olduğu, gelir yetersizliği nedeniyle yoksulluğun, toplumdan soyutlanmanın, sosyal uyum sorunlarının, suç eğiliminin arttığı alanlar olabilir.

Güvenlik, sadece bir tehdide doğrudan maruz kalmayı değil, algısal bir durumu yani kaygıyı da içermektedir. Varlığını sürdürme ve koruma amacıyla yapılan her durumda karşımıza çıkan güvenlik kavramının (Dedeoğlu, 2008: 21) pek çok alanda farklı türleri bulunmasına karşın temelde bir uluslararası ilişkiler kavramıdır. Wolfers’a (1952) göre “güvenlik, nesnel anlamda, kazanılmış değerlere yönelik tehditlerin yokluğunu ölçer ve öznel anlamda söz konusu değerlere saldırılacağı yönünde korkuların yokluğunu ifade etmektedir”. Güvenlik kavramını tehditler üzerinden tanımlayan Ullman’a (1983) göre ise güvenlik için verilen ödünler tartışılırken güvenlik yalnızca amaç değil sonuç olarak da tanımlanmalıdır; dolayısıyla güvenliğin ne olduğu veya önemi güvenliği tanımlanan öğeleri kaybetme riski altında olmadan anlaşılabilir. Toplumsal açıdan; tanım içerisinde “tehlike, risk, düzensizlik ve korkunun karşıtı olarak, koruma, risk yokluğu, kesinlik, güvenilirlik, itimat ve güven öngörülebilirliğine” yönelik ifadelerin kullanıldığı (Brauch, 2008: 4) güvenliği olumsuz tarafıyla da tarif etmek ve değerlerin uyumundan daha çok çatışması biçiminde tanımlamak olasıdır (Smith, 2010: 15). Bu çerçevede güvenliği toplumun genel yapısından ayrı ele alabilmek ve toplumun demografik yapısında önemli bir parçayı teşkil eden sığınmacıların yoğun şekilde nüfuslandığı bölgelerde ise göç kavramından bağımsız düşünmek mümkün değildir.

Göç ve güvenlik ilişkisini toplumsal düzeyde ele alan yani göçmen ve suç ilişkisini irdeleyen çeşitli teoriler vardır. Bunlardan ilki Emile Durkheim tarafından geliştirilen *anomi teorisidir*. Yunanca kökenli olan bu kelime “kaos, düzensizlik” anlamında karşımıza çıkmakta ve “göç etmiş bireyin göç ettiği çevrede yaşadığı ve üstesinden gelemediği sorunlara karşı verdiği tepki” şeklinde tanımlanmaktadır (Slattery, 2003: 33). Göç ve güvenlik ilişkisini suç kavramı çerçevesinde ele alan

teorilerden bir diğeri Shaw ve McKay tarafından geliştirilen *sosyal düzensizlik teorisidir*. Çevresel koşullar ile suç arasındaki ilişkiyi inceleyen bu teoriye göre bir toplumda “hangi davranışın suç teşkil ettiği ve doğru davranışın ne olduğu” konularında uzlaşma söz konusu değilse (yani ev sahibi toplumla göçmenler arasında ortak değerler konusunda birlik sağlanamamışsa) bu çatışma ve uzlaşmazlık hali oradaki sosyal kontrolün zayıflaması sonucunu doğurur ve böylesi toplumlarda sosyal kontrolün zayıflığı suça meyilli birey üzerindeki caydırıcılığın da aynı şekilde zayıflamasına ve o bölgede doğan/büyüyen yeni kuşakların da benzer davranışları ön bir kabul ile içselleştirmelerine ve suç kabul edilen davranışların yaygınlaşıp artık normal kabul edilmeye başlanmasına neden olur (Shaw ve McKay, 1972: 83-115).

Göç ve suç arasındaki ilişkiye dair ilk çalışmaları yapan Şikago Okuluna göre, göç sosyal kontrolü azaltırken, ekonomik anlamda dezavantajlı olan göçmenler, çevre tarafından ayıplanma korkusunun olmayışı nedeniyle suça daha eğilimli hale gelmektedirler (Park ve Burgess, 2015). “Arazi kullanımı, konutlar ve nüfus değişiklikleri ilk başta suç oranlarında değişime yol açmaktadır” ve mahalle ölçeğinde suçla ilgili söylentiler, fiziksel bozulma, sosyal düzensizlik, grup çatışmaları gibi durumlar suç korkusunun nedenleri arasında yer almaktadır (Skogan, 1986: 209-210).

Önyargı ve ayrımcılığın doğasına ilişkin olarak Tajfel ve Turner (1979) dış grubun var olmasının yeterli olduğuna, sosyal kategorizasyon ve kimliğe değinmektedir. Allport'a (1955: 240) göre önyargıya sebep olan sosyokültürel koşullar arasında nüfustaki heterojenlik, hızlı sosyal değişim, azınlık grubun göreceli yoğunluğu, rekabet ve çatışmaların varlığı gibi sebepler yer almaktadır. Allport'un (1955) temas teorisine göre eşit statü, ortak amaç, iş birliğine dayalı ilişki ve otorite desteği sağlanırsa çoğunluk ve azınlık grupları arasındaki önyargıyı azaltmanın en etkin yolu temasın artırılmasıdır. Göçmenlerin toplumda ötekileştirilmesi ve dışlanmasına dayanan *damgalama teorisi* ise, güvensiz ve istenmeyen kabul edilen grupların suça daha eğilimli hale geldiklerini ve suç korkusunun daha yüksek algılandığını ifade eder (Karasu, 2018a: 336). Kabul edilen damgalı kimlik nedeniyle negatif bir tanınma süreci gelişecek ve birey toplumdaki gizlenme ya da toplumla daha az iletişime geçmeyi tercih etmek zorunda kalacaktır (Yurdakul, 2019: 121). Ekonomik olarak dezavantajlı olma, grup çatışması, azınlık grubun göreceli yoğunluğu, hızlı sosyal değişim, sosyokültürel farklılıklar, kaynaklar üzerinde rekabet gibi konuların mekânsal yoğunlaşmayı hem beslediği hem de ayırmaya sebep olduğu düşünülmektedir. Diğer taraftan Allport'un (1955) temas teorisinden hareketle ön yargıyı azaltmanın yolunun teması artırmak olduğu değerlendirildiğinde dağıtma kriterlerinin önemi ortaya çıkmaktadır.

Ortak/uzak geçmiş temelli yakınlık/uzaklık hissi, benzer/farklı dini ve kültürel kodlara sahip olmak veya yüksek/düşük yoğunluklu göçmen nüfus dağılımı gelmektedir. Ev sahibi toplumlar genellikle tarihi bağlamda yakınlık hissi duyduğu ve/veya kültürel bağlamda kendini uzak hissetmediği gruplarla daha çabuk yaklaşma ve onları daha kolay kabullenme eğilimi gösterirken; kendine benzemediğini düşündüğü ve temel değerleri algılama noktasında kendini yakın hissetmediği toplumlara karşı daha mesafeli ve dirençli olabilir. Bu çerçevede ortaya çıkan mekânsal ayrışma ev sahibi toplumla ilişkilerin gelişmesine ve aidiyet duygusunun oluşmasına engel teşkil edebilmektedir. Kentlerde yoğunlaşan Suriyeli sığınmacıların yerleşme süreçleri aidiyet, iletişim, kültürel gelişme ekonomik kapasite ve uyumlarıyla ilişkili olup, kentsel eşitsizliklerin belirgin olduğu bölgelerde yoğunlaşmaları zorunluluğa dayanmakta ve bu durum “dışlayıcı ve ötekileştirici tutuların büyümesine”, içe kapanma ve gettolaşmaya” neden olabilmektedir (Koçak ve Çetin, 2022: 2940).

TÜİK verilerine göre, medyan gelirin %50'si dikkate alınarak belirlenen yoksulluk riski 2019'da %14,4 ve 2020'de %15 iken, medyan gelirin %60'ına göre yoksulluk oranı 2019'da %21,3 ve 2020'de %21,9'dur. Medyan gelirin %70'ine göre hesaplanan oran ise 2019 yılında %28,5 ve 2020 yılında ise %29 olarak gerçekleşmiştir (Tablo 1). Türkiye'deki yoksulluk oranları istatistikî bölge birimleri sınıflandırmasına (İBBS) göre de değişebilmektedir. 2020 yılı verilerine göre İBBS 2. Düzey göreceli yoksulluk oranı en düşük Şanlıurfa-Diyarbakır bölgesinde iken en yüksek Kastamonu-Çankırı-Sinop'ta gerçekleşmiştir. Bu veriler Türkiye geneli bölgesel verileri olup, Suriyelilere ilişkin bir veriye ulaşılabilmiştir. Ancak bölgesel yığılmanın ve dağıtma politikasının tasarlanmasında bölgesel yoksulluk verileri önemli bir girdi olabilir.

Tablo 3. Eşdeğer Hane Halkı Kullanılabilir Fert Gelirine Göre Yoksul Sayıları, Yoksulluk Oranı ve Yoksulluk Açığı, 2019, 2020

Yoksulluk riski	Yoksulluk sınırı (TL)		Yoksul sayısı (Bin kişi)		Yoksulluk oranı (%)		Yoksulluk açığı ²	
	2019	2020	2019	2020	2019	2020	2019	2020
%40	8 635	9 915	6 710	7 278	8,3	8,9	21,8	23,1
%50	10 793	12 394	11 641	12 267	14,4	15,0	24,1	25,9
%60	12 952	14 873	17 207	17 921	21,3	21,9	26,3	26,9
%70	15 111	17 352	23 024	23 704	28,5	29,0	28,9	29,5

Kaynak: TÜİK, Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması, 2020⁴

Tablo 4. 2. Düzey Bölgelere Göre 2020 Yılı Medyan Gelirin⁵ %60'ına Göre Yoksulluk Oranı

Bölge	2020
TRC2 (Şanlıurfa, Diyarbakır)	12,5
TR41 (Bursa, Eskişehir, Bilecik)	14,0
TRC1 (Gaziantep, Adıyaman, Kilis)	14,0
TR81 (Zonguldak, Karabük, Bartın)	14,1
TR63 (Hatay, Kahramanmaraş, Osmaniye)	14,2
TR42 (Kocaeli, Sakarya, Düzce, Bolu, Yalova)	14,7
TRB1 (Malatya, Elazığ, Bingöl, Tunceli)	15,5
TRC3 (Mardin, Batman, Şırnak, Siirt)	17,1
TR32 (Aydın, Denizli, Muğla)	17,3
TR72 (Kayseri, Sivas, Yozgat)	17,4
TR90 (Trabzon, Ordu, Giresun, Rize, Artvin, Gümüşhane)	18,3
TR33 (Manisa, Afyon, Kütahya, Uşak)	18,6
TRA1 (Erzurum, Erzincan, Bayburt)	18,6
TRB2 (Van, Muş, Bitlis, Hakkari)	18,8
TR10 (İstanbul)	19,2
TR62 (Adana, Mersin)	19,5
TR51 (Ankara)	19,6

⁴ "1. Gelir referans dönemi bir önceki takvim yılıdır.

2. Yoksulluk açığı, yoksulluğun derecesi hakkında bilgi verir. Yoksulluk açığının 100'e yaklaşması, yoksulluğun derecesinin çok fazla olduğunu, küçülmesi ise yoksulluk risk derecelerinin daha az olduğunu ifade etmektedir.

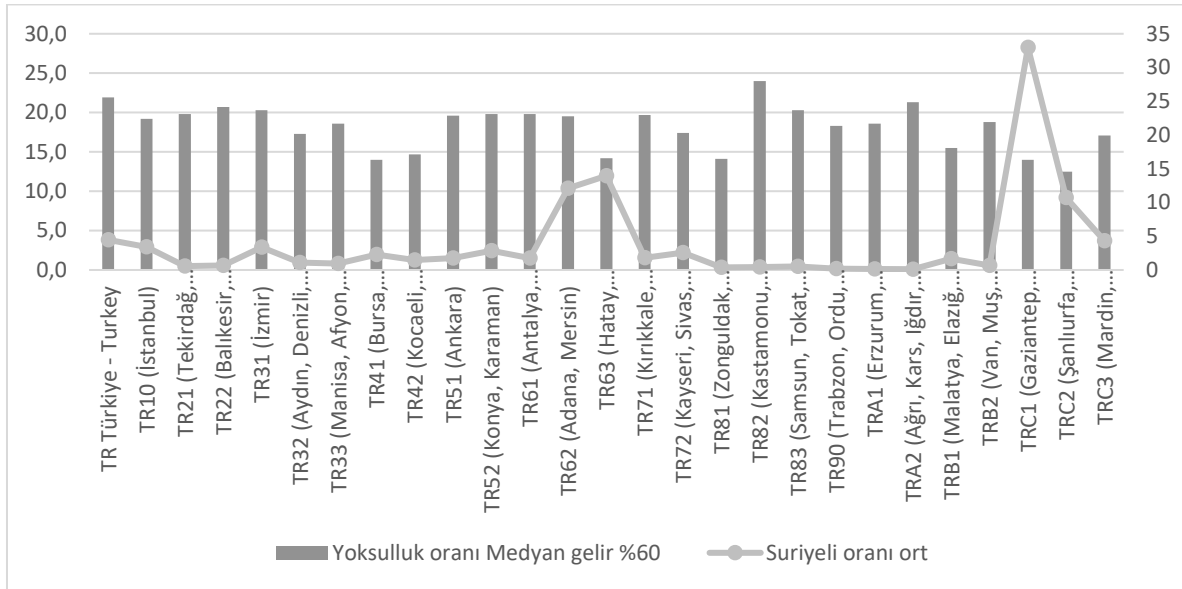
Yoksulluk açığı = ((Yoksulluk sınırı-Yoksulların EFB medyan geliri)/Yoksulluk sınırı)*100 formülüne göre hesaplanmıştır". (TÜİK, Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması Metodolojisi Hakkında Genel Açıklama)

⁵ "Medyan gelir: Gelirler küçükten büyüğe sıralandığında ortaya düşen değer medyan geliri ifade etmektedir". TÜİK tarafından yoksulluk sınırı "medyan gelirin %40'ı, %50'si, %60'ı ve %70'ine göre hesaplanarak açıklanmaktadır". (TÜİK, Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması Metodolojisi Hakkında Genel Açıklama)

TR71 (Kırıkkale, Aksaray, Niğde, Nevşehir, Kırşehir)	19,7
TR21 (Tekirdağ, Edirne, Kırklareli)	19,8
TR52 (Konya, Karaman)	19,8
TR61 (Antalya, Isparta, Burdur)	19,8
TR31 (İzmir)	20,3
TR83 (Samsun, Tokat, Çorum, Amasya)	20,3
TR22 (Balıkesir, Çanakkale)	20,7
TRA2 (Ağrı, Kars, Iğdır, Ardahan)	21,3
TR82 (Kastamonu, Çankırı, Sinop)	24,0
TR Türkiye ortalaması	21,9

Kaynak: TÜİK, Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması, 2020⁶

Şekil 6. Bölgeler İtibariyle Yoksulluk Oranı⁷-Suriyeli Nüfusun Bölge Nüfusu İçindeki Oranı

Kaynak: 1. TÜİK, Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması Bölgesel Sonuçları 2020

TÜİK yoksulluk oranlarını bölge düzeyinde açıklamaktadır. Yoksulluk oranlarına baktığımızda Türkiye ortalamasının %21,9 olduğu görülmektedir (Şekil 5). Türkiye nüfusu içindeki kayıtlı Suriyeli ortalamasının ise %4,4 olduğu görülmektedir. Burdur, İzmir, İstanbul, Adıyaman ve Malatya %3-4 aralığında kalan illerdir (Tablo 3). TR62 (Adana, Mersin) TR63 (Hatay, Kahramanmaraş, Osmaniye), TRC2 (Şanlıurfa, Diyarbakır) ve TRC1 (Gaziantep, Adıyaman, Kilis) bölgeleri Suriyeli oranının yüksek olduğu ve yoksulluk oranının da %10'dan fazla olduğu bölgeler olup, güvenlik ve yoksulluk riski

⁶ TÜİK, Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması Bölgesel Sonuçlarında;

- "Gelir referans dönemi bir önceki takvim yılıdır.
- Her bölge için eşdeğer hane halkı kullanılabilir gelirin medyan değeri kullanılarak ayrı ayrı yoksulluk sınırı hesaplanmıştır."

⁷ Bölge nüfusu içinde kayıtlı Suriyeli oranı Göç İdaresi geçici koruma altındaki Suriyelilerin il nüfusu içindeki oranından hareketle TÜİK bölge sınıflandırması içinde yer alan iller gruplanmış ve söz konusu bölge içinde orantı yapılarak Suriyeli oranı hesaplanmıştır. (<https://www.goc.gov.tr/gecici-koruma5638>)

açısından detaylı verilerle analiz edilmelidir (Şekil 5). Bu noktadan hareket edildiğinde dağıtma kriteri olarak yoksulluk oranının da kullanılmasının faydalı olacağı düşünülmektedir.

Diğer Veriler

Dağıtma kriteri olarak kullanılabilir diğer veriler entegrasyon çerçevesi kapsamında toplanabilecek veriler olabilir. Örneğin, veriye dayalı yerleştirme programı MOORE; entegrasyon, işsizlik verilerinin uzun süredir toplanan tek veri olması nedeniyle 90 gün içinde işe yerleşme bileşeni ile karakterize edilmiş ve yaklaşık 6 yıllık istihdam verileri ile mültecinin belirlenen yerde işe yerleşmesine odaklanmıştır (Trapp, 2019). MOORE programının ya da benzeri bir coğrafi eşleştirme programının kullanımına ilişkin olarak ABD dışında İsveç ve Birleşik Krallık'ta da çalışmalar bulunmakta olup, Almanya gibi ülkelerde de sığınmacıların dağıtımında benzer bir program kullanılabilir (Trapp vd., 2020: 21). Söz konusu MOORE modeli işe yerleştirmeye odaklanmakla birlikte sosyal bütünleşmenin diğer alanlarında da modelin geliştirilmesi ihtiyacını ortaya koymuştur. Diğer taraftan programın yaklaşık 6 yıllık verilerden hareket ettiği dikkate alındığında uzun süreli veri toplamanın önemi de ortaya çıkmaktadır.

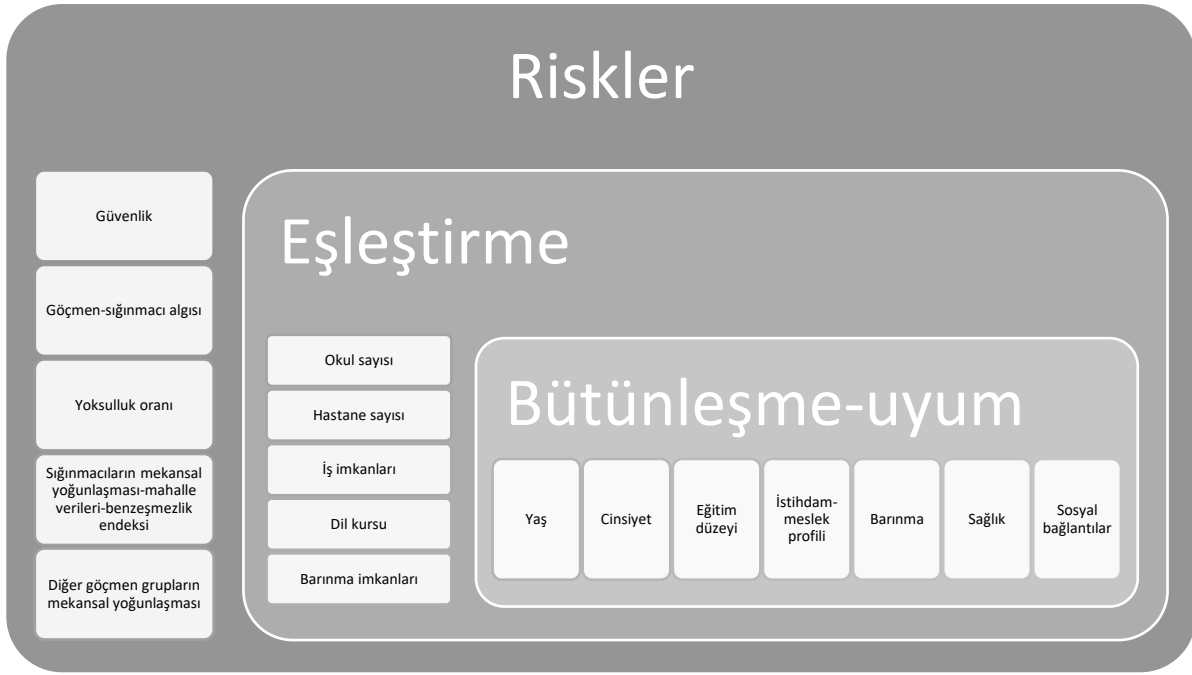
Almanya'da entegrasyon hem sivil sektör hem de kamu kurumlarının yeni gelenlere ilişkin ortak sorumluluğunu içermektedir ve entegrasyonla ilgili 7 bileşen OECD ve AB raporunda vurgulanmıştır (Katz vd., 2016). Söz konusu bileşenler ve bunlara ilişkin öncelikler şunlardır (Katz vd., 2016: 5): Barınma, Almanca dil eğitimi, iş eğitimleri ve iş piyasasına erişim, fiziki ve ruh sağlığı, hizmetlere erişim, güvenlik. Barınma konusunda belediyelerin kısa ve uzun dönemli barınma seçeneklerini belirleme sorumluluğu bulunmaktadır ve mülteciler için ayrılmış alanlardan kaçınmaları gerekmektedir. Eğitim alanında ise uzun dönemli hedefler koyulmalı ve farklı eğitim geçmişlerine sahip çocuklar olduğu dikkate alınmalıdır. Almancanın ikinci dil olarak öğrenimi önemli olup, özellikle okul yaşından büyük mülteciler için sivil toplum üzerinde yük kalabilir. İş eğitimleri ve iş piyasası entegrasyonu çalışma çağındakiler için önemli olmakla birlikte ekonomik göçmenlerin 1-2 yıl içinde ulaştıkları iş oranlarına mültecilerin ulaşması 15 yıl kadar sürebilmektedir. Mültecilerin fiziksel ve ruh sağlığı ile ilgili olarak travma, tedavi edilmemiş bozukluklar entegrasyona zarar vermektedir. Hizmetlere erişimle ilgili olarak özellikle bankacılık sistemi ve kredi alma konusunda mülteciler sorun yaşayabilmektedir. Güvenlik konusunda belediyelerin hem yerel halkı hem de mültecileri korumak üzere önlem alması gerekmekte ve Avrupa'daki olaylar mültecilerin kendilerinin de artmış suç oranları açısından kırılgan gruplar arasında oldukları göstermektedir.

Bu noktadan hareketle Türkiye için kullanılabilir dağıtma kriterleri de eğitim, sağlık, iş piyasasına erişim gibi kamu hizmeti verileri ile özellikle barınmanın öneminden hareketle konut arzı verileri olabilir. Kişilerin tercihlerinin ise geçici koruma altındaki Suriyeli grubun büyüklüğü dikkate alındığında modele yansıtmanın güç olacağı düşünülmektedir. Tüm bu veriler elektronik ortamda eşleştirilebilir. Bu noktada en önemli sorunlardan biri uzun süreli veri yetersizliğidir. Türkiye'de yaklaşık 4 milyon geçici koruma altındaki Suriyeli ile diğer sığınmacılar, düzensiz göçmenler tüm illerde dağınık bir biçimde yaşamaktadır. Geçici koruma altındaki grubun büyüklüğü geliştirilecek elektronik yerleştirme modelinde ve veri toplanmasında güçlüğüne yol açabilir. Ancak, elektronik bir sistem olmadan bu kadar büyük bir grubu sadece il-ilçe-mahallelerdeki mekânsal yoğunlaşmadan hareketle yerleştirmek de uzun vadede riskler oluşturabilir. İş piyasasına entegrasyon, eğitim, dil entegrasyonu, ev sahibi toplumun algısı ile diğer sığınmacı grupların aynı mekânlardaki yerleşimleri de dikkate alınmalıdır.

Bu kapsamda MOORE modelinde de kullanılan Ager ve Strang (2008) mülteci entegrasyon çerçevesi toplanacak verilerin belirlenmesi için kullanılabilir. Geçici koruma altındaki Suriyelilere ilişkin veriler yanında düzensiz göçmenlere ilişkin veriler, illerin kapasitesine ilişkin veriler ve yoksulluk, güvenlik, ev sahibi toplumun algısı gibi risk verilerinin de belirleneceği üç düzeyde verinin eşleştirilmesi gerekecektir. Sistemde ihtiyaç duyulacak ilk veri grubu sığınmacılara ilişkin yaş, cinsiyet, eğitim düzeyi, meslek profili gibi temel verilerdir. Bütünleşme verileri aynı zamanda sığınmacı grubun hizmetlere erişimi konusundaki ihtiyaçlarını da belirleyecektir. Bu verilerin illerdeki okul sayısı,

okulların fiziki kapasitesi, öğretmen sayısı gibi eğitimle ilgili kapasiteyi belirleyen veriler ile hastane, iş imkanları, dil kursu ve barınma imkanları gibi verilerle eşleştirilerek yerleştirme planında kullanılması mümkündür. Bakanlıklar tarafından tutulan verilere ek olarak ihtiyaç duyulan diğer verilerin toplanması ve bütünleşme verileri ile eşleştirilmesi gerekecektir. Geçici koruma altındaki Suriyelilerin ihtiyaçlarının yer aldığı bütünleşme verileri ile bu düzeydeki veriler eşleştğinde hizmetlere erişim ve özellikle iş bulmanın kolaylaşması beklenmektedir. Diğer taraftan güvenlik, ev sahibi toplumun sığınmacı algısı, yoksulluk oranları ve geçici koruma altındaki Suriyelilerin ve diğer düzensiz göçmenlerin mekânsal yoğunlaşma oranlarına ilişkin “risk” grubu verilerinin de analize dahil edilmesinin önemli olacağı düşünülmektedir. Mekansal yoğunlaşma oranları mahalle, ilçe, il düzeyinde ayrı ayrı hesaplanmalıdır. Çünkü il düzeyinde belirgin olmasa bile Ankara-Altındağ örneğinde olduğu gibi ilçe-mahalle düzeyinde ayrışma belirgin olabilmektedir.

Şekil 7. Dağıtma Kriterleri

Mültecilerin ev sahibi ülkede istihdam oranlarının göçmenlerin oranlarına erişmesinin 15 yıl (Katz vd., 2016) sürdüğü dikkate alınırsa Türkiye için uygulanacak dağıtma kriterlerinde iş piyasasına erişim eşleştirmenin ana kriteri olarak tasarlanabilir. Ancak, Türkiye için risk bileşenleri olan ev sahibi toplumun tepkisi ve yoksulluk oranları da önemli olacaktır. Geçici koruma altındaki Suriyelilerin iş piyasasına erişimi ekonominin kötü olduğu dönemlerde ev sahibi toplumda daha fazla tepki oluşturabileceğinden risk unsurlarının mutlaka yer alması gerektiği düşünülmektedir.

Sonuç

Sayıları 4 milyona yaklaşan Suriyelilerin haricinde, başta Afganistan ve Pakistan olmak üzere dünyanın farklı bölgelerinden farklı nedenlerle Türkiye'ye göç etmekte olan diğer ülke vatandaşları da göz önünde bulundurulduğunda Türkiye; dünya ortalamasının çok çok üstünde bir düzensiz göçmen-sığınmacı nüfusuna ev sahipliği yapmaktadır. İçişleri Bakanlığı tarafından 2022 yılında mekânsal yoğunlaşmadan hareketle seyreltme politikası uygulanmaya başlamış ve bazı iller yerleşime kapatılmıştır. Bu durum dağıtma politikasının ve kriterlerin önemini ortaya koymuştur. Bu doğrultuda bu çalışmada 2022 yılında İçişleri Bakanlığı tarafından başlatılan seyreltme politikasından hareketle dağıtma kriterlerinin neler

olabileceği sorusuna cevap aramaya çalışmıştır. Çalışma Göç İdaresi Başkanlığı, TÜİK verileri ile birlikte literatürde mekânsal yoğunlaşmaya ilişkin olarak yapılan araştırmalardaki verilerden hareketle temel kriterleri tartışmaya açmaya çalışmaktadır. Mevcut verilerin karşılaştırılabilir olmaması, uzun süreli veriye ulaşma güçlüğü, il-ilçe-mahalle düzeyinde veri ihtiyacı gibi güçlükler sınırlılıklar arasında yer almaktadır.

OECD tarafından 2016 yılında yayımlanan raporda farklı ülkelerin dağıtma kriterlerine yer verilmiştir. Bu kapsamda belediye büyüklüğü, belediye içinde göçmen-sığınmacı-yabancı doğumlu nüfus oranı, iş imkanları, o bölgede yaşayan aile ferdi olup olmaması, sağlık ve eğitim ihtiyaçları, etnik topluluğun o bölgede bulunup bulunmaması, bilinen diller, konut arzı, yerelde sağlanabilecek barınma imkanları gibi hususlar kriterler arasında yer almaktadır.

Türkiye’de geçici koruma altındaki Suriyelilere yönelik olarak uygulanan açık kapı politikası, geçici misafirlik, biyometrik kayıtların tutulmasında yaşanan sorunlar, sığınmacı nüfusun büyüklüğü gibi hususlar sığınmacıların başta sınır illeri olmak üzere tüm ülkeye orantısız bir biçimde dağılması ile sonuçlanmıştır. Suriyeli sığınmacılar konusunda başta uyum, eğitim, sağlık, iş piyasasına erişim gibi alanlar olmak üzere çok sayıda araştırma yapılmasına rağmen mekânsal yoğunlaşmaya yönelik çalışmalar ve veriler sınırlıdır. Mekânsal yoğunlaşmanın sığınmacı grup açısından dayanışma, iş imkanları, kültürel yakınlık gibi avantajları yanında sosyal uyumu ve dil öğrenmeyi güçleştirme, ev sahibi toplumla mesafe gibi dezavantajları bulunmaktadır. Ayrıca sığınmacıların yerleştikleri bölgeler genellikle kentlerde daha yoksul kesimin yerleştiği bölgeler olduğunda yoksulluk döngüsünü kırmaları, hizmetlere erişimleri zorlaşabilmektedir. Bu durumun şehirlerin kapasitelerini zorlayacağı ve dengesiz yük dağılımına da yol açabileceği dikkate alınmalıdır.

Bu kapsamda geçici koruma altındaki Suriyelilerin oranına ilişkin veriler, yoksulluk-güvenlik verileri ile diğer veriler olarak adlandırdığımız illerin kapasiteleri, eğitim sağlık, barınma, iş piyasası verileri gibi veriler dağıtma kriteri olarak kullanılabilir. Göç İdaresi Başkanlığı 28 Nisan 2022 verileri il nüfusuna göre kayıtlı Suriyeli nüfus oranının %1’den az olduğu 45 il, %1-%3 arasında olduğu 18 ve %3’den fazla olduğu 18 il bulunduğunu göstermektedir. Bu durum yalnızca il nüfusu-sığınmacı nüfus oranının bile önemli bir veri kaynağı olduğunu göstermektedir. Ancak sadece il düzeyindeki verilerin tek başına yeterli olmadığı ilçe ve mahalle yoğunlaşmalarının da önemli olduğu görülmektedir. Nitekim mekânsal yoğunlaşma mahalle düzeyinde gerçekleşmektedir. Örneğin Ankara ilinde sığınmacı sayısı Türkiye ortalamasının altındadır ancak bazı mahallelerde orantısız bir dağılım ve yoğunlaşma göze çarpmaktadır. Bu nedenle mahalle bazlı verilerin detaylı analizinin yapılması modellemenin ön koşullarından biri olarak belirmektedir. Diğer taraftan TÜİK yoksulluk verileri de mekânsal yoğunlaşmaya ilişkin önemli göstergelerdir.

Mevcut TÜİK yoksulluk verileri ile kayıtlı Suriyelilerin yoğun olarak yaşadığı bölgelere ilişkin verilerin karşılaştırılması yoksulluk verilerinin dağıtma kriteri olarak önemli olduğunu göstermektedir. Bilhassa TR62 (Adana, Mersin) TR63 (Hatay, Kahramanmaraş, Osmaniye), TRC2 (Şanlıurfa, Diyarbakır) ve TRC1(Gaziantep, Adıyaman, Kilis) bölgeleri Suriyeli oranının yüksek olduğu ve yoksulluk oranının da %10’dan fazla olduğu bölgeler olup, güvenlik riski açısından analiz edilmesi önem arz etmektedir. Yığılmanın ve gettolaşmanın olduğu bölgelerde bilhassa Afganistan ve Pakistan’dan gelen düzensiz göçün son üç yıllık artışın sahadaki boyutu incelenememiştir. Yine bu bölgelerdeki suç oranları da bölgesel olarak paylaşılmadığından güvenlik açmazının fiili boyutu tam olarak ele alınamamıştır. Paylaşılan verilerin sınırlılığı nedeniyle detaylı analizlerin mümkün olmadığı araştırmada, mevcut verilerden elde edilen bulguların analizi ve ev sahibi toplum ile misafir toplum üzerinde yapılan anket çalışmaları mevcut durumun risklerini ortaya koymak açısından önemlidir. Ev sahibi toplum üzerinde yapılan araştırmalarda Suriyelilerin yoğun olarak yaşadığı bölgelerde diğer bölgelere nazaran suç işlenmesine ilişkin kaygının daha yüksek olduğu ve kendilerini güvende hissetmedikleri gibi bulguların daha yüksek oranlarda kendini göstermesi bu bölgelerde yaşayan ev sahibi toplumun güvenlik algısı konusunda önemli ip uçları vermektedir. Ayrıca ABD’de kullanılan MOORE yeniden yerleştirme modelinden hareketle bütünleşme-uyum verileri, illerin kapasitelerine ilişkin eşleştirme verileri ile riskleri de içeren verilerin dağıtma kriteri olarak kullanılması mümkündür.

Yeniden yerleştirme yapan ABD’de kullanılan MOORE modelinin sayıları milyonlarla ifade edilen bir nüfusun ülke içinde dağıtımını açısından kullanımının güç olabileceği bilinmektedir. Ancak bu

- Erdoğan, M. M. (2021) *Suriyeliler Barometresi - 2020: Suriyelilerle Uyum İçinde Yaşamın Çerçevesi*. UNHCR Desteği ile - Ankara: Eğiten Yayıncılık.
- EUROSTAT. (2021, Ocak). *Migrant Integration Statistics—At Risk of Poverty and Social Exclusion*. https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Migrant_integration_statistics_-_at_risk_of_poverty_and_social_exclusion
- Fırat, H. (2022, Şubat 22). Suriyelilere Seyreltme Planı. *Hürriyet*. <https://www.hurriyet.com.tr/yazarlar/handefirat/suriyelilere-seyreltme-plani-42008714>
- Göç İdaresi Başkanlığı. (2022). Yıllara Göre Geçici Koruma Kapsamındaki Suriyeliler. <https://www.goc.gov.tr/gecici-koruma5638>
- Göç İdaresi Başkanlığı (28.04.2022), Geçici Koruma Kapsamındaki Suriyelilerin İllere Göre Dağılımı.
- Haberfeld, Y., Birgier, D. P., Lundh, C., ve Elldér, E. (2019). Selectivity and Internal Migration: A Study of Refugees' Dispersal Policy in Sweden. *Frontiers in Sociology*, 4, 66. <https://doi.org/10.3389/fsoc.2019.00066>
- Harunoğulları, M., ve Agcadağ Çelik, İ. (2019). Kilis Yerel Halkının Algısında Suriyeli Sığınmacılar ve Toplumsal Etkileri. *Journal of International Social Research*, 12(67), 601-608. <https://doi.org/10.17719/jisr.2019.3746>
- IOM. (2017). *Integration and Social Cohesion: Key Elements for Reaping the Benefits of Migration* [Global compact Thematic Paper].
- IOM. (2022). *World Migration Report 2022*. IOM. <https://www.un-ilibrary.org/content/books/9789292680763>
- İçişleri Bakanlığı. (2017). Türkiye'nin DEAŞ ile Mücadelesi. Ministry of Interior. Temmuz, 2017. Ankara.
- Katz, B., Noring, L., & Garrelts, N. (2016). *Cities and Refugees—The German Experience*. Centennial Scholar Initiative at Brookings.
- Karakoç Dora, Z. (2020b). International Migrants as a Matter of Security: Open Door Policy and Syrians in Turkey. *Güvenlik Bilimleri Dergisi* 9/2: 501-524.
- Karasu, M. A. (2018a). "Suç Korkusu, Göç ve Suriyeli Sığınmacılar", *Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi*, 2018, C.1, S.3, ss.332-347
- Karasu, M. A. (2018b). Türkiye'deki Suriyeli Sığınmacıların Kentlerde Neden Oldukları Güvenlik Riskleri. *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 36(2), 51-73.
- Koca, Ş. N. (2019). Suriyeli Sığınmacıların Türk Emek Piyasasına Katılım Süreçlerinin Toplumsal Boyutları. *Göç Araştırmaları Dergisi*, 5(2), 314-357.
- Koç M. & Ekmekçi Türk Z. (2020). Kayıt dışılık, İstihdam, İşsizlik ve Kaynakların Dağılımı Bağlamında Geçici Koruma Altındaki Suriyelilerin Ekonomik Etkilerine Dair, <https://21yyte.org/tr/merkezler/islevsel-arastirma-merkezleri/kayit-disilik-i-stihdam-i-ssizlik-ve-kaynaklarin-dagilimi-baglaminda-gecici-koruma-altindaki-suriyelilerin-ekonomik-etkilerine-dair>
- Koçak, H., ve Çetin, S. (2022). Mekânsal Yoğunlaşma ve Ayrışmanın Kentli Sığınmacıların Sosyal Uyumuna Etkisi. *İDEALKENT*, 13(38), 2934-2952. <https://doi.org/10.31198/idealkent.1134723>
- Kul Parlak, N., ve Uludağ Güler, Ç. (2022). Göçmen Girişimciliği Bağlamında Suriyeli Girişimciler: İstanbul İli Örneği. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 20(46), 849-884. <https://doi.org/10.35408/comuybd.1061833>
- Marten, L., Hainmueller, J., & Hangartner, D. (2019). Ethnic Networks Can Foster the Economic Integration of Refugees. *PNAS*, 116(33), 16280-16285. <https://doi.org/10.1073/pnas.1820345116>
- Murrugarra, E., Larrison, J., & Sasin, M. (Ed.). (2011). *Migration and Poverty Toward Better Opportunities for the Poor*. The World Bank. <https://openknowledge.worldbank.org/bitstream/handle/10986/2535/582840PUB0ID231ration09780821384367.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
- Mülteciler ve Sığınmacılar Yardımlaşma ve Dayanışma Derneği. (2022, Nisan 28). *Yıllara Göre Sultanbeyli'deki Suriyeli Sayısı* -. <https://muleteciler.org.tr/yillara-gore-sultanbeylideki-suriyeli-sayisi/>
- New Software Does the Hard Work in Placing Refugees*. (2018, Ekim 18). HIAS. <https://www.hias.org/blog/new-software-does-hard-work-placing-refugees>

- OECD. (2016). *Making Integration Work: Humanitarian Migrants*. OECD Publishing. <https://doi.org/10.1787/9789264251236-en>
- OECD. (2021). *International Migration Outlook 2021*. OECD. https://read.oecd-ilibrary.org/social-issues-migration-health/international-migration-outlook-2021_33eaff32-en
- OPHI UNDP. (2021). *Global Multidimensional Poverty Index 2021 Unmasking Disparities by Ethnicity, Caste And Gender*. UNDP and OPHI. https://hdr.undp.org/sites/default/files/2021_mpi_report_en.pdf
- Orhan, O., ve Gündoğar, S. S. (2015). *Suriyeli Sığınmacıların Türkiye'ye Etkileri*. Ortadoğu Stratejik Araştırmalar Merkezi : Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etüdler Vakfı
- Özgür, E. M. (2021). Göç, İkametgâh Ayrışması ve Entegrasyon: Türk kentleri için bir değerlendirme. *Journal of Geography*. <https://doi.org/10.26650/JGEOG2020-0032>
- Park, R. E. ve Burgess, E. W. (2015). *Şehir*, Çev.: Pınar Karababa, İstanbul: Heretik Yayınları.
- Poverty headcount ratio at \$1.90 a day (2011 PPP) (% of population)—Turkey Data*. (2022). [The World Bank]. <https://data.worldbank.org/indicator/SI.POV.DDAY?locations=TR>
- Resettlement data*. (t.y.). UNHCR. Geliş tarihi 02 Temmuz 2023, gönderen <https://www.unhcr.org/what-we-do/build-better-futures/long-term-solutions/resettlement/resettlement-data>
- Rowntree, B. S. (1901). *Poverty: A Study of Town Life*. Macmillan. <https://iiif.wellcomecollection.org/pdf/b28063661>
- Savran, S., ve Sat, N. A. (2019). Exploring the Locational Preferences of Syrian Migrants in Ankara and a Case Study of Önder, Ulubey, and Alemdağ Neighborhoods as an Ethnic Urban Enclave. *Journal of Ankara Studies*, 7(2), 283-302. <https://doi.org/10.5505/jas.2019.33154>
- Sen, A. (2000). *Social Exclusion: Concept, Application, and Scrutiny*. Office of Environment and Social Development, Asian Development Bank.
- Shaw, C. R. ve McKay H. D. (1972). *Juvenile Delinquency and Urban Areas*, Third Edition, Chicago: University Of Chicago Press.
- Sığınmacıların yerli nüfusa oranı yüzde 25'i geçmeyecek*. (2022, Şubat). <https://www.trthaber.com/haber/gundem/siginmacilarin-yerli-nufusa-orani-yuzde-25i-gecmeyecek-657342.html>
- Silver, H. (1995). Reconceptualizing Social Disadvantage: Three Paradigms of Social Exclusion. İçinde G. Rodgers, C. Gore, & J. B. Figueiredo (Ed.), *Social exclusion: Rhetoric, reality, responses* (ss. 57-80). International Institute for Labour Studies.
- Skogan, W. G. (1986). *Fear of Crime and Neighborhood Change*, Chicago: Chicago University Press.
- Slattery, M. (2003). *Sosyolojide Temel Fikirler* (Çev. Ümit Tatlıcan), Sentez Yayınları: İstanbul.
- Smith, M. E. (2010). *International Security, Politics, Policy, Prospects*, London: Palgrave Macmillan.
- Sironi, A., Bauloz, C., & Emmanuel, M. (Ed.). (2019). *International Migration Law Glossary on Migration*. IOM UN Migration. https://environmentalmigration.iom.int/sites/g/files/tmzbd11411/files/iml_34_glossary.pdf
- Tajfel, H., ve Turner, J. C. (1979). An Integrative Theory of Intergroup Conflict. İçinde W. G. Austin, ve S. Worchel (Eds.), *The Social Psychology of Intergroup Relations* (ss. 33-37). Monterey, CA: Brooks/Cole.
- Tintori, G., Alessandrini, A., & Natale, F. (2018). *Diversity, Residential Segregation, Concentration of Migrants: A Comparison Across EU Cities : Findings from the Data Challenge on Integration of Migrants in Cities (D4I)*. Publications Office of the European Union. http://publications.europa.eu/publication/manifestation_identifier/PUB_KJNA29611ENN
- Trapp, A., Teytelboym, A., Martinello, A., Andersson, T., ve Ahani, N. (2020). *Placement Optimization in Refugee Resettlement* [Working Paper 2018:23]. Lund University.
- Trapp, C. A. (2019). Refugee Resettlement via Analytics | ORMS Today. *ORMS Today*. <https://pubsonline.informs.org/doi/10.1287/orms.2019.02.09/full/>
- TÜİK (2020), Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması Bölgesel Sonuçları, <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Gelir-ve-Yasam-Kosullari-Arastirmasi-2020-37404>

- Türkiye'deki Mülteciler ve Sığınmacılar. (t.y.). UNHCR Türkiye. Geliş tarihi 02 Temmuz 2023, gönderen <https://www.unhcr.org/tr/turkiyedeki-multeciler-ve-siginmacilar>
- Ullman, R. H. (1983). "Redefining Security," *International Security*, 8(1), ss. 129-153.
- UN. (1996). *Report of the World Summit for Social Development, Copenhagen, 6-12 March 1995*. UN,. <https://digitallibrary.un.org/record/198966>
- UN. (2021). *The Sustainable Development Goals Report 2021*. UN. <https://unstats.un.org/sdgs/report/2021/The-Sustainable-Development-Goals-Report-2021.pdf>
- UNDP (Ed.). (1997). *Human development to eradicate poverty*. Oxford Univ. Press.
- UNHCR. (t.y.). *Resettlement*. UNHCR. Geliş tarihi 09 Mayıs 2022, gönderen <https://www.unhcr.org/resettlement.html>
- UNHCR. (2020). *The Impact of Government-Sponsored Refugee Resettlement: A Meta Study of Findings from Six Countries*. RCPS UNHCR. <https://www.unhcr.org/603e5d344.pdf>
- UNHCR. (2022, Mart 31). *Situation Syria Regional Refugee Response*. <https://data2.unhcr.org/en/situations/syria/location/113>
- Uzman, N. (2016). "Türkiye'nin Sınır Güvenliği Açısından Suriyeli Sığınmacılar Meselesi", *21.YY.Eğt. Top. Dergisi*, 5(15), ss. 135-158 - GS (2016). T.C. Genelkurmay Başkanlığı 10 Haziran 2016 tarih 26702250-5010-8222-16/Hlk.İlş.(BEBK) sayılı yazı.
- Wolfers, A. (1952). "National Security as an Ambiguous Symbol," *Political Science Quarterly*, 67(4), ss. 481-502.
- Wren, K. (2003). Refugee Dispersal in Denmark: From Macro- to Micro-Scale Analysis. *International Journal of Population Geography*, 9(1), 57-75. <https://doi.org/10.1002/ijpg.273>
- Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu, 6458 (2013).
- Yaman, F. (2017). Uyum ve Ötekileşme Ayrımında Suriyeli Sığınmacılar. *Kadın ve Demokrasi Derneği*, 3(1), 91-109. <https://doi.org/10.21798/kadem.2017130143>
- Yurdakul, H. (2019). *Damgalama ve Çerçeveleme Boyutlarıyla Yazılı Basında Suriyeli Göçmenler* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi.

Kanun-ı Esâsî Öncesi Osmanlı Devlet Geleneğinde ve Hukuk Sisteminde Adalet Vurgusunun Yargı Bağımsızlığına Tesiri

Hasan DOĞAN*

Öz: Osmanlı Devleti, özgün bir hukuk sistemi ortaya koymuş, adaletin tesisi gayesi etrafında güçlü bir yargı teşkilatı meydana getirmiştir. Bahse konu sistemde yargılama usulüne büyük önem verildiği dikkat çekmektedir. Özellikle yargı görevini yerine getiren kişilerin bağımsızlıklarını korumaya yönelik tedbirler alındığı görülmektedir. Makalede arşiv belgeleri ve tarihi kayıtlardan örneklerle Osmanlı Devleti'nde adalet vurgusunun yargı bağımsızlığına tesiri hakkında bir değerlendirme sunulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Türk Hukuk Tarihi, İslam Hukuku, Yargı Bağımsızlığı, Yargılama Hukuku

The Effect of the Emphasis on Justice in the Ottoman State Tradition and Legal System on the Judicial Independence Prior to the First Ottoman Constitution of 1876

Abstract: The Ottoman State created a unique judicial system, established a strong judiciary with a view to realizing justice. In this system, judicial proceedings was of utmost importance. In this regard, necessary measures were taken for safeguarding the independence of judges. In this article, emphasis on justice in the Ottoman State with regard to its influence on the independence of judiciary is discussed with reference to archive documents and historical records.

Keywords: Ottoman State, The History of Turkish Law, Islamic Law, Judicial Independence, Independence of Jurisdiction, Judicial Proceedings

Giriş

Yargılama, bir diğer ifadeyle muhakeme,¹ genel olarak hakkın sahibine verilmesi faaliyetidir (Fendoğlu, 2010: 75). Yargılama faaliyetinin konusu olan hak kavramı ise bâtıl kelimesinin zıttı olarak şüphesiz sabit olan, kararlaştırılmış ve yapılması gereken iş, doğruluk ve adalet kelime anlamlarına gelmektedir (el-Fîrûzâbâdî, 1986: 1129-1130). Hak, kavram olarak bireylere ve devletlere tanınmış salâhiyetler, sosyal hayat düzeninin korunması ve devamı için bireylerle bireyler, toplumla bireyler ya da devletler arasındaki ilişkileri düzenleyen usul ve kurallar yahut da hukuken himaye olunan menfaatlerin sağlanması için hukuk düzeninin kişilere tanıdığı iktidar ve yetki şeklinde tanımlanmaktadır (Tekinay, 1978: 128; et-Tayyar, 1422 h.: 27; Bilmen, 1968: 1/13; Türk Hukuk Lügatı, 1998: 110). Hakların sahiplerine âdil biçimde dağıtımı, yani yargı faaliyetinin, yasama ve yürütme başta olmak üzere her türlü otoritenin tesirinden, dış müdahaleden korunmuş olması, yargı bağımsızlığını belirtmektedir. Yargı bağımsızlığı, hukuk devletinin

* Doç. Dr., Büyükelçi, Ankara/Türkiye hasandogan1@gmail.com

Makale geliş tarihi: 05.09.2023

Makale kabul tarihi: 29.11.2023

¹ Yargılama ve muhakemenin bütünüyle aynı olduğunun söylenemeyeceğine, yargılamanın tercihe daha lâyük olduğuna dair görüşler bulunmaktadır (Selçuk, 2013: 313-314).

bir gereği olarak bireylerle bireyler ve bireylerle kamu arasındaki uyuşmazlıkların, yargı usulleri takip edilerek, her türlü güç odağının hukuksuz etkisinden bağımsız olarak ve önceden belirlenmiş kurallar ile tarafsız, âdil biçimde çözülmesidir (Yılmaz, 2009: 12-13 ve 24-32). Yargı bağımsızlığı, mevzuat ve çeşitli bilimsel çalışmalarda, mahkemelerin bağımsızlığı (T.C. Anayasası, Madde 138), hâkimlerin bağımsızlığı (T.C. Anayasası, Madde 140) veya hâkimlerin/ mahkemelerin istiklâli (Kapanı, 1956; 23; Yılmaz, 2009: 10-11) başlıkları altında da ele alınmıştır. Yargı bağımsızlığı, normatif teminatlar, yargı kararlarının yürütme, yasama organları ve kamu otoritelerini sınırlayabilme gücü, yargı kararlarının uygulanabilirliği gibi açılardan değerlendirilebilir.

Yargı bağımsızlığı, yargının hiçbir güçle arasında ilişki ve bağımlılık bulunmadığı anlamlarına gelmemektedir. Bilhassa, yargı faaliyetine konu olacak kanun ve mevzuatın yapımı, yargı organlarının temsilcilerinin belirlenmesi, ücretlerinin tayin ve ödemesi, yargı kararlarının denetimi ve uygulanması gibi pek çok konu, yargı bağımsızlığına dair nitelikleri doğrudan etkilemektedir. Bağımsız yargı organı, her halükârda yargının kaynağını, yargılamaya esas teşkil eden yasamayı kurgulama imkânına sahip olmadığı gibi yargısal yetkileri belirleme, kendiliğinden her hukukî uyuşmazlığa el atıp atamayacağı sorunsalını sonuçlandırma gücünü de haiz değildir (Yılmaz, 2009: 20-11). Ayrıca diğer erklerin, otoritelerin etkisinden korunması gibi kendi yapısı içinde de yani yargısal faaliyette bulunan kişi ve kurumların birbirine karşı da istiklâlinin muhafazası, yargı bağımsızlığının çerçevesinin doğru tespitinde ehemmiyet arz etmektedir.

Yargı bağımsızlığı başlı başına bir amaç olmaktan ziyade hakların doğru biçimde dağıtımını ve adaletin tesis edilmesine hizmet eden bir vasıta. Adalet ise Osmanlı'nın devlet geleneğinde ve hukuk anlayışında temel gaye olarak belirlenmiştir. Osmanlı Devleti'nin yüzyıllarca ayakta kalmış, pek çok kültüre, dine, etnik kökene sahip toplulukları bir arada tutmayı başarmış bir sistem inşasında adalete verilen önemin büyük katkısı bulunmaktadır. Adaletle yönetim anlayışı, hukuk sisteminde birtakım kurumlar kurulmasını, ilkeler, gelenekler meydana getirilmesini zaruri kılmıştır.

Bugünkü anlamıyla bir kuvvetler ayrılığı anlayışının bulunmamasından hareketle ve yargısal faaliyetlerde bulunacak kişilerin belirlenme sürecine atıfla Osmanlı Devleti'nin yargı bağımsızlığına sahip olmadığı iddia edilmiştir. Osmanlı Devlet geleneğinde hükümdarın aynı zamanda yargı erkinin de başı olarak konumlanması ve zaman zaman yargılama konusunda beylerbeyi, sancakbeyi gibi idari makam sahiplerine yetki verebilmiş olması yargının müstakil bir erk görünümü taşımadığı ve yargı bağımsızlığının mümkün olmadığı hususunda delil getirilmiştir. (Akman, 2004: 60; Özkorkut, 2008: 230)

Kadınların baskılara maruz kaldıklarına dair birtakım bilgilerden hareketle yargının bağımsız olamadığının ve bundan dolayı da yargılama adaletini sağlamakta güçlük çekildiği savunulmuştur. Bazen mülkî amirlerin, bazen yerel unsurların yargıya müdahalelerine karşı yapılan düzenlemelerin fermanlara da konu olması bu konuda delil gösterilmiştir. (Hadduri, 1984: 158; Ortaylı, 2020: 81)

Bu ve benzeri iddialar etrafında Osmanlı Devleti idari ve hukukî teşkilatında yargı bağımsızlığının varlığını ve niteliğini sorgulamaya gayret etmekteyiz. Çalışmamızı, -her ne kadar Türk hukuk tarihinde Tanzimat, başlı başına bir dönüm noktası olarak kabul edilmekteyse de- yargı bağımsızlığının anayasal bir hüviyete kavuşmasına milat olması vasfından ötürü Kanun-ı Esasi'ye kadarki dönemle sınırlandırmaktayız.

Osmanlı Hukuk Sistemi

Osmanlı, İslam hukukunu benimsemekle birlikte idare ve hukuk sisteminde örf ve adetle geniş yer ayırmış bir devlettir. İslam hukukunun meydana getirdiği omurga etrafında örf ve adet kaynaklı dayalı, güçlü ve teferruatlı bir yapıya ortaya konmuştur. Osmanlı Devleti'nde ilk hükümdarların hukukî düzenleme ve kararlarını şekillendirirken fakihlerle istişare halinde hareket ettikleri görülmektedir. Bilhassa kamu yaşamını alakadar eden yeni meseleler ve durumlar hakkında ıstıslah ve Hanefî hukukunda öne çıkan istihsan ilkelerine dayanarak müstakil bir kanun koyma faaliyeti meşruiyet zemini elde etmiştir. (Heyd, 1973: 186; İnalçık, 2005: 45) Teori ve pratik zenginliğiyle Osmanlı Devleti, İslam hukuk tarihinde hem geniş hem de etkisi bakımından hayli önemli bir dönemi ifade etmektedir. Her ne kadar İslam hukukunun

taklit ve istikrar devresi içinde yeşermişse de pek çok yeni konuya dair açıklamaların yapılması, hatta XIX. yüzyılda ortaya çıkan kanunlaştırma faaliyetleri ve içtihat tartışmalarının Osmanlı Devleti zamanında ve coğrafyasında cereyan ettiği dikkatten kaçırılmamalıdır. (Kılınç, 2022: 553-558)

Osmanlı Devleti'nin temelde İslam hukukunu benimsediğine dair Gülhane Hatt-ı Hümayunu girişinde şu ibarelere tanıklık etmekteyiz: "Cümleye malum olduğu üzere Devlet-i Aliyyemiz bidayet-i zuhurundan beru, ahkâm-ı celile-i Kur'âniyye ve kavânin-i şer'iyyeye kemaliyle riayet olunduğundan... " (3 Kasım 1839; Düstur I. Tertip, 1/ 4)

Öte yandan Osmanlı hukuk sisteminin bütünüyle şer'î olup olmaması geniş bir tartışma alanıdır. Tarihi seyir içinde halife ünvanı da alan hükümdarlarca yönetilen Osmanlı Devleti'nin hukuk anlayışının İslam hukukuna dayandığını, bunun dışında örf ve diğer kaynaklardan istifade edildiğini belirten görüş, aslında örfün de İslam hukukunun temel kaynaklarının karşısında veya rekabetinde olan ayrı bir disiplin değil, bizzat İslam hukukunun kendi sistematiği içinde meşruiyet tanıdığı ve konumlandığı bir hukuk kaynağı olduğunu vurgulamıştır. Osmanlı hukuk sistemine övgü veya eleştiri maksatlı yaklaşımların bir kısmında müşterek olarak bu yaklaşımı gözlemlemek mümkündür. (Velidedeoğlu, 1968: 707; Ocak, 1999: 21; Bardakoğlu, 2000: 712-714) Buna karşı bazı bilim adamları, Osmanlı hukukunun şer'î tabiatının bilhassa örf-i sultanînin baskın yapısının ardında kaldığı, ayrıca diğer dinlere tanınan hukukî özerkliğin bir nevi sekülerliği resmettiğini ifade etmişlerdir (Yaman, 2005: 122-123).

Osmanlı hukukunun aslında tümüyle şer'î olduğunu belirten, diğer tarafta ise Osmanlı'nın seküler bir hukuk çizgisine sahip olduğunu savunan iki yaklaşımın arasında Osmanlı hukuk sisteminin şer'î-örfî olarak ikili bir yapıya sahip bulunduğu düşüncesi dikkat çekmektedir. Aslında bu ikili yapı, Osmanlı'ya özgü bir durum değildir ve bilhassa İslamiyet'i benimsemiş eski Türk devletlerinde bu yaklaşım açık biçimde göze çarpmaktadır. Bu hususta Makrizî, Türklerin hukuk anlayışına dair hükmü's-şer' ve hükmü's-siyase ayrımını vurgulamıştır (Köprülü, 1983: 31 (dipnot 167); Heyd, 1983: 639). Şerif Mardin, bu konuda:

"Osmanlı Devleti'nde hukukun iki kaynağı vardır. Bu kaynaklardan birisi, Osmanlı toplumunun Kur'an'dan çıkarılmış kadim temeli olan Şeriat idi: ister siyasi ister sosyal ve iktisadi, hayatın bütün alanlarında davranışlara rehber olan Kur'an'dan çıkarılan Şeriat. Hukukun ikinci kaynağı Kanun idi, Sultanın iradesiyle belirlenen dünyevi (seküler) hukuk" değerlendirmesinde bulunmuştur (Mardin, 1996: 409-410).

Öte yandan klâsik İslam hukuku eserlerinde bahsi geçen hukuk kaynağı örf ile Osmanlı'daki örfün birebir aynı anlama gelip gelmediği tartışmalı bir konudur. Fatih Sultan Mehmed Han döneminde yaşamış Tursun Bey örfü tanımlarken: "...mücerred tavr-ı akl üzre nizâm-ı âlem-i zâhir için mesela tavr-ı Cengiz Han gibi olursa sebebine izafet iderler, siyaset-i sultanî ve yasağ-ı padişahî dirler ki örfümüzce ana örf dirler..." ifadesini kullanmıştır (Tursun Bey, 1977: 12).

Osmanlı'da hukuk kaynağı örf ile çoğu zaman örf-i sultanî, siyaset-i sultanî, siyaset-i şer'iyye, yasakname, örf-i münif-i padişahî, kanun-ı münif ve yasağ-ı padişahî olarak anılan, şer'î hukukun teferruatlı biçimde tanzim etmediği ve her halükârda şer'î hukukun vermiş olduğu salahiyyete dayanarak otoritenin emr-i şerif, hükm-i şerif, hükm-i hümayun, ferman-ı hümayun, ferman-ı sultanî, adaletnâme gibi isimler altında vaz ettiği hükümler kast edilmektedir (Heyd, 1973: 169; Barkan, 1967: 185-187; Yaman, 2005: 116; Ünal, 2007: 673.) Bununla beraber Osmanlı'daki örfün, daha geniş kapsamlı biçimde örf-i sultanî ve örf-i adâtın (âdât-ı ma'lûme) bütününe karşılaman bir anlam derinliğine sahip olduğu söylenebilir. (Heyd, 1973: 169, 187-191)

Osmanlı Devleti'nde şer'î hukukun yanında varlığını sürdüren örfî hukukun zaman zaman şer'î kurallarla ters düşebildiği, bundan ötürü de ehl-i şer'in bazı kanunname maddelerinde değişikliğe gidilmesi yönünde çaba sarf ettiği gözlemlenmektedir. Bu konuda kâfir esir alımı kendisine sual edildiğinde İbn Kemâl'in "câizdir ama men olunmuştur padişah tarafından" şeklinde fetva vermesi bu konuda zikredilmeye değer bir örnektir. (Aydın, 2006: 14) Rumeli Kazaskeri Çivizade'nin para vakıfları için yasak kararı vermesi; Şeyhulislam Ebussuud Efendi'nin ise bunu kaldırtması aynı çerçevede dikkat çekmektedir (Aydın, 2006: 17). Kanunnamelerde geçen, zina, kardeş katli, paranın işletilmesi, resm-i hınzîr ve benzeri konularda İslam hukukunun ilkeleriyle ters düşen düzenlemelerin varlığı da bu meyanda değerlendirilebilir. (Yaman, 2005: 118)

Genel olarak Osmanlı Devleti hukuk anlayışının şer'î- örfî ikili hukuk sistemine dayandığını, özellikle Fatih Sultan Mehmed Han döneminden itibaren sultana mahsus bir kanun yapma alanının, şer'î hukukun yanında geniş ve müstakil biçimde gelişim gösterdiğini ifade edebiliriz. (İnalçık, 2005: 39)

İslam Muhakeme Hukukunda Adalet Anlayışının Yargı Bağımsızlığına Etkisi

Kur'ân-ı Kerim'de ortaya konan adalet vurgusu, hem İslam'ın bu konudaki perspektifini çizmiş, hem de Müslümanlara adaleti tesis hususunda bir misyon yüklemiştir. Yargı faaliyeti ile hakkın teslimi, zulmün kaldırılması ve göklerle yeryüzünü ayakta tutan adaletin meydana çıkarılması hedeflenmiştir (es-Serahsî, 1989: 16/60). Bu hususta Kur'ân-ı Kerim'de şöyle buyrulmaktadır:

“Ey iman edenler! Kendinizin veya anne babanızın ve akrabanızın aleyhine bile olsa adaleti ayakta tutun, Allah için şahitlik eden kimseler olun. (İnsanlar) zengin olsunlar, yoksul olsunlar Allah onlara sizden daha yakındır. Öyleyse siz hislerinize uyup adaletten ayrılmayın. Eğer adaletten sapar veya üzerinize düşeni yapmaktan geri durursanız bilin ki, Allah yaptığınız her şeyden haberdardır.” (Nisâ Suresi, 4: 135)

Hz. Peygamber (SAV), adaleti tesis etmeyi gaye edinmiş, uygulamalarında bu hususun altını özellikle çizmiştir. Bir defasında bir hanımın hırsızlık cezasına dair kendisi nezdinde tavassutta bulunulması üzerine helak olmuş eski toplumların manzarasını resmetmiş:

“Sizden önceki milletlerin yok olmasına sebep, içlerinden asil bir kimse hırsızlık yaptığında ona dokunmayıp, zayıf ve kimsesiz biri hırsızlık yapınca ona cezasını vermeleriydi” buyurarak aynı suçu kızı Fâtıma dahî işlese cezasını vereceğini ısrarla ifade etmiştir. (el-Buhârî, 1992: (Kitâbu'l-Hudûd 11-12) 8/ 16; Müslim, 1992: (Kitâbu'l-Hudûd 8-9) 2/ 1315)

Hz. Peygamber (SAV), muhakeme- yargılama hususunda uygulamaları ile Müslümanlara yön vermiş, bilhassa kadı tayin ettiği kişilere salahiyet tanımış, karar verme hususunda isabetlerinin on, bilmeden yanılmalarının da bir ecir kazandıracağı yönünde teşviklerde bulunmuştur. (ed-Dârakutnî, 2001: 3/444-445; es-Serahsî, 1989: 16/70; İbn Kudâme, 1997: 14/89) Belki de ekonomik kaygılarla bağımsızlıklarına gölge düşeceği ihtimalini bertaraf etmek için vali/ kadılarına diğer görevlilere nazaran yüksek maaş bağlamıştır. (Atar, 1991: 4/ 93; Çeliker, 2005: 258) Yargılamada takip edilecek usule dair kurallar koymuştur. Bu konuya örnek olarak anabileceğimiz bir hadis rivayetine göre Muâz b. Cebel'i Yemen'e vali/ kadı olarak tayin ettikten sonra ona nasıl hüküm vereceğini sormuştur. Muâz b. Cebel, heva ve hevesine göre değil önce Kur'ân-ı Kerim ve sonra Sünnet-i Nebî'ye göre hüküm vereceğini, orada neticeye ulaşamazsa ictihat ederek reyî ile kararını belirleyeceğini söylemiş, Hz. Peygamber (SAV) de bunun üzerine hamd ederek memnuniyetini ifade etmiştir. (et-Tirmizî, 1992: (Kitâbu'l-Ahkâm 3) 3/ 616; Ebû Dâvûd, 1992: (Kitâbu'l-Akdıyye 11) 4/18-19; İbn Kudâme, 1997: 14/10; el-Mâverdî, 1994: 132) Yine konuyla ilgili olarak bir defasında şöyle buyurmuştur: “Sizden biriniz hâkim tayin edilince, hasımları oturtmakta, onlara bakışlarınızda ve işaret etmenizde eşit tutsun. Sesini iki taraftan birine karşı yükseltmesin” (ed-Dârakutnî, 2001: 3/446) Hz. Peygamber (SAV)'in hayatından konuyla ilgili çok sayıda örnek tespit etmek mümkündür. Râşid halifelerin, aynı hususta Hz. Peygamber (SAV)'i sıkı biçimde takip ettikleri görülmektedir. Yargılama usulüne dair Hz. Ömer'in Kadı Ebû Mûsâ el-Eş'arî'ye gönderdiği 12 maddede temel ilkeleri özetleyen mektubu büyük öneme sahiptir. (ed-Dârakutnî, 2001: 3/446; es-Serahsî, 1989: 60; Arı, 2003: 85-89)

Hâkimlerin sahip oldukları bağımsızlık özgüvenine dayanarak devletin hükümdarının aleyhine dahi kararlar verdikleri bilinmektedir. Kadı Şurayh'ın Yahudi bir kimse ile Hz. Ali arasındaki baktığı bir dava, bu konuda örnek olarak zikredilebilir. Rivayete göre Hz. Ali savaşa giderken zırhını kaybetmiş, bir süre sonra dönünce Küfe'de Yahudi bir kimsenin elinde zırhını görmüştür. Zırhın kendisine ait olduğunu ifade edip de muhababının bunu reddetmesi üzerine konu mahkemeye taşınmış, Hz. Ali iddiasını ispatlamak için oğlu Hz. Hasan ile hizmetkârı Kanber'i şahit göstermiştir. Hz. Hasan'ın iddia sahibinin oğlu olmasının altını çizen ve bu durumda şahitliğinin kabul edilemeyeceğini ifade eden Kadı Şurayh, delil yetersizliği sebebiyle dava sonucunda Yahudi kimse lehine karar vermiştir. (İbn Kudâme, 14/64; es-Suyûtî, 2013: 306-307) Yine benzer bir olayda Ebû Yûsuf da Halife Harun er-Reşid'in karşısında bir Hıristiyan'ı haklı bularak davayı neticelendirmiştir. (en-Nevavi, 1974: 271).

İslam tarihinde yargının tesir altında bırakıldığı istisnai olayların yaşanmış olması, İslam hukuk sistematığının bu konudaki temel yaklaşımını değiştirmemektedir. (Fendoğlu, 1996; 40 ve 181) Kadıların baktıkları davalara yönelik telkinatlara rağmen kararlarında direnmiş olmaları, kadılık görevinden istifa edebilmeleri yahut bazı âlimlerin kadılık tekliflerini geri çevirmeleri, yargı bağımsızlığı etrafında da değer ifade eden hadiselerdir. İmam Ebû Hanife'nin kadılık teklifini reddederken ortaya koyduğu kararlılığı bu hususta örnek olarak zikredebiliriz. Keza farklı gerekçe veya kaygılarla İmam eş-Şâfiî, Muhammed eş-Şeybânî, Ebû Leylâ, Züfer, Ebû Kalâbe, Mekhûl, İmam Ahmed b. Hanbel, Hayâ b. Şurayh, Huzeyme b. Abdullah gibi isimlerin de kadılık tekliflerini reddettikleri bilinmektedir (en-Nevâvî, 1974: 222; Fendoğlu, 1996: 95; Çeliker, 2005: 217).

İslam hukuku bakımından hâkimi atayan devlet başkanıdır ve hükümdarın dışında kimse, izni veya talimatı olmaksızın hâkimi görevinden alamaz. Hükümdar da keyfi olarak değil, bir maslahata dayanarak bu görevden alma işlemini gerçekleştirebilir. Ancak bu maslahatı ve gerekçesini açıklamasının bir zaruret olup olmadığı hususunda ihtilaf edilmiştir. Hanefî, Hanbelî, Zahirî ve bazı Şafîî hukukçular bu konuda hükümdarın bir gerekçe göstermek zorunda olmadığını; Malikî, Caferî, bazı Hanbelî ve Şafîî hukukçular bu maslahatı ortaya koymasının gerektiğini savunmuşlardır (Çeliker, 2005: 264-265).

Kadı Şurayh, Sevvâr b. Abdullah, Muhammed b. Imrân gibi çok sayıda hâkimin devlet başkanları, emirler nezdinde kendilerine gelen karar değiştirme taleplerini reddettikleri bilinmektedir. (es-Suyûtî, 2013: 306-307; el-Kâsimî, 1987: 189-192; Çeliker, 2005: 318)

Öte yandan yargı kararlarının keyfi biçimde bozulup bozulmaması, yargı bağımsızlığı ile yakından ilişki içerisinde olan bir konudur. İslam hukukuna göre bir hâkimin kararı meşru bir nedene bağlı olmaksızın ortadan kaldırılamaz. Hükmün ortadan kalkabilmesi, naslara açık biçimde aykırı olması durumunda söz konusu olabilir. İmam Ebû Hanife ve İmam Mâlik icma ile çatışma halini, İmam eş-Şâfiî naslar dışında celî kıyasa aleni aykırılığı, hükmün bozulmasına gerekçe saymıştır. (eş-Şâfiî, 2001: 7/505; İbn Kudâme, 1997: 14/34) Neticede naslar, icmâ ve celî kıyasa aykırılık veya açık bir hatanın varlığının tespiti hükmün bozulması için meşru bir sebeptir. Ayrıca bazı durumlarda muhakeme usulü bakımından yanlış bir uygulamanın mevcut olması (şahitliği kabul olmayan bir kişinin beyanına dayanarak hüküm kurulması gibi) halinde söz konusu olabilmektedir. Dolayısıyla hâkimin kararının devlet başkanı veya bir temyiz mercii tarafından bozulması keyfi biçimde gerçekleşemez. Bu durum hâkim için bir güvence ve bağımsızlığını teminat altına alan ilkesel bir duruşu ortaya koymaktadır.

Hz. Peygamber (SAV)'in yetkilendirdiği kişilerin verdikleri hükümlere adeta temyiz makamı olarak sonradan baktığı, bazen bu verilen kararları onadığı, bazen iptal ettiği, bazense icra edilmiş kararlara dair tazminata hükmettiği görülmektedir. Hz. Ali'nin baktığı bir dava, kendisine getirildiğinde durumu tetkik etmiştir. Keza Utbe b. Âmir, Amr b. el-Âs, Huzeyfe b. el-Yemân gibi bazı sahabilerin verdikleri hükümleri incelemiş, temyiz uygulaması yaparak kararların doğruluğunu teyit etmiştir. (İbn Mâce, 1992: (Kitâbu'l-Ahkâm 18) 2/785; ez-Zeylâî, 1938: 4/60-61; el-Beyhakî, 2003: (Kitâbu'd-Dava ve'l-Beyyat 15) 10/450 ve (Kitâbu's-Sulh 6) 6/111) Hz. Peygamber (SAV), Mekke'nin fethinden sonra Benî Cezîme üzerine Hâlid b. Velîd kumandasında bir seriyye göndermiş, halkın İslam'ı seçtiklerine dair yerel sözcüklerle beyanlarının Müslümanlar tarafından algılanamaması sonrasında bazı esirlerin ölümüyle sonuçlanan vahim bir hadise cereyan etmiştir. Hz. Peygamber (SAV), konuya vâkıf olduğunda büyük bir elem yaşamış ve Hz. Ali'yi kabileye yollarken: “*Şu kavme git, durumlarına bak ve (onlara karşı yapılan) cahiliye devri uygulamasını ayaklarının altına al*” diyerek tazminat ödenmesine hükmetmiştir. (İbn Hişâm, 1990: 4/ 72-73)

Gerek Kur'ân-ı Kerim'deki hükümler, gerek Hz. Peygamber (SAV) ve râşid halifelerin uygulamalarını esas alan İslam hukukunda, yargı, yargılama usulü gibi konulara geniş yer ayrıldığı görülmektedir. Bu çerçevede erken devirlerden itibaren müstakil bir disipline dönüşen İslam muhakeme hukukunda ceza ve hukuk davaları gibi bir ayrıma gidilmeksizin yargılama usulüne dair genel kurallar belirlenmiş ve bunlarla ilgili ayrıntılı açıklamalar, klâsik İslam hukuku eserlerinde hususi bölümler veya müstakil eserler içinde ele alınmıştır. Özellikle kazâ, akzıyye, edebu'l-kâdî, şehâdât, beyyinât, de'âvâ, ahkâm, hudûd başlıkları altında yargılamayla ilgili konulara temas edilmiştir. Bilhassa yargı faaliyetine dair teferruatlı düzenlemeler ve yargı etiğinin konu edildiği edebu'l-kâdî literatürü, İslam hukukuna bu alanda öncülük vasfı ve imtiyaz alanı vermektedir. Edebü'l-kâdî türüne ait ilk eserin miladi sekizinci

asırda yaşayan Ebû Yûsuf (ö. 182/798) tarafından kaleme alınmış olması ise ayrıca dikkate değer bir husustur. (Öğüt, 1994: 10/ 409)

Osmanlı Yargı Sistemi

Osmanlı yargı sisteminin başı, devletin başı da olan hükümdardır. Hükümdar yargılama faaliyetlerini bir takım kurul ve kişiler marifetiyle icra etmektedir. Osmanlı yargı sistemi, farklı görev ve yetkilere sahip çok sayıda profil ve kurumları bulunan, oldukça teferruatlı bir yapıdır.

Bu yapının en üstünde uzunca bir süre padişaktan sonra en önemli karar alma makamı olarak niteleyebileceğimiz Divan-ı Hümayun yer almıştır. Eski Türk devletlerinde -örneğin Selçuklular'da Divan-ı A'lâ (ancak kaza/ yargı misyonu Divan-ı Hümayun'a erişememiştir) adıyla- farklı isimlerle benzerlerine rastladığımız Divan-ı Hümayun, II. Murad Han zamanında kurumsallaşmaya başlamış, Fatih Kanunnamesi'nde düzenlenmiştir. (Akyılmaz, 1995: 33-34) Veziriazam, Kubbealtı vezirleri, Rumeli ve Anadolu kazaskerleri, Rumeli ve Anadolu defterdarlarının üyesi olduğu Divan-ı Hümayun'a Rumeli beylerbeyi, vezirlik mertebesine erişen yeniçeri ağası ve kaptan-ı deryanın da katıldığı görülmektedir. Üye olmayan reisülküttâb, nişancı, tezkireciler, çavuşbaşı ve diğer yetkililer de toplantılarda hazır bulunmaktaydılar. Divan-ı Hümayun idari görevleri dışında yargısal anlamda büyük değer ifade etmektedir. Her kesimden, yaştan, dinden insanın hukukî meselelerini bu makama taşıyabildikleri, kadıların verdiği hükümlerin dahi burada gözden geçirildiği; örfî olan konularda ise veziriazam, nişancı ve vezirlerin karar verdiği dikkat çekmektedir. Buna göre Divan-ı Hümayun, bir yargı kurumu olarak, hem şer'î ve örfî davaları ele alan ilk derece mahkemesi, hem temyiz mahkemesi, hem de mehâyîf müfettişleri marifetiyle şer'î yargı örgütünü denetleyen bir yargı mekanizması görüntüsü vermiştir. (Mumcu, 1994: 9/ 430-432; Akyılmaz, 1995: 39)

XVII. yüzyıldan sonra zamanla veziriazamın ikinci divanı daha fonksiyonel hale gelmeye başlamıştır. İkinci divanı aslında veziriazamın riyasetinde toplanan çeşitli divanlardan biridir. Özellikle XV. ve XVI. yüzyılda kurumsallaşan bu divan, padişaha veya Divan-ı Hümayun'a arzı gerekmeyen (muhtâc-ı arz olmayan) halkın meselelerine şer' ve kanun üzere bakmış, buna dair de ruûs defterlerinde kayıtlar tutulmuştur (İpşirli, 2000: 26-27). II. Mahmud dönemiyle beraber her iki kurumun misyonunu kabine sistemi devralmıştır.

Vezîriâzam riyasetinde toplanan, bilhassa şer'î davalarla ilgilenen ve sadece kazaskerlerin katıldığı Cuma Divanı, Çarşamba Divanı da yargısal anlamda kayda değer yapılardır. Cuma günleri kazaskerlerin iştiraki ile veziriazamın riyasetinde Paşa Kapısı'nda Cuma Divanı olarak dava dinlenmekteydi. 1834 yılında yapılan düzenlemeyle Cuma namazından dolayı vaktin sıkışık olması dikkate alınarak bu yargı faaliyeti Perşembe ve Pazartesi günlerine alınmıştır. Çarşamba günü öğle vaktine kadar devam eden Çarşamba Divanı'nda veziriazam dava dinlerken, kendisine İstanbul Kadısı, Eyüp Kadısı, Galata Kadısı ve Üsküdar Kadısı eşlik etmekteydi. (Uzunçarşılı, 2014: 141 ve 215-216)

Kazaskerliklerin, bilhassa gerek ceza gerekse özel hukuk uyuşmazlıklarına dair askeri sınıfa mensup kimselerin davalarına baktığı görülmektedir. Kazaskerlere yargı faaliyetlerinde tezkireci (kazaskerlik makamının idarecisi), ruznâmçeci (tayin ve cihet işlerine bakan kalemin başı), matlabcı (kadıların isimlerinin kaydedildiği matlab adı verilen defterleri takip eden kişi), tatbikçi (büyük kadıların birer mührünü saklayarak gelen evrakta yer alan bu mühürlerin sıhhatini tetkik eden kişi), mektupçu (kazaskerin yazışmalarını ve haberleşmelerini koordine eden kişi) ve kethüda (kazaskerin genel ve özel işleri ile para konularını idare eden kişi) isimli görevliler yardımcı olmaktadır. Kazaskerlerin bunların dışında muhızr gibi çeşitli isim ve sayılarda çalışanları da bulunmaktaydı. (Uzunçarşılı, 2014: 158-159). Ayrıca Yeniçeri Ağası'nın riyasetinde kurulan Ağa Divanı'nda Yeniçerilerin; Kaptan Paşa'nın yönettiği divanda ise tersane halkının davalarına bakılmaktaydı. Eyaletlerde Beylerbeyi'nin idaresinde kurulan Paşa divanlarının da yargı görevi bulunmaktaydı. (Mumcu, 1994: 9/ 431-432)

Bu büyük yapı içerisinde kadılık kurumu ile mahkemelerin genel resmine hususen temas etmeyi zaruri görmekteyiz.

Kadılık Kurumu

Hak iddialarına dair çözüm getiren ve adaleti tesis eden son merci olarak “kadılık” kurumu (İbn Haldun, 1981: 599) Osmanlı hukuk sisteminin temel direğini meydana getirmektedir. Kadının sistem içindeki misyonu, mazlumun hakkını zulmedenden almak, hakkı sahibine erişirmek, emr-i bi'l-ma'ruf ve nehy-i ani'l-münker (iyiliği emir ve kötülükten men etmek) hususunda kanun koyucu adına hareket etmektir. (Ali Haydar Efendi, 1330 h.: 4/ 655)

Osmanlı Devleti'nde hükümdar, sahip olduğu yargı yetkisini temelde kadı ismi verilen kişilere devretmektedir. Mecelle bu ilişkiyi şöyle ifade eder:

“Hâkim, insanlar arasında vuku bulan dava ve muhasamayı ahkâm-ı meşruasına tevfiakan (uygun biçimde) halletmek ve neticelendirmek için taraf-ı sultânîden (hükümdar tarafından) icra-yı muhakemeye ve hükme vekil olan kişidir.” (Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye, Madde 1785; Ali Haydar Efendi, 1330 h.: 4/ 657) Bu sistemde vekâlet yoluyla salahiyet verilen kadıların vermiş olduğu kararların kontrol edilmesi, gerekirse kararın gözden geçirilmesi, muhakemenin yenilenmesi hükümdarın yetkisindedir. (İbnü'l-Hümâm, 1316 (h): 5/ 461; Ekinci, 2001: 83)

Osmanlı hukuk sisteminde kadı olabilmek için Müslüman, erkek, hür, ehliyet sahibi (âkil ve bâliğ olmak dahil) olmak, a'mâ, sağır, dilsiz olmamak gibi temel şartlar ön görülmüştür. Zekâ, anlayış seviyesi, dürüstlük, güvenilirlik, hukukî bilgi anlamında yeterlilik vasıfları aranmıştır. Ahlâken vakur, edepli, yalandan beri olması beklenmektedir. Mahkemede alışveriş yapması, hediye kabul etmesi, dava taraflarının ziyafet ve davetlerine iştirak etmesi, taraflara hal ve hareketleriyle eşit davranmaması ise yasaklanmıştır (Bilmen, 1968: 219-220; Bayındır, 1986: 84).

Mecelle'ye göre ideal hâkim, hakîm (hikmet sahibi, bilge, âkil, âdil, sâlih), fehîm (anlayışlı, fetanet sahibi), müstakîm (doğru sözlü olan, muannid, rüşvetçi, hilekâr olmayan) ve emîn (mutemed, hıynatten uzak olan), mekîn (mekânî ve şeref sahibi olan, ayak takımı ve hafif meşrep olmayan), metîn (güçlü kişiliğe sahip, sabırlı, ciddi, etki altında kalmayan) olmalıdır. (Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye, Madde 1792; Ali Haydar Efendi, 1330 h.: 4/665-669; Bilmen, 1968: 8/213)

Kadının, sadece adlî değil, idarî görevleri de bulunmaktadır. Kadı, seyfiye sınıfıyla birlikte diğer bir idari kesimi oluşturan ilmiye sınıfının ana profilidir. Kadılar, Şeyhülislamlığın yönetiminde yer alan kaza müftülerinden ve kendileri gibi kazaskerliğin altında gördüğümüz, eğitim faaliyetlerinin ana unsuru müderrislerden farklı olarak idari ve hukukî görevleri ifa eden, eğitim ve kariyeri ile bu vasfı kazanmış kişilerdir.² (Fendoğlu, 1999: 457; Ortaylı, 2020: 90) Hâkimu'ş-şer' ve alelittlak hâkim de denilen kadılar, medrese eğitimlerinin ardından icazet aldıktan sonra müderrislik yapmak yerine kazaskerlik divanına mülazemet eden kimseler arasından tayin edilmişlerdir. Osmanlı Devleti'nde kadılıklar, kazâ kadılıkları ve sancak ile eyalet kadılıkları olmak üzere iki kısım halinde ele alınabilir. Kazâ kadılıklarının atama işleri kazaskerler tarafından gerçekleştirilmiştir. (Uzunçarşılı, 2014: 91, 94, 98).

Osmanlı Devleti'nde ilk kadı tayininin Osman Gazi Han zamanında yapıldığı, hatta Osman Gazi Han'ın ilk atadığı memurların kadı ve subaşı olduğu, bilahare I. Murad Han döneminde eski İslam devletlerinde görülen kâdiyyü'l-kudât (başkadı) benzeri bir müessese olarak kazaskerliğin kurulduğu bilinmektedir. Fatih Sultan Mehmed Han, İstanbul'un fethinden sonra İstanbul kadısı ve İstanbul müftüsünü makam ve görev olarak ayırmıştır. İstanbul müftülüğü, bir süre sonra Şeyhülislamlığa dönüşmüştür. (Ergin, I, 257; Ekinci, 2001: 83; Şentop, 2005: 14; Ortaylı, 2020: 25)

Kazaskerler, Divan-ı Hümayun'un bir üyesi olarak devletin idari sisteminde rolü bulunan, ancak asıl misyonları itibarıyla yargı erkinin başında bulunan kişilerdi. Kadıların tayin, teftiş, yetki-görevlerinin tespit, hatta kazaların belirlenmesi, birleştirilmesi yahut ayrılması gibi işleri yürüten kazaskerler, medrese mezuniyeti sonrasında müderris olma yoluna yönelmiş kişilerin tayini ve padişaha arzı gibi görevler de ifa etmişlerdir. (Şentop, 2005: 85-86 ve 103) Öte yandan Divan-ı Hümayun'da yer almamakla beraber bilhassa verdikleri fetvalarla adalet siyasetinde rolü olan Şeyhülislamların doğrudan yargılama yetkisi

² İlmiye sınıfı mensuplarından müderrisler, eğitim öğretim; müftüler, fetva verme; kadılar, yargı faaliyetleri yapmışlardır.

bulunmadığını söyleyebiliriz. Şeyhülislamın etkisi zamanla artmış, bilhassa kazaskerler karşısında ilmiye sınıfının öncüsü haline gelmiştir. (Uzunçarşılı, 2014: 184-185)

İlmiye sınıfında bozulma yaşanmaması için zaman zaman emir ve fermanlar çıkarılmıştır. Elimizdeki bilgilere göre bunların en eskilerinden biri III. Murad Han tarafından Veziriazam'a yazılmış bir fermanıdır. (Uzunçarşılı, 2014; 251-260)

Kadılar, Tanzimat-ı Hayriyye'nin ilanına (1839), nahiyelere müdür, kazalara kaymakam atanıncaya kadar doğrudan hükümdara muhatap biçimde şehirleri idare etmişlerdir. Kadılar, kendisine yardımcı olan nâibler (kadı tarafından yargılama hususunda yetki verilmiş kişiler), kassâmlar (miras paylaşımını belirleyen kişiler), muhızrlar (davalının mahkeme getirilmesini sağlayan görevli), subaşılar (kadıya bağlı olarak şehir muhafızlarının komutanı ve kamu düzeninin korumak adına şikâyete bağlı olmadan kamuyu ilgilendiren suçların zanlılarını doğrudan kadı huzuruna çıkarabilmesi özelliğiyle savcı profilini anımsatmaktadır), çavuşlar (zanlının getirilmesi, mahkemede kesinlik kazanmış cezaların uygulayıcısı olmak gibi görevleri bulunmaktadır), asesbaşılar (subaşına bağlı biçimde gece bekçiliği yapan görevliler), mütercimler-eminler, cilvazlar (duruşma inzibat amiri), hâcibler (mübaşirler), avanlar (tebliğ memurları), kâtipler, bevvâblar (kapıcılar)la birlikte kazaî ve idarî görevlerini yerine getirmişlerdir. Ayrıca "hüccetin zeylinde kayd olunan kimesneler" (Amasya Şer'iyye Sicili. 22: 21/4) ifadesiyle tanımlanan "şühûdü'l-hâl"ın de kadının görevini yerine getirmesi esnasında sürecin bir parçası olduğu ifade edilebilir. Kadılık müessesesi 1924 yılında kabul edilen 469 sayılı Mehâkim-i Şer'iyye'nin İlgasına ve Mehâkim Teşkilâtına Ait Ahkâmı Muâdil Kanun ile Türk hukuk sistemine tamamen veda etmiştir. (Akgündüz, 2002: 94 ve Fendoğlu, 1999: 457; Ortaylı, 2020: 83-84)

Osmanlı Devleti'nin tarihine dair referansların başında Tevârih-i Âli'ler, Tahrir Defterleri, Mühimme Defterleri, Vakıf Defterleri ve Şer'iyye Sicilleri gelmektedir. Kadılar tarafından yönetilen mahkemelerde, bireylerin hukukî münasebetlerine dair bilgilerin defterlere kaydedildiği görülmektedir. Şer'iyye Sicili veya sicil olarak isimlendirilen kayıtlar, hukukî değeri dışında Osmanlı devlet ve toplum yapısı hakkında önemli ve ayrıntılı verilerin toplandığı temel bir kaynak değeri taşımaktadır.

Osmanlı Devlet geleneğinde disiplin hukukuna müteallık olmak üzere kadıların dışında dizdar (kale komutanı) ve kaptan paşaya (gemi komutanı) da yargılama hakkı verilmiştir. Keza esnaf teşkilatlarının meselelerine bakmak üzere muhtesiblerin, bazı mali konularda defterdarların, askerlerin bazı davalarının hallinde Yeniçeri ağalarının, bazı tımar ve arazi uyuşmazlıklarına dair beylerbeyi ve sancakbeyi divanlarının sınırlı yargılama yetkisi bulunmaktadır. Gayrimüslim vatandaşların ahvâl-i şahsiyye (miras, evlilik vs.) konularında cemaat makamlarına ve ülkede bulunan yabancıların kendi aralarındaki davalarda konsolosluklara sınırlı yargılama salahiyeti tanınmıştır. (Ekinci, 2001: 84-85 ve Akman, 2004: 60)

Mahkemeler

Tanzimat'a kadar (klâsik dönem) Osmanlı yargı sisteminde mahkeme ile şer'iyye mahkemelerinin kast edildiğini ifade edebiliriz. Bu dönemde idarî, hukukî veya cezaî davaların görüldüğü temel mahkemelere şer'iyye mahkemeleri adı verilmiştir. Teorik olarak çok üyeli olması mümkünse de genelde tek yargıçlı bir muhakeme usulüne sahiptir. (Akman, 2004: 35)

Klâsik dönemde kadıların ve mahkemelerinin görev ve yetkileri, tayin beratlarında belirtilmiş, davalarda -bilhassa gayrimenkullerle ilgili olmak üzere niteliği itibarıyla istisna görülenler hariç-davalının bulunduğu yer mahkemesi yetki bakımından esas alınmıştır. (Şentop, 2006: 104). Kazâ (yargı) çevrelerinin tespiti, teşkili, birleştirilmesi, ayrılması gibi hususlar, başta gelir seviyesi gibi kriterlere bağlı olarak kazasker veya veziriazamın teklifi üzerine Padişah tarafından gerçekleştirilmiştir. (Şentop, 2006: 95)

Özellikle hızla gelişen ticaret, Avrupa ülkelerinin artan nüfuzu, yargı teşkilatında yaşanan zayıflama gibi faktörlerin etkisiyle bilhassa XIX. yüzyıl başlarında Osmanlı yargı sisteminde reformlara gidilmesi tartışılmaya başlanmıştır. Tanzimat ile birlikte klâsik sistemin yanında görev ve yetkileri sınırlı yeni bir yargı teşkilatı ihdas edilmiştir. Avrupalı tacirlerin Osmanlı vatandaşlarıyla aralarındaki ticaret davalarına bakmak üzere kurulan yapı, önce yargı meclisleri, bilahare ticaret meclisleri ve nihayet ticaret

mahkemeleri isimleriyle hukuk tarihimizde yerini almıştır. Yeni ceza kanununun tatbiki sürecinde memurların, Müslüman ve gayrimüslim halkın temsilcilerinin ve bölge kadısının iştirakiyle oluşturulan meclisler ise Nizamiye Mahkemeleri ismiyle yaygınlaşmıştır. Kadılar, bu süreçte belli davalara bakmayı sürdürmüşlerdir. Adlî yetkiler kendilerinde bırakılmak kaydıyla kadı mahkemeleri Şeyhülislamlığa bağlanmıştır. 1917 yılında kısa bir süre Adliye Nezareti çatısı altına girmiştir.

Zamanla üç üyesinden birisi gayrimüslim olan Nizamiye Mahkemeleri 1924 Şer'iyeye Mahkemelerinin kaldırılmasıyla ülkemizdeki genel mahkemelere dönüşmüştür. Lozan Antlaşması ile azınlık cemaatlerine ait mahkemeler –azınlıkların hukukî imtiyazlarının devamıyla birlikte- kaldırılmış, azınlık cemaatleri ülkede yaşanan hukuk düzeni değişimiyle beraber bu imtiyazı terk etmişlerdir. Öte yandan 1879'dan sonra savcılık, avukatlık, noterlik gibi yargı teşkilatının zaruri unsurları tesis edilmiştir. Merkezde temyiz mahkemesi fonksiyonu da bulunan Divan-ı Hümayun, yerini tarihi süreçte Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliyye'ye, sonra da Divan-ı Ahkâm-ı Adliyye'ye bırakmıştır. Divan-ı Ahkâm-ı Adliyye, günümüzde Yargıtay olarak varlığını sürdürmektedir. Ayrıca idare ile halkın arasındaki hukukî uyuşmazlıkların çözümü için merkez ve taşrada kurulan meclisler görev yapmış, I. Meşrutiyet sonrasında Nizamiye Mahkemeleri'nin alanına girmiştir. İdare mahkemeleri bu dönemde sadece memurların yargılandığı davaları ele almıştır. Merkez'deki Şûrâ-yı Devlet, günümüzde Danıştay adıyla hizmet etmektedir. (Fendoğlu, 2000: 657-662; Ekinci, 2005: 420; Cin-Akyılmaz, 2013: 185-195)

Osmanlı Devlet Geleneğinde Yargı Bağımsızlığı (Mahkemelerin İstiklâli)

Topkapı Sarayı Arşivi'nde bulunup günümüzde Devlet Arşivleri Başkanlığında yer alan bir kayıt, adalet kavramının Osmanlı yöneticileri nezdinde önemini göstermektedir. Tarihte adaleti ile ün salmış Nuşirevan'a (Enûşirvân) ait bu sözde “ed-Devletü bi'r ricali ve'-ricalü bi'l-mali ve'l-malü bi'r-raiyyeti ve'r raiyyetü bi'l-adaleti” (devlet insanla, insanlar para ve malla, para ve mal halkla, halk da adaletle kâimdir) denilmektedir. (TSM.A.e, 1211/4) Osmanlı hükümdarları, bu ve Kınalızade gibi diğer bazı isimlerin adalet vurgularına mutabık olarak nizam-ı âlem ve adaleti tesis etmeyi temel görevleri olarak telakki etmişlerdir. Bu amaçla bir bölge fethedildiğinde komutanlara gururlanmamalarını, iyilik ve doğruluk üzere olmalarını, dinî ve mezhebî ayrıma gitmeksizin raiyet arasında adaletle hükmetmelerini ve adaletin tesisi adına tüm şartların oluşturulmasını emretmişlerdir. Sultan I. Murad'ın Gazi Evrenos Bey'e 10 Şevval 788'de (4 Kasım 1386) gönderdiği mektup bunun en güzel örneklerindedir. Mektupta:

“Kardeşim Emir Sultan Gazi ile Rumeli bölgesine geçip vilayetler fetheden, beldelerin koruyucusu, eyaletlerin yöneticisi, önde gelen idarecilerin övüncü, gazilerin ve mücahitlerin lideri, kâfir ve müşrikleri ortadan kaldıran hayırlı insan Hacı ve Gazi Evrenos Bey, sana bildiririm ki, kendi kılıcınla ele geçirdiğin Gümülcine Kalesi'nden Siroz'a ve Horpeşte'ye varıncaya kadar olan bölgeyi tek bir sancak kabul ederek bir milyon akçeye sana verdim. O vilayetlerdeki bütün gazi ve mücahitlerin üzerine seni kumandan olarak atadım ve şöyle emrettim, eskiden olduğu gibi aynı şekilde idare edesin. Ama sakın Rumeli vilayetlerini kendi kılıcım ile ele geçirdim diye gururlanma. Bunu iyi bil ki o vilayetler Allah Teâlâ Hazretlerinin ve O'ndan sonra Resûlünüdür... Sen de bu nimetlere şükredip Allah Teâlâ Hazretlerinin rızasının, emrinin ve O'nun Yüce Peygamberinin buyruğunun dışına çıkma. Ve bunu da bilmelisin ki, birçok vilayetlere hâkim olup elde tutmak iki kefeli bir teraziye benzer. Bir kefesi cennet ve bir kefesi cehennemdir. Ne yaparsan yap, gözleri uyusa da gönülleri uyanık olan kimselerden ol. Bütün eylemlerin en faziletlisi ve kaynağı adalettir. Adaletle davran, zira Peygamberimiz (Allah onun şanını yüceltsin) Hazretleri, 'adaletin her bir günü bin yıllık ibadetten faziletlidir' diye buyurmuştur...” Fî 10 L. sene 788 [4 Kasım 1386]” (BOA. HAT. 1655_1)

Osmanlı padişahları, adaletin keskin ve sağlıklı biçimde uygulanmasına yönelik hassasiyetlerini zaman zaman fermanlarında ifade etmişlerdir. 17 Mayıs 1565 tarihinde, yani Kanuni Sultan Süleyman Han'ın vefatına yakın bir zamanda tüm idari birimlere gönderilen emirde, bir vilayete sancakbeyi ve kadı olarak görevlendirilme yapılmasının iki sebebi olduğu belirtilmekte, bunların, kötü kişilerin halk üzerindeki etkilerini ortadan kaldırmak ve Padişah'ın adaletli yönetiminde halkın rahat olarak yaşamasını sağlamak olduğu bildirilmektedir:

“İmdi; bir vilâyete sancakbeği ve kadı nasbolunmakdan murâd, zalemenün zulmi re’âyâ üzerinden mündefî’ olup eyyâm-ı adâlet-i hümâyûnumda re’âyâ vü berâyâ âsûde-hâl olmakdur. Şer’-i şerîfe muhâlif vaz’ olmak sizün adem-i ihtimâmınızandur...” (BOA. A.DVNSMHHM.d. 6/1165)

Söz konusu hassasiyet atama işlemlerinden sonra da sıklıkla kadılara hatırlatılmış olup bunlara dair mühimme defterlerinde birçok kayıt hüküm yer almaktadır. Örneğin Osmanlı Arşivi’nde bulunan 119 numaralı Mühimme Defterinin 1554-1589 numaralı hükümleri arasındaki kayıtlarda Anadolu ve Rumeli’nin sağ, sol ve orta kollarındaki kadılara hitaben bölgelerindeki mezalimin ortadan kaldırılması ve halkın refahının sağlanmasına dair verilen emirlerin titizlikle uygulanması istenmektedir. (BOA. A.DVNSMHHM.d. 119/1554-1589)

Osmanlı Devleti’nde yargı mekanizmasının temel unsuru olan kadı ve mahkeme kararlarının yönetici ve diğer unsurların tesirinden uzak, hatta hükümdarın emirlerinden bile bağımsız biçimde anlam ve geçerliliği bulunması, adaletin sağlıklı biçimde dağıtılması konusunda büyük öneme sahipti. Bu çerçevede bilhassa özel hukuka dair davalarda sultanın kadı kararına uymak zorunda olduğunu belirtmek yanlış olmayacaktır. Bunun bir başka yansıması olarak ehl-i örfün kadının kararına istinat etmeksizin bir kimseye ceza tatbik etmesi de mümkün görülmemiştir. (Ortaylı, 2020: 80-81; Ünal, 2015: 669)

Osmanlı devlet geleneği ve hukuk anlayışında yer alan adalet hassasiyetine dayandığını belirtebileceğimiz yargı bağımsızlığına dair hususları şöyle sıralayabiliriz.

Kadıların Ancak Hükümdar Tarafından Atanabilmesi ve Azli

Osmanlı Devleti’nde öğretimle görevli müderrislerin, iftâ (fetva verme) misyonuna sahip müftülerin, kaza (yargı) vazifesini ifa eden kadıların, yani genel olarak ilmiye sınıfının eğitim, tayin, terfi ve azil konuları bakımından bir ayrıcalığa sahip olduğu belirtilebilir. Kadı atamalarının sadece merkezî otorite tarafından yapılabilmesi, adaletin tesisi amacına yönelik yargının bağımsızlığını temin eden bir uygulama olarak okunmalıdır. Kadılar, alt işlemleri Anadolu ve Rumeli Kazaskerlikleri tarafından yapılmakla beraber doğrudan Padişah beratı ile tayin edilmişler, daha sonra kazaskerliklerde tutulan ve ruznamçe adı verilen defterlere kaydedilmişlerdir. Hatta hükümdarın değişmesi halinde kadıların tayin ve tasdikinin yenilenmesi gerekli görülmüştür. Merkezî idareyi temsil eden beylerbeyi ve vali gibi yüksek düzeyli makam sahiplerinin dahi kadı ataması yetkisinin bulunmaması, yargı bağımsızlığı bakımından büyük değer ifade etmektedir. (İnalçık, 1988: 254-255; Ortaylı, 2020: 24-25, 33) Kadı ve nâiblerin atama ya da görevden alınmalarında başta vali olmak üzere idarecilere yetki verilmemesi, kadıların bağımsız karar almalarını kolaylaştıran önemli bir etken olmuştur. Osmanlı Devleti’nin kuruluşundan itibaren uygulanan bu usul nadiren de olsa taşradaki idareciler tarafından bozulmaya çalışılmış; vali, mütesellim ve kethüdalar, kadı ve nâib tayini yapmışlardır. Ancak Osmanlı merkezî yönetimi bu gibi arızî durumlar ortaya çıktığında süratle emirler yayımlayarak yargı görevlilerinin atamalarındaki usulsüz müdahaleleri engellemiştir. Nitekim mezkûr kural dışı uygulamaya yönelik bir padişah emri, 1765 yılında Kadı Mustafa Efendi tarafından görevli olduğu Niğde Mahkemesi’nde okunarak tebliğ edilmiştir. (BOA. Cevdet Tasnifi., 30 / 1775)

Kadıların görevden alınması (azli) hususu da yargı bağımsızlığı konusunda önem taşımaktadır. Osmanlı Devleti’nde kadı atamalarında olduğu gibi azillerinde de takdir makamı, hükümdardır. Öte yandan bir kadının görevden alınabilmesi hususunda:

- Akıl ve temyiz gücünü yitirmesi,
- Görme, işitme, konuşma gibi görevini ifa ederken ihtiyacı bulunan yetileri kaybetmesi,
- İmanını kaybetmesi,
- Kanunu terk etmesi, irtikapta bulunması, yolsuzluğa yönelmesi,
- Açıkça bilgisizliğinin ortaya çıkması gibi meşru bir sebebin varlığı zaruri görülmüştür (Ortaylı, 2020: 22)

Kadıların, görev ve yetkilerini kaydeden tayin beratlarına aykırı biçimde görevlerini aşarak dava bakmaları da bir azil sebebi olarak ele alınmıştır. (Şentop, 2006: 96 ve 99)

Hükümdar dışındaki yüksek düzeyli idarecilerin, kadıların görevine son vermesi mümkün değildi. Kadılar ve kararları hakkında ancak Divan-ı Hümayun ve diğer divanlar nezdinde şikâyet başvurusunda bulunulabilmekteydi. İkinci Divanı'nda bazı mahkeme kararlarının tetkik edilip kınanması, genelde bu tür şikâyet ve taleplerin bir neticesidir. (Ortaylı, 2020: 32; Akman, 2004: 41-42) Bununla beraber kadıların ve genel olarak ilmiyye sınıfının (ulemanın) tümünün azledildiklerinde diğer kimselerden farklı değerlendirildikleri görülmektedir. Örneğin ulemanın azil veya sürgünleri halinde mallarına el konulması uygun bulunmamıştır. (Ünal, 2015: 671)

Osmanlı hukuk sisteminde birtakım suistimallerin engellenmesi, ilmi yönlerinin körelmemesi, yargının tesir altına alınmasına neden olabilecek ilişki veya baskıların önüne geçilebilmesi gibi maksatlarla kadıların görev yerlerindeki hizmet süreleri kısıtlı tutulmuştur. Buna göre kadıların kesinlik ve standart bir çerçevesi olmamakla beraber genelde buldukları yerde XVI. yüzyıldan başlayarak üç, XVII. yüzyılın sonlarına kadar iki ve bundan sonra bir yıl görev yaptıkları görülmektedir. (Akman, 2004: 40 ve Ekinci, 2001: 83-84) Bunun yanında, istisnalarına rastlanmakla beraber mevleviyet (Harameyn Mevleviyeti, Bilâd-ı Hamse Mevleviyeti, Mahrec Mevleviyeti, Devriye Mevleviyeti) rütbe ve gücüne sahip kadıların yaklaşık bir sene, kaza kadılarının 20-24 ay süreyle görevlendirildikleri anlaşılmaktadır. Kaleme alan Nişancı Abdurrahman Paşa'ya nispetle isimlendirilmiş Tevkii Abdurrahman Paşa Kanunnamesi'nde bu hususla ilgili şöyle bir hükme yer verilmiştir: "Kanun-ı kuzât-ı mevleviyet ve kuzât-ı kasabâ: kuzât-ı mevleviyetin müddet-i örfiyyeleri bir senedir ve kuzât-ı kasabâtın iki senedir. Lâkin fî zemânina iki seneden dört ay kasr ideler..." (Abdurrahmân Abdî Paşa Kanunnâmesi, 2013: 62.)

Kadıların görev süresinin sınırlı tutulmasının yahut belirsizliğinin başta yargı bağımsızlığı olmak üzere bir takım hususlarda zamanla ters etkileri de görülmüştür. 1834 yılında yapılan düzenleme ile hâkimlerin kendileri istifa etmediği müddetçe ve haklı bir şikâyet olmadıkça azledilemeyecekleri benimsenmiştir. 1913 yılında Hükâm-ı Şer' ve Memurîn-i Şer'iyye Hakkında Kanun-ı Muvakkat ile de kadıların buldukları yerde sınırlı süreyle görev yapması, yani tevkît-i kazâ uygulamasına son verilmiş, doğruluktan ayrılmadığı sürece kadıların azledilemeyecekleri esas alınmıştır. (Akman, 2004: 41; Ekinci, 2004: 242; Özkorkut, 2008: 234).

Kadıların Yargılama Yetkisi

Kadılar, yetki bölgelerinde prensip olarak hükümdar dâhil herkesi yargılayabilmektedir. Yargılama sonunda üst düzey yetkililerin hatta hükümdarın aleyhine de kararlar çıkmış olması, Osmanlı hukuk sisteminde yargı bağımsızlığına dair önemli örneklerdir.

Konuya dair örnek bir olayda Yemen Fatihî diye bilinen Sinan Paşa'nın vefatı öncesinde Üsküdar Salacak'taki köşkü ve diğer sahip olduğu şeyleri vakfettiği görülmektedir. IV. Mehmed Han'ın kız kardeşi Ayşe Sultan'ın vakfın mütevellisinden bu köşkü kiralamış ve epey müddet burada kalmıştır. Çocuğu olmadan vefat eden Ayşe Sultan'ın ölümü üzerine Padişah, buranın vakfa ait olmadığını belirterek kız kardeşinin varisi vasfıyla köşkü zaptetmiş, vakıf mütevellisi Üsküdarlı Mehmed Ağa önce itirazını ifade etmiş, sonra da netice alamadığı için konuyu Rumeli Kazaskeri Çatalcalı Ali Efendi nezdinde dava konusu yapmıştır. Duruşmada padişaha vekâleten Defterdar Ahmed Paşa, ayrıca Sadrazam Köprülüzade Fazıl Ahmed Paşa hazır bulunmuştur. Şahitler de dinlendikten sonra karar Padişah'ın aleyhine çıkmıştır. (Güllüoğlu, 1970: 16-17; Gür, 2017: 24-25)

Osmanlı hükümdarlarının aleyhlerine yahut iradeleri hilafına kararlar verildiğinde tepkilerinin aynı olduğu söylenemez. Örneğin Fatih Sultan Mehmed Han, kazaskerlik görevi esnasında kendisine sorup talimat almadan bir takım atamalar yapması nedeniyle Molla Gûrânî'yi bu görevinden azletmiş ve Bursa kadılığına tayin etmiştir. Bir süre sonra Padişah kendisine bir emr-i sultânî göndermiştir. Molla Gûrânî, emri almış, bunun mahkemesinin istiklaline müdahale olduğu düşüncesiyle yazılanı yırtıp atmıştır. Hadisenin, eski talebesi Fatih Sultan Mehmed Han'a ulaşması üzerine Molla Gûrânî, 1455 yılında bu görevden alınmıştır. (Taşköprüzade, 1852: 104; Hoca Sadeddin, 1862: II/ 442; Gelibolulu Mustafa Âlî, 2009: I/ 82-83). Molla Gûrânî, azli sonrasında Halep, Şam ve Kudüs'e sonra da 1457 yılında Mekke'ye giderek burada hac vazifesini eda etmiş, 1458'de tekrar İstanbul'a dönmüş ve Padişah tarafından yeniden Bursa kadılığına atanmıştır. Molla Gûrânî, 1480 tarihinde Fatih Sultan Mehmed Han

tarafından İstanbul Müftülük (Şeyhülislamlık) makamına getirilmiş, Padişah'ın vefatı sonrasında II. Bayezid Han devrinde de bu görevi devam etmiştir. (Taşköprüzade, 1852: 104 ve Âşık Paşazade, 1332 (h.): 255)

Ebüssuûd Efendi, Padişah'ın emrinin meşru olmayan bir şeyi meşru hale getirmeyeceği konusunda görüşünü açıklamaktan geri durmamıştır. Kendisine kira artışı ile ilgili bir soru yöneltilmiş: “Belirtilen konuda vakıf mütevellisi çalışmakta kusur etmeyip adı geçen kişilerle aralarındaki kavgalardan sonra Yüce Divan'a başvurduklarında, belirtilen dükkânlar için eskiden beri alınmakta olan birer akçeden fazla alınmayıp kirasını artıranlara verilmemesi şeklinde padişah emri çıkmış olsa, kiracıların kiralari sahih olur mu ve vakfa verdikleri birer akçeden başkası kendilerine helal olur mu?” Ebüssuûd Efendi ise hem konuya dair cevabını hem de genel bir ilkeyi şöyle ifade etmiştir: “Olmaz. Padişah emriyle nâmeşru olan bir şey meşru olmaz, haram olan şey helal olmaz.” (Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, Reşid Efendi, 1036, s. 48; Heyd, 1973: 192).

Kadınların bağımsız biçimde yargılama yetkilerini kullanabilmesi hususunda önemli bir imtiyazları da arz yetkileridir. Osmanlı hukuk sisteminde kadınlar, doğrudan Padişah'a yazabilmiş, teftiş çağırısı, şikâyet gibi taleplerini aracısız bildirebilmişlerdir. Kadı, arz yetkisini kullanarak yeri geldiğinde şehir/ kasaba halkının taleplerini makama aktaran bir temsilci, gerektiğinde bir yanlışı, şikâyet veya çözüm gerektiren bir meseleyi karar merciine taşıyan bir hukukçu rolü üstlenmiştir. (Ortaylı, 2020: 43)

Öte yandan kadınların görev yerleri, yetki alanları dışındaki davalara karışması, bahse konu yerden mesul kadınların görevine tecavüz ve bağımsızlığına hanel getiren bir durum olarak görülebilir. Osmanlı Devleti'nde bu hususa dair çeşitli vakaların yaşandığı, şikâyet ve verilen cevaplardan anlaşılmaktadır. Örneğin Toturga (Dodurga) Kadısı'nın Taraklı Yenicesi Kadısı hakkındaki şikâyetine hükümdar:

“Toturga kadısına hüküm ki, bilfiil Taraklı Yenicesi kadısı olan kudvet'ul kudat ve'l hükkam Mevlana ziyde fazluhu kadimde kadı oluru gelen mahkeme olan yerde oturmayıp, Taraklı Yenicesi kasabalarına gelub... köyünün... kadılığında mahkeme kurub; bilaemr-i şerif fuzulen kazıye istimâ' etmekle bunun kadılığı olan reyanın ekseri... idüb ihtilal virüb ziyade zulüm ve teaddi ve mahsulat-ı külli gadr ve noksan... olunmak babında hükm-i hümayunum rica eylemeği... vardık da, sen ki Toturga kadısının, mezkûr kazalığın haricinde (yerde) bila emr-i şerif fuzulen varub mahkeme kurub kazıye istima etmeyüb, mevlana-yı müma ileyhın emvaline gadr itmeyesin, emr-i şerifimin mazmunıyla amel idüb hilâfına cevaz göstermeyesün...” şeklinde emir göndermiştir. (Ortaylı, 2020: 26)

Kadı Kararlarının Denetimi ve Bozulamaması

Osmanlı Devleti'nde kadı, fıkıh eserleri ve kanunnamelerdeki ilgili hükümler ışığında karar vermek ve bu çerçevede hukuka bağlı olmak mecburiyetindeydi. (Yaman, 2005: 124). Göreve başlarken kaleme alınan beratlarda da bu hususa işaret edildiği dikkat çekmektedir:

“Emr-i Hak Teala ve Sünnet-i Resul ne ise öyle buyura”,

“Ahâlî beyninde icrây-ı ahkâm-ı şer'ıyyey-i nebevî ve infâz-ı evâmir-i aliyye-i Mustafavî...”

“Mazmun-ı berat-ı kadı

Kanun-ı kadim bu minval üzere muharrerdir. Kadı hâkim olup icrây-ı ahkâm-ı şer'ı nebevîde... evâmir ve nevâhi-i ilâhiye mütemessik olub istimâ-ı deâvi ve fasl hususunda şer'-i kavimden inhiraf göstermeye...” (Uzunçarşılı, 2014: 93; Bayındır, 1986: 86; Fendoğlu, 1996: 121).

Bu çerçevede kalmak kaydıyla Osmanlı Devleti'nde hâkimin verdiği hüküm –kendisi zaruri görüp kararından dönebilmekle beraber- temelde nihai kesin karardır. İctihadın içtihadı nakzetmeyeceği, bir kadının verdiği hükmün bir başka kadı tarafından –benimsemese dahi- uygulanması gerektiği ilkesinden dolayı kadınların verdiği kararlar, başka kadınlar tarafından bozulamamaktaydı. (Muhammed b. el-Hasen eş-Şeybânî, 2011: 200; ez-Zerkeşi, 2000: 1/26-29; Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye, Madde 16) Bu temel yaklaşımın da kadınlara yargı faaliyetlerine dair bir bağımsızlık verdiği söylenebilir. Kadınların bu hususta sahip oldukları bağımsızlık, kararlarının denetlenemeyeceği, temyiz edilemeyeceği anlamına gelmemektedir. Böyle bir itirazın kazasker, sadrazam ve Divan-ı Hümayun'da temyizine imkân tanıyan bir hukukî zeminin varlığı görülmektedir. (Fendoğlu, 1996: 286) Kadınların teftişi için zaman zaman

beylerbeyleri, sancak beyleri, komşu bölgelerdeki başka kadılara görev verilmiştir. Bununla beraber kadıların rutin ve sistematik biçimde teftiş edildiği söylenemez. (Heyd, 1973: 228; Ortaylı, 2020: 61) Örneğin 19 Haziran 1568 tarihli bir hükümde, Mora Sancağı'ndaki bey, kadı, nâib ve ileri gelenlerin halka zulmettiğinin bildirilmesi üzerine durumun teftişi için Narda Kadısı görevlendirilmiştir. (BOA. A.DVNSMHHM.d. 7/1584) 31 Temmuz 1568 tarihli diğer bir hükümde de, Kütahya ve Karahisâr-ı Sâhib Sancakları'nda sancakbeyi subaşları, kadı, nâib ve ileri gelenlerin halka yaptıkları baskı ve eziyetten dolayı durumu teftiş için Kütahya Kadısı'nın görevlendirildiği ifade edilmiştir. Burada müfettiş olarak görevlendirilen kadının her tarafı gezerek halkı bizzat dinlemesi, haksızlığa uğrayanların haklarını iade etmesi, İstanbul'a arz edilmesi gereken hususları da ihmal etmemesi emredilmiştir. (BOA. A.DVNSMHHM.d. 7/1829) Farklı bölge ve tarihlerden konuya dair örnekleri çoğaltmak mümkündür. (BOA. A.DVNSMHHM.d. 14/9, 73/1228)

Ancak yine gözden kaçırılmamalıdır ki, talep nereden gelirse gelsin kadıların teftişine karar verilmesi yine hükümdar iradesiyle mümkün olabilmektedir. Topkapı Sarayı Arşivi'nde yer alan Osmanlı Padişahı'na muhtemelen 1566 yılında sunulan bir arzuhâl bunun en açık örneklerindedir. Bergama'dan yola çıkan ve Yakup adlı bir kişi tarafından bıçakla darp edilerek eşyalarına el konan bir kadın, başından geçenleri yetkililere arz etmiş ancak kendisine Bergama Kadısınınca itibar edilmemiştir. Dilekçede söz konusu kadın, derdini ve kendisine yapılan haksız eylemin cezasız kalmamasını Osmanlı Padişahı'na şu şekilde ifade etmiştir: “İmdi devletlü pâdişâhım senün azîz ve sa'âdetlü başun için olsun ve baban rûhı için ve Hazret-i Peygamber sallâllâhu aleyhi ve sellem rûhı için bana zulm ve güç idenleri bunda devlet eşiğine getürüp dergâh-ı muallâda sorgula.”

Bahse konu kadın dilekçesinde Padişah'a, babası Sultan Selim'in kuralını hatırlatmaktadır: “Sultânüm sâbıkda merhûm ve mağfur baban Sultân Selim, Bergama kasabasına hüküm gönderüp içeriğinde şöyle buyurulmuş ki nizâm-ı âlem ve tedbîr-i memleket için adâlet bu veçhiledür. Bir hâtûn bir kasabadan bir kasabaya bin akçelik esbâbıyla yalnız vara kimesne mâni olmaya ve taarruz etmeyeler.”

Böylece kadı tarafından mağdur edildiğine ve adaletin geciktiğine inanan bir Osmanlı kadını, adaletin tecellisinde zaafiyet gösterilmemesini en üst makamdan talep edebilmiştir. Sonrasında kadına padişah emriyle hakkı iade edilmiştir. (TSMA.E. 872/36-1)

Öte yandan kadıların kararları üzerinde mülkî idare amirlerinin bir denetim kuvveti bulunmamaktadır. Tam tersine kadıların, kadı kararı olmaksızın yargısal bir ceza uygulamaları mümkün olmayan yöneticilerin karar ve faaliyetleri üzerinde bir denetim yetkisi söz konusudur. (Yüksel, 2014: 47). Ancak yukarıda da bahsi geçtiği üzere net bir haksızlık halinin varlığı yahut naslara ve kanunlara aykırılık durumunun tespit edilmesi halinde hükümdara, Divan-ı Hümayun'a, veziriazama yahut da kazaskere intikal ettirilmesi sonucunda kararın gözden geçirilmesi usûlü benimsenmiştir. Kazaskerlerin durumu tetkik etmesi sonrasında karar, Divan-ı Hümayun'da onanabildiği gibi bozulabilmekteydi. (Öztuna, 1994: 8/70) Bu çerçevede mezâlîm mahkemesi fonksiyonu ile Divan-ı Hümayun, yargının kararlarında bağımsız olabilmemesini de temin eden bir mekanizmanın ana profili olarak dikkat çekmektedir. Sonraki dönemlerde içtihadın içtihad ile nakz olunamayacağı kuralına rağmen gıyaben alınmış bir karara muhatabının itirazı, Fetvâhane-i Âliye veya Meclis-i Teşkilat-ı Şer'iyye'den bozulması veya iade-i muhakemenin lüzumunun anlaşılması üzerine davanın yeniden görülmesi söz konusu olabilmıştır. (Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye, 1808, 1836, 1838, 1839, 1840. Maddeler).

Osmanlı devlet sistemi ve hukuk anlayışında, ümeraya göre daha güçlü bulunduğu gözlemlenen ilmiye sınıfına ve hususen kadılara her hâlükârda çok daha az müdahale edildiği söylenebilir. (İnalçık, 1988: 254-255; Mumcu, 2007: 60) Keza ilmiye sınıfının padişah tarafından siyaseten katl veya malının müsaderesi gibi bir cezaya maruz bırakılması da münasip görülmemiştir. Bununla beraber uygulamada IV. Murad Han'ın İznik Kadısı Gümüşzâdeyi ve ardından Valide Sultan'a bundan dolayı ulemanın üzüntülerini bildiren bir tezkire göndermesi üzerine Osmanlı tarihinde ilk defa bir Şeyhülislâm olarak Ahizâde Hüseyin Efendi'yi katlettirmesi (Uzunçarşılı, 2011: III-I/193; Akyılmaz, 2004) gibi çok istisnai hadiseler yaşanmıştır. (Ünal, 2015: 670) Ulemanın, özellikle de kadıların kanının dökülemeyeceğine dair kanaatin yaygınlığına dair IV. Mehmed Han zamanında yaşanmış bir olay örnek olarak zikredilebilir. Olayda Adana Beylerbeyi İbrahim Paşa, Sarıcalar Bölükbaşı'ndan kendisine halka zulmetmemesi

yönünde telkinatlarda bulunan Kadı Baltazade Tosyalı Mustafa Efendi'nin başını vurmasını istemiş, Bölükbaşı ise kendisine: “Sultanım, sen ne dersin? Kadı başı kesilir mi? Ol, hâkimü’ş-şer’dir. Ânın başını Paşa kesemez. Meğer İstanbul’dan kat’ı alaka edesin, ettiğin surette kande gidersin? Celali mi olursun?” diye itiraz etmiş ve emrini yerine getirmemiştir. (Nâimâ, 2007: 1462-1463)

Yargı Bağımsızlığına Katkı Sağlayan Uygulamalar

Osmanlı coğrafyasında mülkî idarecilerden ziyade yerel eşrafın kadınların bağımsızlıklarını tehdit eden yaklaşımlarının olduğu görülmektedir. (Ortaylı, 2020: 32) Yalancı şahitlik, yargının işine karışma, yargıyı asılsız ithamlarla meşgul etme gibi durumlar, diğer etkileri dışında yargı bağımsızlığını da tehlikeye düşürmüştür. Bu tür hadiselere dair hükümdarın:

“Ahvalin südde-i saadetime arz-ı hal idüb... karye-i mezburesi sakinlerinden... ve... ve... nâm kimesneler kendü hallerinde olmayıb, şerir ve ğammaz olub, daima kadı ve nâib ve subaşı ve voyvoda ve sâir ehl-i örf taifesi yanlarına varıb il mesalihine karuşub, helak vaki bazı mevâdd isnad idüb, bunları ve sâir fukarayı ğammaz iylediklerinde ve... ve gâh müddeî ve gâh şuhûd ve gâh müzekkî olmağla... nice akçeleri aldurub ve kendüleri dahi alduklarından gayri müdahilleri olmayan işlere kavuşub... bunun emsali zulm ve teaddiler...” buyurduğu görülmektedir. (Ortaylı, 2020: 32)

Yargılama faaliyetinin sağlıklı yürütülmesi için özellikle şahitlikle ilgili meseleler, bidayetinden bu yana İslam hukuku tarafından hassasiyetle ele alınmıştır. Diğer hukuk sistemlerinde benzerine rastlanılması güç şuhûdü'l-hâl gibi kurumlar, şahitlerin ta'dil ve tezkiyesi gibi uygulamalar, İslam ve Osmanlı muhakeme hukukunun mükteşebatinin derinliğine işaret eden örneklerdir. Hukuken mutemet kişilerin şahit adayıyla ilgili müspet kanaat belirtmeleri “ta'dil”, menfi görüş ifade etmeleri “cerh”; şahidin adalet vasfına sahip olup olmadığı hususunun hâkimce soruşturulması ise “tezkiye”dir. (Doğan, 2017: 14) Şahitlerin belirlenmesi ve ardından soruşturulması süreci, ilgili kriterlere dayalı olarak ve baskıya, yönlendirmeye kapalı biçimde gerçekleştirilmekteydi. Ta'dil ve tezkiye ile şahitliğe dair diğer hususlarla ilgili hassasiyet etrafında varlık bulan geniş salâhiyeti, yargılama süreci ve sonucunun icrası konusunda yargılamayı gerçekleştiren kadıya güven ve bağımsızlık katkısı sağlamıştır. Bursa Kadısı Molla Fenarî, cemaatle namaza devam etmemesine işaretlerle Cenab-ı Allah'ın hukukunu yeterince gözetmeyenin kulların haklarını da gözetmesinde tereddüt taşıdığını belirterek Yıldırım Bâyezid Han'ın bir davada şahitliğini kabul etmemiştir. (Taşköprüzade, 1852: 50)

Şahitlerin tezkiyesinin şer'iyye mahkemelerinde XIX. yüzyıla kadar sürdüğü bilinmektedir. (Erünsal, 2019: 13) Örneğin 1 Cemaziyelahir 1284 (30 Eylül 1867)'de çıkarılmış Abdülaziz Han'a ait fermada aleni yapılan tezkiye ile iktifa edilmeyerek sırrî olarak da tezkiye yapılması hususunda hassasiyet gösterilmesi emredilmiştir. (Bayındır, 1986: 271-272)

Osmanlı Devleti'nde kadılar, âdil olup olmadıkları konusunda spekülasyona fırsat vermeyecek, bilhassa ulema sınıfına mensup, adeta kadrolu şahitler istihdam etmişlerdir. Şuhûdü'l-udûl adı verilen bu kimseler, yazılı belgelerin hukuka uygunluğu ve şahitlerin adaletine dair tescil ve tasdik işlemlerini yapmak, miras taksimi, ölüm tespiti, nikah akitleri gibi konularda yargılama sürecine icap etmesi halinde şahit olarak katılmak görevlerine sahiptiler. Bu uygulamanın mahkemelerde sicil tutulmasının yaygınlaşması ile beraber terk edilmeye başlandığı görülmektedir. (Erünsal, 2019: 3 ve 9)

Keza şuhûdü'l-hal, Osmanlı Devleti'ne ait bir kavram olarak, mahkemelerde gözlemcilik yapan, bölgenin âdet ve teamülleri hakkında da kendilerinden bilgi edinilen, müderris, a'yân gibi ileri gelenlerden seçilen kişileri ifade etmektedir. Şuhûdü'l-hal, bu anlamda kadıya bilirkişilik desteği veren bir mekanizma şeklinde de değerlendirilebilir. Şer'iyye sicillerindeki ilgili vakalarda örneğin nafaka, mehir belirlenmesi gibi konulara dair şuhûdü'l-halin kanaatinden istifade edildiği görülmektedir. Kararı veren merci değilse de, hükmün âdil olması hususunda tesire sahip olmuştur. Şuhûdü'l-halin kararın verilmesinde yetkisi bulunan Batı'daki jüri kurumu ile bu hususta ayrıldığını belirtebiliriz. Hem yargılama sürecine hem de hükmün verilmesine tanıklık etmesi, sürekli değişen kişilerden oluşması, şuhûdü'l-hali daha dinamik hale getirmiştir. Bu bilgiler ışığında şuhûdü'l-hal kurumunun yargı denetimi ve yargılamanın şeffaflığı için önemli bir vasıta olduğunu, mahkemeye yönelebilecek olası müdahalelere karşı önleyici bir rol üstlendiğini belirtebiliriz. (Aslan, 1999: 11-13 ve 178-181; Cin-Akyılmaz, 2013: 181; İslamoğlu, 2019: 74; Erünsal, 2019: 21). Bu durum, müessesenin yargı bağımsızlığına hizmet ettiği anlamına gelmektedir.

Yargı bağımsızlığı ile birlikte değerlendirilmesi gereken bir uygulama da kadılara protokolde verilen önemdir. Kendilerinin devlet erkânı içinde yer aldıkları sıralama, kıyafet ve kendilerinden bahsedilirken kullanılan iltifat yüklü ifadeler bu konuyu aydınlatmaktadır. İlmiye sınıfından olmanın verdiği imtiyazın tabii bir sonucu olarak ehl-i orfe uygulanabilen siyaseten cezalandırma, -istisnai durumlar yaşanmışsa da- en azından prensip olarak kadılar için mümkün değildir. Protokolde olduğu gibi devletin umurunun işleyişinde de önemli bir yeri bulunduğunu göstermesi bakımından yerelde bir valinin görevine başlamasının kadının gönderilen tayin beratını inceleyip sicile kaydetmesi ile mümkün olabileceği hususu önemlidir. Konuya dair bir örnekte Ankara Kadısı, 1601 yılında kendisine Ankara Sancağı tevdi edilen Mehmet Bey'in beratını kabul etmeyerek Payitaht'a konuyu sual etmiştir. Yine Ankara Kadısı Vildanzade Ahmed Efendi'nin de 1607 yılında Celali Kalenderoğlu'na sancağı teslim etmemesi bir başka örnek olarak anılabilir. Bahse konu olay şöyle gelişmiştir. Celali isyanları sırasında kısmen yağmalanan (1603) Ankara'da halk, kadının önderliğinde şehrin etrafına on iki girişi olan bir sur inşa etmiştir (1606-1607). Osmanlı Sadrazamı Kuyucu Murat Paşa, İran Seferi'ne çıkarken kendisinden emin olmak amacıyla Celali İsyancısı Kalenderoğlu'na daha önce girmeyi başaramadığı Ankara Sancağı'nı vermeyi taahhüt etmiş, ancak Kadı Vildanzade Mevlâna Ahmed Efendi, bu talimatı tanımamış, defalarca taarruzda bulunmalarına rağmen Celalilere şehri teslim etmemiştir. (Ergenç, 1980: 96; Özyayın, 1991: III/204; Özdemir, 1991: III/205; Ortaylı, 2020: 61-63).

Yargı bağımsızlığının sağlanmasında yargı işlerine karışılmasının cezalandırılacak bir suç olarak görülmesi önem taşımaktadır. Osmanlı tarihinde yargı işlerine yetkisi ve görevi olmaksızın karışma suçu işleyenlerin makam ve mevkiine bakmaksızın cezalandırıldığına dair örnekler mevcuttur. Bu minvalde örneğin Aydın Muhassılı Abdullah Paşa'ya 2 Temmuz 1725'te yazılan bir hükümde mahkemeye müdahale eden Yeniçerilerin haklarından gelinerek cezalandırılması istenmiştir. (BOA. A.{DVNSMHH.d.132/1190}

Kanun-ı Esasi'de Yargı Bağımsızlığı Vurgusu

Esasen Tanzimat ile birlikte Osmanlı Devleti'nin yargı sisteminde büyük değişimler meydana gelmiştir. Özellikle II. Mahmud Han döneminde ihdas edilen Meclis-i Vâlâ, yasama ve danışma fonksiyonları dışında yargısal çerçevede önemli bir role sahip olmuştur. Yöneticilerin yargısal anlamda denetlenmesi, Tanzimat'ın getirdiği sisteme muhalif duruş sergileyen devlet adamlarının yargılanması, hatta ceza kanununun hükümlerinin tatbikatını yürütmesi, Meclis-i Vâlâ'nın görev tanımına girmiştir. Güçlü bir yargı kuruluşu olarak kısmen Divan-ı Hümayun'un yetkilerini de üzerine toplamıştır. Bakanlık (nezaret) sistemine geçilmesi, ticaret ve maliye bakanlıklarının şer'iyye mahkemelerine mahsus bazı görevleri üstlenmesi, şeyhülislamlığın kabinede ilmi ve adli konulardan sorumlu bir mercie dönüşmesi bu dönemde yaşanmıştır. (Yüksel, 2014: 49-50) Osmanlı adalet sisteminde köklü değişiklikler yaşatan Tanzimat sürecini diğer hukukî dönüm noktaları izlemiştir. Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliyye'nin ikiye ayrılmasıyla 1868 yılında ihdas edilen Dîvân-ı Ahkâm-ı Adliyye'nin Nizamnâme-i Esâsîsi'nde ve sonraki metinlerde, vatandaşın hak ve hukukunun muhafazasının sağlanması adına hükûmetin ve idarelerin mahkemelere müdahale edemeyeceği açıkça ifade edilmiştir:

“Şöyle ki te'mîn-i hukûk-ı teb'ada asl olan şeyler kuvve-i adliyyeye kuvve-i icrâ'iyenin müdâhale etmemesi o ahkâm-ı kavâninin her dürlü sû-i isti'mâlâtından masun bulunması kaziyeleri olarak...”

“Dîvân-ı Ahkâm-ı Adliyyemizin teşkili işte şu ta'rîf ve tavsîfe muvâfık bir merci'-i adâlet ta'yîni maksadına mübtenî olduğundan hey'et ve vezâ'if-i me'mûriyetlerinin bu esâsa tatbikan tanzîm ve tensîki ve müteferri'âtının merâtib-i muhtelifesince ıslâhât-ı sahîha icrâsı lâzım gelüp çünkü mehâkim hakkında usûl-i bî-tarâfîyi muhâfaza etmek mu'amelât-ı vâkı'alarının vesâyet-i idâreden tefrikiyle hâsıl olacağı gibi erbâb-ı mehâkimin umûm nazarında mazhar-ı emniyet-i tâmmе olmaları bilâ-mücib-i azl ve tebdîl edilmemelerine menût ...” (BOA. C. DH. 2406)

1876 tarihli Kanun-ı Esâsî'de yargı bağımsızlığına hususen temas edilmiştir. Anılan anayasa metninin 86. maddesi mahkemelerin baskı ve müdahaleden azade olduklarına değinmektedir. Keza 81. maddede hâkimlerin sebepsiz biçimde görevden alınamayacakları ve emekli de edilemeyecekleri ortaya konmuştur. 82. maddede davaların aleni biçimde görülmesi gerektiği, 89. maddede fevkalade mahkemelerin kurulamayacağı, 90. maddede hâkimlerin ek iş yapamayacakları ve öte yandan herhangi

bir kişinin emrine giremeyecekleri vurgulanmıştır. Kanun-ı Esâsî'nin 91. maddesiyle savcılık bir anayasal kuruma dönüşmüştür. Ayrıca vekiller, Yargıtay üyeleri gibi üst düzey kişileri yargılayacak bir yüksek mahkemenin 92-95. maddelerde düzenlenmesi, daha güçlü ve bağımsız bir yargı teşekkülü anlamında mühim bir gelişme olarak değerlendirilmelidir. (Tanör, 2013: 144-145)

Bu çerçevede ilk defa bu denli açık yargı bağımsızlığını düzenleyen maddeleriyle 1876 tarihli Kanun-ı Esâsî, Osmanlı hukuk tarihi ve yargı bağımsızlığı serüveni için başlı başına bir dönüm noktası olmuştur. Kanun-ı Esâsî ve sonrasındaki anayasal metinler etrafında yargı bağımsızlığının ele alınması ise çalışmamızın sınırları dışında kalan ve oldukça geniş bir araştırma alanıdır.

Sonuç

Yargı görevi ifa eden kişilerin yetkileri çerçevesinde bağımsızlıklarının korunması, güçlü bir hukuk sisteminin temel şartı iken, yargının muhatabı olan bireylerin hakkaniyete uygun muhakeme edilebilmesi açısından temel bir insan hakkıdır.

İslam dini ve hukuku ile örfe dayalı, büyük bir coğrafyayı yüzyıllarca yönetebilmeyi başarmış güçlü bir hukuk sistemi inşa etmiş Osmanlı Devleti'nde adalet, her zaman yüce bir gaye olarak görülmüş, adaletin tezahürüne mani olabilecek hiçbir hususun bu hukuk ve ahlâk anlayışında yeri olmadığı dile getirilmiştir. Yargıya müdahale bu anlamda adaletin tecellisini engelleyen temel bir sorun olarak değerlendirilmiştir.

Osmanlı Devleti'nde kuvvetler ayrılığının benimsenmediği, bu nedenle de bir yargı bağımsızlığından bahsedilemeyeceği ileri sürülmüştür. Çağdaşı diğer pek çok devlet gibi, Osmanlı Devleti'nde kuvvetlerin hükümdarda birleştiği bir yönetim anlayışının hâkim olduğu bir hakikattir. Ancak hükümet sistemlerinin farklılıkları, yargı bağımsızlığını temin noktasında çeşitli yorum farklılıklarını da beraberinde getirmektedir (Kapani, 1956: 14-22). Sadece Osmanlı Devleti'nde değil her hükümet sistemi ve devlet modelinde yargı etiği, yargı tarafsızlığı, yargı bağımsızlığı gibi konularda farklı tecrübelerin yaşandığı unutulmamalıdır. Tarihten günümüze büyük değişimler geçirmekle beraber İngiltere'de teori ve uygulama anlamında kuvvetler arasında var olduğu gözlemlenen iç içe geçmişlik, Kraliçe tarafından bizzat belirlenmiş Lordlar Kamarası'nın yakın geçmişe kadar yüksek mahkeme fonksiyonuna sahip olması, bu konuda önemli bir örnektir. (Yılmaz, 2019: 15) Bazı kriterleri birbiri ardına sıralayıp, buna göre yargı bağımsızlığını kâğıt üzerinden okumak yerine, yargı organının sistem içinde sahip olduğu saygınlık, muteberlik, özgüven cephesinden resme bakıldığında her bir tecrübenin kendi şartları etrafında, ayrı ayrı ve vicdanlı analiz edilebilmesi mümkündür. Bu açıdan yaklaşıldığında yargı bağımsızlığının varlığını belirleyen yegâne kriter, kuvvetler ayrılığı prensibi değildir. Osmanlı Devleti'nde hükümdar hem yürütme hem de yargının başıdır ve hâkimler hükümdar tarafından atanabilmektedir. Ancak kadıların atama, azil, değiştirme işlemlerinde diğer devlet görevlilerine salâhiyet tanınmaması, hükümdar dışındaki hiçbir otoriteye bir yetki verilmemesi aynı zamanda kadınlara verilmiş mühim bir teminatır. Bundan dolayı kadılar, hükümdar dışındaki her türlü merkezî ve yerel otoriteden bağımsız biçimde yargılama faaliyetinde bulunabilecekleri öz güvenine sahip olmuşlardır. Yine aynı öz güvenle kadılar, yüksek düzeyli devlet görevlilerini, hatta hükümdarları yargılayabilmişler ve zaman zaman aleyhlerine hüküm vermişler, yürütme erkinin otoritesine karşı sınırlandırıcı veya iradesinin hilafına kararlar ortaya koyabilmişlerdir. Elbette Osmanlı Devleti'nde kadınlara zor kullanıldığı, baskı kurulmaya çalışıldığı, haksızca azledildikleri ve cezalandırıldıklarına dair örnekler de yaşanmıştır. Ancak bu vakaların varlığı, mutlak bir durumdan ziyade istisnai hallere bağlı olarak değerlendirilmelidir.

Esasen yargı bağımsızlığının ana görünüşlerinden biri olarak niteleyebileceğimiz adalet sisteminin kamu bürokrasisinden ayrı ve bağımsız biçimde teşkilatlanması, Osmanlı Devleti'nde büyük ölçüde tecessüm etmiştir. Keza bir başka ana görünüm olarak yargı erkini yürüten profillerin, devletteki hiyerarşik münasebetlerin dışında tutulmasının da Osmanlı Devleti'nde büyük ölçüde başarılı olduğunu belirtmek yanlış olmayacaktır.

Öte yandan yargılama dışında mülkî ve idari görevleri de bulunan kadıların, ancak belli bir eğitimdenden geçen ve bu mesleği icraya ehil olduğu bağımsız eğitim kurumlarınca tasdik ve tevsik olunan

kişiler arasından seçilmesi, bu sürecin keyfilikten uzak olduğunu göstermektedir. Kadı atamasındaki bu ölçü, yargı yetkinliği ve bağımsızlığında büyük önem taşımaktadır. Böylece yargı görevini yürüten insanlar, devlet ve toplum nezdinde saygın ve muteber bir profile sahip olmuşlardır.

Ayrıca yargı kararlarına saygı gösterilmesi, yargı sürecine ve kararlarına müdahale edilmemesi hususlarında ilgilileri uyaran düzenlemeler, Osmanlı Devleti'nde yargı bağımsızlığına işaret eden belgelerdir. Neticede yargının sahip olduğu saygınlık, güç ve imtiyazlar itibarıyla ve tarihî vesikalar ışığında –günümüzdeki anlam derinliğiyle birebir örtüşmemekle beraber- Osmanlı Devleti'nde yargı bağımsızlığının varlığını ve Osmanlı Devleti'nin çağdaşlarının ötesinde bir adalet anlayışına sahip olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

Kaynakça

1. Arşiv Belgeleri

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

Bâb-ı Âsafî Dîvân-ı Hümâyûn Sicillâtı Mühimme Defterleri (A.DVNSMHM.d.) 6 / 1165, 7 / 1584, 7 / 1829, 14 / 9, 73 / 1228, 119 / 1554-1589, 132 / 1190.

Cevdet Dâhiliye, 30 / 1775, 2406.

Hatt-ı Hümâyûn (HAT.) 1655_1.

Topkapı Sarayı Müze Arşivi (TSMA.e): 872 / 36-1, 1211 / 4.

Amasya Şer'iyeye Sicili 22: 21/ 4.

2. Yazmalar

Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, Reşid Efendi, 1036, s. 48.

3. Eser ve Makaleler

Abdurrahmân Abdî Paşa Kanunnâmesi. (2012). Hazırlayan H. Ahmet Aslantürk. Çev. H. Ahmet Arslantürk. İstanbul: Okur Kitaplığı.

Ali Haydar Efendi. (1330 h.). Dürerü'l-Hükkâm Şerhu Mecelleti'l-Ahkâm. İstanbul: Hukuk Matbaası.

Akgündüz, A. (1994). "İslam Hukukunun Osmanlı Devleti'nde Tatbiki: Şer'iyeye Mahkemeleri ve Şer'iyeye Sicilleri". *Türkler Ansiklopedisi* (10). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.

Akman, M. (2004). *Osmanlı Devleti'nde Ceza Yargılaması*. İstanbul: Eren Yayıncılık.

Akyılmaz, G. (1995). *Selçuklu Adliye Teşkilatı ve Osmanlı Hukuk Sistemi Üzerinde Etkisi*. Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi (Ocak 1995).

Akyılmaz, G. (2004). "Osmanlı Devleti'nde Yönetici Sınıf-Reaya Ayrımı". *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 8 (2). <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ahbvuhfd/issue/48132/608808>

Arı, A. (2003). "Hz. Ömer'in Ebû Mûsâ el-Eş'arî'ye Gönderdiği Mektubun Yargılama Hukuku Açısından Analizi". *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* (2). 85-99.

Aslan, N. (1999). *İslâm Yargılama Hukukunda "Şühûdü'l-Hal" Jüri Osmanlı Devri Uygulaması*. İstanbul: Beyan Yayınları.

Âşık Paşazâde. (1332 h.). *Tevârih-i Âl-i Osmân'dan Âşık Paşazâde Tarihi*. İstanbul: Matbaa-i Âmire.

Atar, F. (1991). "Attab b. Esid". *TDV İslam Ansiklopedisi*. İstanbul.

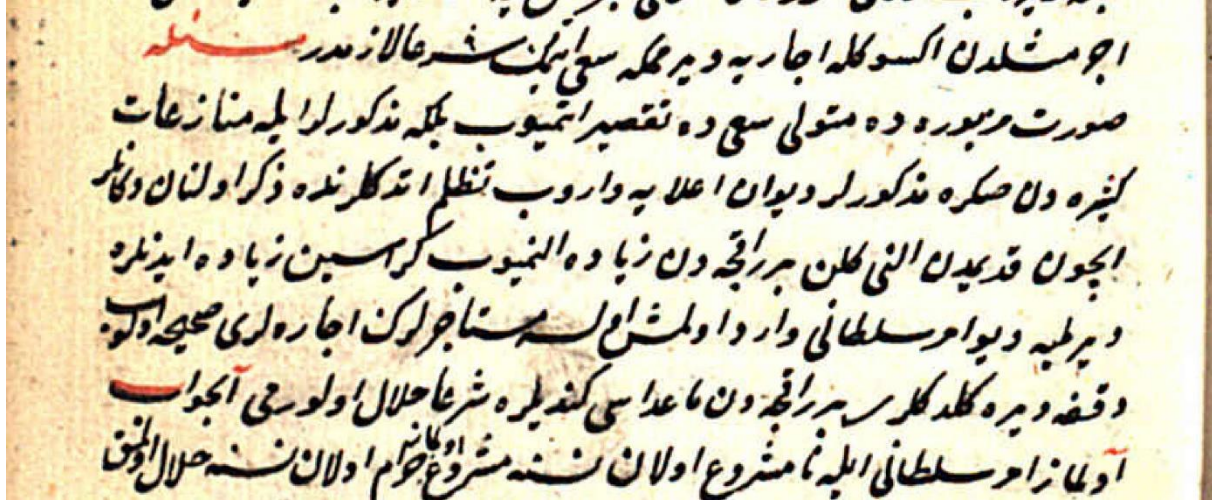
- Aydın, M. A. (2006). İslam Hukuku'nun Osmanlı Devleti'nde Kanun Hukukuna Doğru Geçirdiği Evrim. *Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları* (1) Bahar. İstanbul. 11-21
- Bardakoğlu, A. (2000). "Osmanlı Hukukunun Şer'iliği Üzerine". *Yeni Türkiye Osmanlı Özel Sayısı* (1). Ankara: 31/ 712-714.
- Barkan, Ö. L. (1967). "Kanunname". *MEB İslam Ansiklopedisi VI*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 185-195.
- Bayındır, A. (1986). *İslam Muhakeme Hukuku: Osmanlı Devri Uygulaması*. İstanbul: İslami İlimler Araştırma Vakfı Yay.
- el-Beyhakî, E. (2003). *es-Sünen el-Kübrâ*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- Bilmen, Ö. N. (1968). *Hukukî İslamiyye ve Istılahatı Fıkhiyye Kâmusu*. İstanbul: Bilmen Basım ve Yayınevi.
- el-Buhârî, M. (1992). *el-Câmiu's-Sahîh*. İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Cin, H.- Akyılmaz, G. (2013). *Türk Hukuk Tarihi*. Konya: Sayram Yayınları.
- Çeliker, H. (2005). *İslam Hukukunda Yargı Bağımsızlığı*. İstanbul: Hâcegân Akademi Kitaplığı.
- ed-Dârakutnî, A. (2001). *Sünen*. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife.
- Doğan, H. (2017). "İslam Muhakeme Hukukunda Ta'dil ve Tezkiye". *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* (29). 9-20.
- Ebû Dâvûd, S. (1992). *Sünen*. İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Ekinci, E.B. (2001). *Ateş İstidâsı İslam-Osmanlı Hukukunda Mahkeme Kararlarının Kontrolü*. İstanbul: Filiz Kitabevi.
- Ekinci, E. B. (2004). *Tanzimat ve Sonrası Osmanlı Mahkemeleri*. İstanbul: Arı Sanat Yayınları.
- Ekinci, E. B. (2005). *Osmanlı Devleti'nde Mahkemeler ve Kadılık Müessesesi Literatürü*. *Türkiye Araştırmaları Dergisi* (3) 5. 417-439.
- Ergenç, Ö. (1980). "XVII. Yüzyılın Başlarında Ankara'nın Yerleşim Durumu Üzerine Bazı Bilgiler". *Osmanlı Araştırmaları Dergisi I* (1) 96.
- Ergin, O. N. (1995). *Mecelle-i Umûr-ı Belediye I*. İstanbul: İBB Külür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları.
- Erünsal, İ. E., (2019). "Osmanlı Mahkemelerinde Şahitler: Şuhûdü'l-'udûlden Şuhûdü'l-hâle Geçiş". *Osmanlı Araştırmaları*. LIII/1-50.
- Fendoğlu, H. T. (1996). *İslam ve Osmanlı Anayasa Hukukunda Yargı Bağımsızlığı*. İstanbul: Beyan Yayınları.
- Fendoğlu, H. T. (1999). "Osmanlı'da Kadılık Kurumu ve Mahkemelerin Bağımsızlığı". *Osmanlı Ansiklopedisi, VI*, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları. 453-469.
- Fendoğlu, H. T. (2000). *Türk Hukuk Tarihi*. İstanbul: Filiz Kitabevi.
- Fendoğlu, H. T. (2010). *Yargı Bağımsızlığı*. Ankara: Yetkin Basımevi.
- Gelibolulu Mustafa Âlî. (2009). *Kühû'l-Ahbâr Dördüncü Rükün: Osmanlı Tarihi (Tıpkı Basım)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Güllüoğlu, Ş. (1970). "Çatalcalı Ali Efendi". *Türkiye Muallimler Birliği Bilgi*. 24 (280) 15-17.
- el-Fîrûzâbâdî, M. (1986). *el-Kâmusu'l-Muhît*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle.
- Heyd, U. (1983). "Eski Osmanlı Hukukunda Kanun ve Şeriat". *Çeviren Selahattin Eroğlu*. AÜİFD (26).
- Heyd, U. (1973). *Studies in Old Otoman Ciriminal Law*. Oxford: Oxford University Press.
- Hadduri, M. (1984). *The Islamic Conception of Justice*. Baltimore.
- Hoca Sadeddin, M. S. (1862). *Tâcu't-Tevârih*. İstanbul: Matbaa-i Âmire.
- İbn Haldun, V. A. (1981). *Mukaddime*. Çeviren Süleyman Uludağ. İstanbul: Dergah Yay.
- İbn Hişâm, A. (1990). *es-Sîretü'n-Nebevî*. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî.
- İbnü'l-Hümâm, K. (1316 h.). *Fethu'l-Kadîr*. Mısır.
- İbn Kayyim el-Cevziyye. (1977). *et-Turuku'l-Hükmiyye fi's-Siyâseti's-Şer'iyye*. Kahire: Matbaatü'l-Medenî.

- İbn Kudâme, M. (1997). el-Mugnî. Riyâd: Dâru Âlemi'l-Kütüb.
- İbn Mâce, M. (1992). Sünen. İstanbul: Çağrı Yayınları.
- İnalcık, H. (1988). The Rûznâme Registers of the Kadıasker of Rumeli as Preserved in the İstanbul Müftülük Archives. Turcica (XX). Paris: Centre National de la Recherche Scientifique.
- İnalcık, H. (2005). Osmanlı'da Devlet, Hukuk, Adalet. İstanbul: Eren Yayıncılık.
- İpşirli, M. (2000). "İkinci Divanı". TDV İslam Ansiklopedisi. İstanbul: TDV İslam Araştırmaları Merkezi. 22/ 26-27.
- İslamoğlu, A. (2019). "Osmanlı Devleti'nde Kadılık Kurumunun Tarihsel Gelişimi". Adalet Dergisi (2019/1-2). 67-84.
- Kılınç, A. "The Influence of the Ottoman State on Islamic Law". YBHD 2022; Prof. Dr. M. Fatih UŞAN'a Dekanlıkta 10. Yıl Anısına Teşekkür Armağanı(7/ 2022-2): 547-580.
- Köprülü, F. (1983). İslam Amme Hukukundan Ayrı Bir Türk Amme Hukuku Yok mudur?. İstanbul: İslam ve Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları ve Vakıf Müessesesi.
- el-Mâverdî, A. (1994). el-Ahkâmu's-Sultâniyye. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî.
- Kapani, M. (1956). İcra Organı Karşısında Hâkimlerin İstiklali. Ankara: AİHF Yay.
- Mardin, Ş. (1996). "İyiler ve Kötüler". Çev. M. Özel, Osmanlı Toplum Yapısı Üzerine Derleme. Konya: 1996.
- Muhammed b. el-Hasen eş-Şeybânî. (2011). el-Câmi'u's-Sağîr. Beyrût: Dâru İbn Hazm.
- Mumcu, A. (1994). "Divan-ı Hümayun". TDV İslam Ansiklopedisi. İstanbul: TDV İslam Araştırmaları Merkezi. 9/ 430-432.
- Mumcu, A. (2007). Osmanlı Devleti'nde Siyaseten Katl. Ankara: [Phoenix Yayınevi](#).
- Müslim, E. (1992). el-Câmiu's-Sahîh. İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Nâimâ, (2007). Tarih-i Nâ'imâ III. Hazırlayan Mehmet İpşirli. Ankara:....
- en-Nevâvî, A. (1974). el-Alâkâtü'd-Devliyye ve'n-Nazmu'l-Kadâiyye fi's-Şerâti'l-İslâmiyye. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî.
- Ocak, A. Y. (1999). "700. Kuruluş Yıldönümünde Osmanlı İmparatorluğuna Türkiye'den Bakışlar: Mukaddes ya da Zalim, Gerici Osmanlı?". Türkiye Günlüğü. 58/ 21.
- Ortaylı, İ. (1975). "Osmanlı Kadısı: Tarihi Temeli ve Yargı Görevi". Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi 30, 117-128.
- Ortaylı, İ. (2020). Hukuk ve İdare Adamı Olarak Osmanlı Devleti'nde Kadı. İstanbul: Kronik.
- Öğüt, S. (2010). "Edebü'l-Kâdî". TDV İslam Ansiklopedisi. İstanbul: TDV İslam Araştırmaları Merkezi.
- Özdemir, R. (1991). "Osmanlılar Devri-Ankara", TDV İslam Ansiklopedisi. İstanbul: TDV İslam Araştırmaları Merkezi. III/ 205.
- Özkorkut, N. Ü. (2008). Yargı Bağımsızlığı Açısından Osmanlı'da ve Günümüz Türkiye'sinde Yargıya Genel Bir Bakış. Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi (2008). 225-242.
- Öztuna, Y. (1994). Büyük Osmanlı Tarihi. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Selçuk, S. (2013). "Doğru Terim "Muhakeme" Değil, "Yargılama"dır" (19/2). Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi. 295-318.
- es-Serahsî, Ş. (1989). el-Mebsût. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife.
- eş-Şâfiî, M. İ. (2001). el-Umm. el-Mansûra: Dâru'l-Vefâ'.
- Şentop, M. (2005). Osmanlı Yargı Sistemi ve Kazaskerlik. İstanbul: Klasik.
- Şentop, M. (2006). "Tanzimat'tan Önceki Dönemde Osmanlı Mahkemelerinin Görev ve Yetkisi". Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları (1). İstanbul. 87-105.
- es-Suyûtî, C. (2013). Târîhu'l-Hulefâ'. Beyrut: Dâru'l-Minhâc.

- Tanör, B. (2013). *Osmanlı – Türk Anayasal Gelişmeleri*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Taşköprüzâde, A. (1852). *eş-Şekâi'ku'n-Nu'mâniyye fi Ulemâ'i'd-Devleti'l-Osmâniyye* (Mecdî Mehmed Efendi, Terceme-i Şekâik-ı Nu'mâniyye). İstanbul: Dârü't-Tabâati'l-Âmire.
- et-Tayyâr, Ali. (1422 h.). *Hukûku'l-İnsan fi'l-Harb ve's-Selâm beyne's-Şerîati'l-İslamiyye ve'l-Kânûni'd-Düveliyi'l-Âmm*. Riyad: Mektebetü't-Tevbe.
- Tekinay, S. S. (1978). *Medeni Hukuka Giriş Dersleri*. İstanbul: Sulhi Garan Matbaası.
- et-Tirmizî, M. (1992). *el-Câmiu's-Sahîh*. İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Tursun Bey. (1977). *Târîh-i Ebû'l-Feth*. Hazırlayan Mertol Tulum. İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti.
- Türk Hukuk Kurumu Türk Hukuk Lügatı. (1998). "Hak" Maddesi. Ankara: Başbakanlık Basımevi.
- Uzunçarşılı, İ. H. (2011). *Osmanlı Tarihi III/1*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Uzunçarşılı, İ. H. (2014). *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Velidedeoğlu, H. V. (1968). "Türk Hukuk Hayatındaki Düalizm ve Şer'i Hukuktan Laik Hukuka Geçiş", *Yargıtay'ın 100. Yıldönümü Armağanı*. İstanbul.
- Yaman, A. (2005). "Osmanlı Pozitif Hukukunun Şer'iliği Tartışmalarına Eleştirel Bir Katkı". *İslâmiyât*. 8-1/ 113-125.
- Yılmaz, H. (2009). *Türkiye'nin Yargı Bağımsızlığına İlişkin Sorunlar*. Ankara: TBB.
- Yüksel, A. (2014). *Mesai Saatleri Ekseninde Osmanlı Bürokrasisinde Yargı Bağımsızlığı*. *Tarihin Peşinde Uluslararası Tarih Sosyal Araştırmalar Dergisi* 6 (12). Konya: Selçuk Üniversitesi Matbaası. 41-70.
- ez-Zerkeşî, B. M. (2000). *el-Mensûr fi'l-Kavâid*. Beyrût: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye.

BELGE EKLERİ

Ek – 1. Ebüssuûd Efendi'nin Süleymaniye Yazma Eserler Başkanlığı'nda yer alan ve “**Emr-i Sultanî ile nâmeşrû olan nesne meşru olmaz. Haram olan nesne helâl olmaz**” hükmünü içeren fetvası. (Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, Reşid Efendi, 1036, s. 48)

Ek – 1.

Ecr-i mislden eksikle icâreye vermemeğe sa'y etmek şer'an lâzımdır.

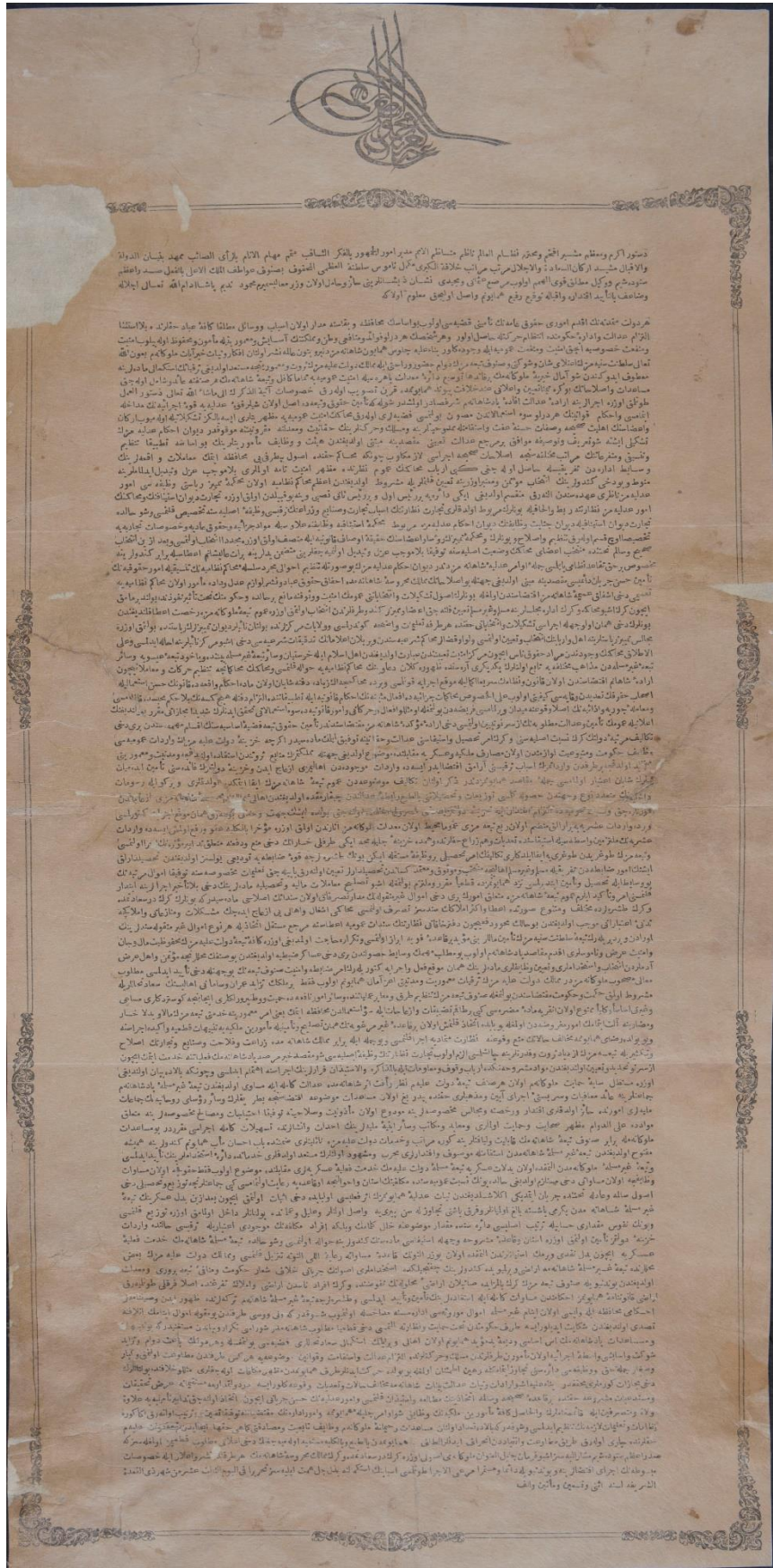
Mesele:

Sûret-i mezbûrede mütevellî sa'yde taksîr etmeyüp belki mezkûrlar ile münâza'ât-ı kesîreden sonra mezkûrlar Dîvân-ı A'lâya varup tazallüm etdiklerinde zikr olunan dükkânlar için kadîmden alınmış olan birer akçeden ziyâde alınmayup kirâsın ziyâde edenlere verilmeye deyü emr-i sultânî vârid olmuş olsa müste'cirlerin icâreleri sahîha olup vakfa veregeldikleri birer akçeden mâ'adâsı kendilere şer'an helal olur mu?

El-cevâb:

Olmaz. Emr-i sultânî ile nameşrû olan nesne meşrû olmaz. Haram olan nesne helal olunmak yoktur.

Ek - 2. Sultan Abdülaziz'in yargı bağımsızlığına da vurgu yapan fermanı (1875).

Ek – 2.

Her devlet-i mütemeddinenin akdem-i umuru hukûk-ı âmmenin te'mîni kazıyyesi olup, bu esâsın muhâfaza ve bekâsına medâr olan esbâb ve vesâ'il mutlakâ kâffe-i ibâd haklarında bi-lâ istisnâ iltizâm-ı adâlet ve idâre-i hükûmetde intizâm hareketle hâsıl olur. Ve her şahsın her dürlü kavâ'id ve menâfi'i vatan ve memleketinin âsâyiş ve ma'mûriyetiyle me'mûn ve mahfûz olabilüp emniyet ve menfa'at-ı husûsiye ancak emniyet ve menfa'at-ı umûmiye ile vücûda gelir. Binâen-aleyh cülûs-ı hümâyûn-ı şâhânemizden berü bütün âleme neşr olunan efkâr ve niyyât-ı hayr-âyât-ı mülûkânem bi-avnillâhi te'âlâ Saltanat-ı Seniyyemizin i'tilâ-yı şân ve şevketive sınıf-ı tebe'amızın devâm-ı huzûr ve râhatı ile Memâlik-i Devlet-i Aliyyemizin servet ve ma'mûriyetce müsta'id olduğu terakkiyâtın istikmâli maddelerine ma'tûf idüğünden şu âmâl-i Hayriye-i mülûkânemin bir kat daha tevsî'-i dâ'ire-i ma'delet-i bâhiresiyle emniyet-i umûmiyeye tamâmen kâfil ve tebe'a-i şâhânemin her sınıfına âid ve şâmil olacak müsâ'adât ve ıslâhâtın bu kere teyemmünen ta'yîn ve i'lânı ind-i hilâfet-peyvend-i hümâyûnumda karîn-i tasvîb olarak husûsât-ı âtiyetü'z-zikrin ilâ-mâşâallâhu te'âlâ düstûrül-amel tutulmak üzere icrâlarına irâde-i adâlet-ifâde-i pâdişâhânem şeref-sâdir olmuştur. Şöyle ki te'mîn-i hukûk-ı tebe'ada asl olan şeyler kuvve-i adliyyeye kuvve-i cirâ'iyyenin müdâhale etmemesi o ahkâm-ı kavâninin her dürlü sû-i isti'mâlâtından masun bulunması kazıyyeleri olarak Mehâkimin emniyet-i umûmiyeye mazhariyetleri ise yalnız teşkilâtla olamayup erkân ve a'zâsının ehliyet-i sahiha ve sıfât-ı hasene-i iffet ve istikâmetle memdûhiyetlerine ve meslek ve hareketlerinin hakkâniyet ve ma'delete makrûniyetine mevkuftur.

Dîvân-ı Ahkâm-ı Adliyyemizin teşkili işte şu ta'rîf ve tavsîfe muvâfık bir merci'-i adâlet ta'yîni maksadına mübtenî olduğundan hey'et ve vezâ'if-i me'mûriyetlerinin bu esâsa tatbikan tanzîm ve tensîki ve müteferri'âtının merâtib-i muhtelifesince ıslâhât-ı sahiha icrâsı lâzım gelüp çünkü mehâkim hakkında usûl-i bî-tarâfîyi muhâfaza etmek mu'amelât-ı vâkî'alarının vesâyit-i idâreden tefrikiyle hâsıl olacağı gibi erbâb-ı mehâkimin umûm nazarında mazhar-ı emniyet-i tâmme olmaları bilâ-mücib-i azl ve tebdîl edilmemelerine menûf ve bu dahi kendilerinin intihâb-ı mu'temen(?) ve mu'teber üzerine ta'yîn kılınmalarıyla meşrut olduğundan a'zam-ı mehâkim-i nizâmîye olan mahkeme-i temyiz riyâseti vazîfesi umûr-ı adliyyemiz nâzırı uhdesinden alınarak münkasım olduğu iki dâ'ireye bir re'is-i evvel ve bir re'is-i sâni nasbı ve yine bu kabîlden olmak üzere ticâret dîvân-ı istinâfının ve muhakemenin umûr-ı adliyyemiz nezaretine rabt ve ilhâkiyle bunların merbût oldukları ticâret nezaretinin esbâb-ı ticâret ve sanâyi' ve zirâ'atin terakkîsi vazîfe-i asliyesine tahsîs kılınması ve şu hâlde ticâret dîvân-ı istinâfiyle dîvân-ı cinâyet vezâyifinin Dîvân-ı Ahkâm-ı Adliyyemize merbût mahkeme-i istinâfiye vezâyifine ilâvesiyle medâr-ı cezâ'îye ve hukûk-ı âdiye ve husûsât-ı ticâriyyeye tahsîsan üç kısım olarak tanzîm ve ıslâh ve bunların ve mahreme-i temyiz ru'esâ ve a'zâsının hakikaten evsâf-ı kânûniye ile muttasıf olmak üzere müceddeden intihâb olunması ve ba'd-ez-în intihâb-ı sahih ve sâlim tahtında müntehab a'zâ-yı mehâkimin vaz'ıyyet-i asliyesine tevfiikan bilâ-mücib azl ve tebdîl olunmayacaklarını mutazammın yedlerine berat-ı âli-şânım i'tâsıyla beraber kendilerine mahsûs bir hakk-ı tekâ'üd-i nizâmî yapılması cümle-i evâmîr-i adliyye-i şâhânemizdendir.

Dîvân-ı Ahkâm-ı Adliyyemizin bu sûretle tanzîm-i ahvâli mücerred silsile-i mehâkim-i nizamiyenin tensîkiyle umûr-ı hukûkiyenin te'mîn-i hüsn-i ceryân-ı dâ'imîsi maksadına mebnî olduğu cihetle bu ıslâhâtın Memâlik-i Mahrûse-i Şâhânemde ihkâk-ı hukûk-ı ibâd ve neşr-i levâzım-ı adl-i vedâda me'mûr olan mehâkim-i nizamiyyeye ta'mîmi dahi eşfâk-ı umûmiye-i şâhânemiz iktizasından olmakla bunların usûl-ı teşkilât ve intihâbâtını umumun emniyet ve vüsûkuna mâni' bir hâlde ve hükûmetin taht-ı te'sîr-i nüfûzunda bulundurmamak için gerek işbu muhâkeme ve gerek idâre meclislerine Müslim ve gayr-ı müslim ta'yîn kılınacak a'zâ ve mümeyyizler kendü taraflarından intihâb olunmak üzere umûm tebe'a-i mülûkânemize ruhsat i'tâ kılındığından bunların dahi hemen ol vechile icrâ-yı teşkilât ve intihâbâtı hakkında her tarafa ta'lîmât-ı vazîha gönderilmesi ve vilâyât-ı merkezlerinde bulunan nâ'ibler dîvân-ı temyizlerin riyâsetinde bulunmak üzere mecâlis-i temyiz riyasetlerine ehil ve erbâbının intihâb ve ta'yîn olunması ve livâ ve kazâlar mehâkim-i şer'iyyesinden verilen i'lâmâtın tedkîkât-ı şer'iyyesi dahi işbu merkez nâ'iblerine ihâle edilmesi ve ale'l-ittlâk mehâkimin vücudundan murâd hukûk-ı nâs için merkez-i emniyet ta'yîninden ibâret olduğundan ehl-i İslâm ile Hıristiyan ve sâ'ir tebe'a-i İseviye ve sâir gayr-ı müslimeden mezâhib-i muhtelifeye tâbi' olanların yekdiğeri arasında zuhûra gelen de'âvînin mehâkim-i nizamiyyeye havâle kılınması ve mehâkimin muhâkemâtça tanzîm-i harekât ve mu'amelâtîcihün irâde-i şâhânem iktizasından olan kânûn ve nizâmın serî'an ikmâliyle mevki'-i icrâya konulması ve bir de

mehâkimce en ziyâde dikkate şâyân olan madde ahkâm-ı vâkı'ada kânûnun hüsn-i isti'mâliyle ashâb-ı hukûkun te'addiden vikâyesi keyfiyeti olup ale'l-husûs muhâkemât-ı cezâ'iyede ef'âl-i müsbetenin ahkâm-ı kânûniye ile tatbîkâtında iltizâm-ı vakitle hiç kimsenin bilâ-hükm mahbesde kalmaması ve mu'âmele-i cevriye ve ezâ'iyenin aslâ vukû'una meydan verilmemesi farizadan bulunmakla o misillü ef'âl ve harekâtı ve umûr-ı kânûniyede sû-i isti'mâlâtı tahakkuk edenlerin şedîden mücâzâtı mukarrer bulunduğunun i'lânıyla umûmun te'mîn ve adâlet-i matlûbenin ez-ser-nev tebyîn olunması dahi irâde-i mü'ekkede-i şâhânemiz muktezasındandır. Te'mîn-i hukûk-ı tebe'a kaziyeye-i esâsiyesinin aksâm-ı mühimmesinden beri dahi tekâlif-i mertbe-i devletin gerek nisbet-i asliyesini ve gerek emr-i tahsîl ve istifâsını adâlet ve hakkâniyete tevfiik eylemek maddesidir.

Eğerçi hazîne-i Devlet-i Aliyyemizin vâridât-ı umûmiyesi vezâ'if-i hükûmet ve metebû'iyet levâzımından olan masârif-i mülkiye ve askeriye mukâbilinde mevzû' olduğu cihetle mülkümüzün menâbi'-i servetinden istifâde olunduğu ve medeniyet ve ma'mûriyeti mütezâyid olduğca bir taraftan vâridâtımızın esbâb-ı terakkisini aramak iktizâ eder ise de vâridât-ı mevcûdeden ahâlîmizi iz'âc eden ve hazîne-i devletimizin fâ'idesini te'mîn edemeyen şeylerin şâyân-ı i'tibâr olmaması cümle-i makâsıd-ı hümâyûnumuzdandır. Zikr olunan tekâlif-i mevzû'adan umûm tebe'a-i şâhânemizin ifâ etmekte oldukları vergü ile rûsûmât-ı dâhiliyenin müte'addid nev' ve cihetden husûle gelmesi tevzî'ât ve tahsîlâtını bi't-tab' râbıta-i adâletden çıkarmakda olduğundan ahâlî-i Memâlik-i Mahrûse-i Şâhânemizi iz'âcâtdan kurtaracak ve nispet-i umûmiyede iltizâm-ı i'tidâl ile hazîne-i devletimizce dahi meşrû'an istifâde olunacak yolda işin cihet-i vahdeti bulunarak hemen mevki'-i icrâya getirilmesi ve bir de vâridât-ı öşriyeye bir aralık munzam olan rub' tebe'amızı umûmen muhit olan ma'delet-i mülûkânemiz âsârından olmak üzere mu'ahharan bi'l-külliyeye afv ve ref' olunmuş ise de vâridât-ı öşriyenin mültezimin vesitasıyla istifâsında te'addiyât ve hem zürâ' haklarında ve hem de hazîne-i celilemce iki taraflı hasârâtın dahi men' ve ref'îne müte'allik tedâbir-i mü'essirenin icrâ olunması ve tebe'amızın doğrudan doğruya ifâ eyledikleri tekâlifin emr-i tahsili bir vazîf-i müstakille iken bunun taşlarca kuvve-i zabıtaya tevdi'i yolsuz olduğundan tahsildârlık işinin umûr-ı zabıttan tefrikiyle Müslim ve gayr-ı müslim ahâlîce müntehab ve mevsûk ve mu'temed kisândan tahsildârlar ta'yîn olunarak yapılacak ta'lîmât-ı mahsûsasına tevfiikan emvâl-i merketebenin bu vesâ'it ile tahsîl ve te'mîn etdirilmesi nezd-i hümâyûnumuzda tak'iyyen mukarrer ve mültezem bulunmağla işbu teslih mu'amelât-ı mâliye ve tahsiliye maddelerinin dahi bilâ-te'hîr icrâlarına ibtidâr kılınmasını emr ve te'kid eylerim.

Umûm tebe'a-i şâhânemize müte'allik umûrun biri dahi emvâl-i gayr-ı menkûlenin medâr-ı tasarrufâtı olan senedâtın ıslâhı maddesidir ki bunların gerek der-sa'âdetimde ve gerek taşralarda muhtelif ve mütenevvi' sûretde itâ ve ekser emlâkın senedsiz tasarruf olunması mehâkimi işgâl ve ahâlîyi iz'âc edecek müşkilât ve münâza'âtı ve emlâkca tedenni'-i i'tibârâtı mücib olduğundan bu hâlin mahv u ref'iyçün Defter-i Hâkânî Nezâreti'nin senedât-ı umûmiye itâsına merci'-i müstakil ittihazıyla emvâl-i gayr-ı menkûle senedlerinin oradan verdirilerek tebe'a-i Saltanat-ı Seniyyemizin te'mîn-i mallarını mü'id bir kâ'ide-i kaviyye ibrâz olunması ve tekrara hâcet olmadığı üzere kâffe-i tebe'a-i Devlet-i Aliyyemizin mahfûziyet-i mâl ve cân ve emniyet-i ırz ve nâmûsları akdem-i makâsıd-ı pâdişâhânem olup bu matlab-ı mühimmin vesâyit-i husûlünden beri dahi asâkir-i zabtiye olduğundan bu sınıfın mahallerince mu'temen ve ehl-i ırz adamlardan intihâb ve istihdâmları ve ta'yîn-i vezâyifleri maddelerinin hemen mevki'-i fi'le ve icrâya getirilerek emr-i zâbıta ve emniyet sınıf-ı tebe'anın bu cihetle dahi te'yîd edilmesi matlûb-ı me'âlî-mashûb-ı mülûkânemizdir. Memâlik-i Devlet-i Aliyyemizin terakkiyât-ı ma'mûriyet ve medeniyeti e'azz-i âmâl-i hümâyûnum olup fakat bir mülkün tezâyüd-i imrân ve sâmanı ahâlîsinin sa'âdet-i hâlleriyle meşrut olmak hikmet ve hükûmet muktezasından bulunmağla sınıf-ı tebe'amızın tanzîm-i turuk ve me'âbir ameliyâtında ve sâ'ir umûr-ı nâfi'ada hamiyet ve vatan-perverlikleri icâbınca gösterdikleri mesâ'î ve gayreti esâsen ve külliyyen memnû' olan angarya madde-i muzırrasın gibi birtakım tazyîkât ve iz'âcât ile sû-i isti'mâlden muhâfaza etmek yani emr-i ma'mûriyete hidmeti tebe'amızın mâlen ve bedeninin hasâr ve muzârrına âlet etmemek umûr-ı mefrûzadan olmakla bu bâbda ittihaz kılınmış olan bir kâ'ide-i gayr-ı mergûbenin hemen taslih ve te'mîniyle me'mûrîn-i mülkiye tenbihât-ı kat'iyye ve ekîde icrâsına ve bu yolda rızâ-yı hümâyûnuma muhâlif hâlâtın men'-i vukû'una nezâret-i mütemâdiye icrâ kılınması ve bu cümle ile beraber Memâlik-i Şâhânemde zirâ'a ve felâhat ve sanâyi' ve ticâretin ıslâh ve teksiriyle tebe'amızın izdiyâd-ı servet ve kudretlerine çalışılması elzem olup Ticâret Nezâreti'nin vazîfe-i asliyesi şu maksad-ı hayr-marsad-ı pâdişâhânemin fi'liyâtına hidmet etmek için ez-ser-nev tahdîd ve ta'yîn olduğundan mevâdd-ı meşrûhanın da erbâb-ı vukûf ve ma'lûmât ile bi'l-müzâkere ve'l-istizân kararlarının icrâsına ihtimâm edilmesi ve çünkü bâlâda beyân olduğuna üzere

müstazıll-i sâye-i himâyet-i mülûkânem olan her sınıf tebe‘a-i Devlet-i Aliyyem eser-i şâhânemde adâlet-i kâmile ile müsâvî olduğundan tebe‘a-i gayr-ı müslime-i pâdişâhânem cemâ‘atlarına âid mu‘âfiyât ve serbestî-i icrâ-yı âyîn ve mezhepleri hakkında bî-dirîğ olan müsâ‘adât-ı mevzû‘a iktizâsınca patrikleri ve sâir ru‘esâ-yı rûhâniyenin cemâ‘ât-ı milliyeleri umûrunda hâiz oldukları iktidâr ve ruhsata ve mecâlis-i mahsûsalarına mevdû‘ olan me‘zûniyet ve salâhiyete tevfiķan ihtiyecât ve mesâlih-i mahsûsalarına müte‘allik mevâdda ale‘d-devâm mazhar-ı sahâbet ve himâyet olmaları ve me‘âbir ve mekâtib ve sâ‘ir ebniye-i milliyelerinin ihdâs ve inşâlarında teshîlât-ı kâmile icrâsı mukarrerdir.

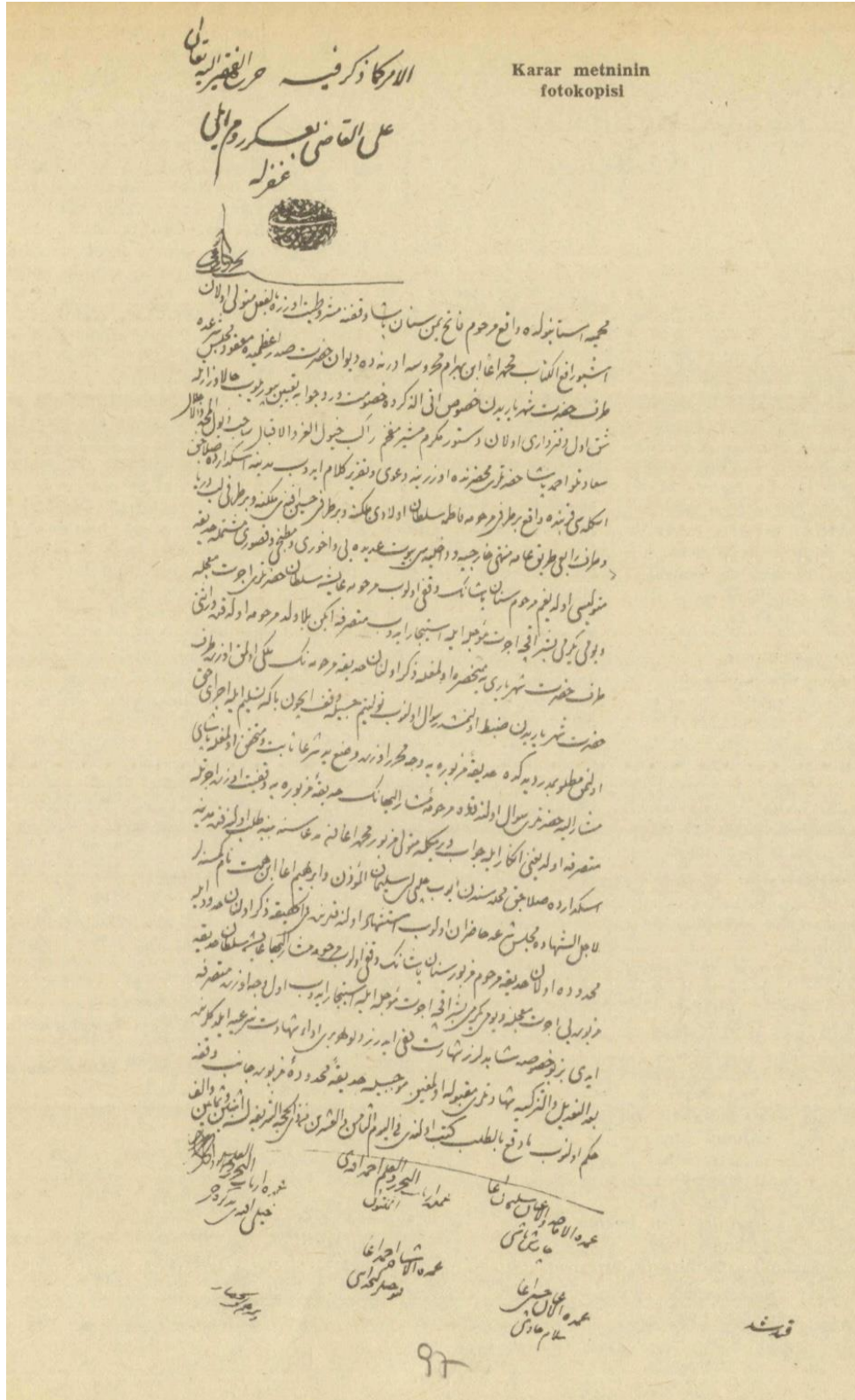
Bu müsâ‘adât-ı mülûkânemle beraber sınıf-ı tebe‘a-i şâhânemin kâbiliyet ve liyâkatlarına göre merâtib ve hidemât-ı Devlet-i Aliyyemize nâ‘iliyetleri zımnında bâb-ı ihsân-me‘âb-ı hümâyûnum kendilerine hemîşe meftûh olduğundan tebe‘a-i gayr-ı müslime-i şâhânemden istikâmetle mevsûf ve iktidârları mücerreb ve meşhûd olanların müsta‘id oldukları hidemâtda dâ‘ire-i istihdâmlarının te‘yîd edilmesi ve tebe‘a-i gayr-ı müslime-i mülûkânemden alınmakta olan bedelât-ı askeriye tebe‘a-i Müslime-i Devlet-i Aliyyemin hizmet-i fi‘liye-i askeriyeleri mukâbilinde mevzû‘ olup fakat hukukça olan müsâvât vezâyıfca olan müsâvâtı dahi müstelzim olduğu hâlde bunun nisbet-i umûmiyesinde mükellefinin esnân ve ahvâlince o kâ‘ideye ri‘âyet olunmaması gibi cemâ‘atlarınca tevzî‘ ve tahsili dahi usûl-i sâlime ve âdile tahtında cereyân etmediği anlaşıldığından niyyât-ı adliye-i hümâyûnumuzun eser-i fi‘lisi ol bâbda dahi isbât olunmak için ba‘d-ez-în bedel-i askerinin tebe‘a-i gayr-ı müslime-i şâhânemden yirmi yaşına bâliğ olmayanlar ve kırk yaşını tecâvüzle sinn-i pîriye vâsil olanlar ve alil ve amel-mânde bulunanlar dâhil olmak üzere tevzî‘ kılınması ve bunun nüfûs mikdârı i‘tibârıyla tertîb-i aslîsi dâ‘iresinde mikdâr ve mevzû‘una halel gelmemek ve belki efrâd-ı mükellefenin mevcudu i‘tibârıyla terakkîsi hâlinde vâridât-ı hazîne-i devletimiz te‘mîn olunmak üzere esnân ve kâ‘ide-i meşrûha vechile istifâsı maddesinin kendülerine havâle olunması ve şu hâlde tebe‘a-i Müslime-i Şâhânemin hizmet-i fi‘liye-i askeriye için bedel-i nakdî vermek isteyenlerinden alınmakta olan yüzer altunun kâ‘ide-i müsâvâta ri‘âyeten elli altuna tenzîl kılınması ve Memâlik-i Devlet-i Aliyyemizin bazı mahallerinde tebe‘a-i gayr-ı müslime-i şâhâneme arâzî virilmeyüp de kendilerinin çiftlikde istihdâmı usulünün cereyânı hilâf-ı şî‘âr-ı hükûmet ve münâfi-i tebe‘a-perverî ve madelet olduğundan bundan böyle sınıf-ı tebe‘amızın gerek bi‘l-müzâyede satılan arâzî-i mahlûlenin tefevvüzünde ve gerek efrâd-ı nâsdan arâzî ve emlâk teferruğunda aslâ farklı tutulmayarak arâzî kânûnnâme-i hümâyûnumuz ahkâmından müsâvât-ı kâmile ile istifâdelerinin te‘mîn ve te‘yîd edilmesi ve taşlarca tebe‘a-i gayr-ı müslime-i şâhânem terekelerinde zuhûr eden vasiyyetnâmeler ahkâmı muhâfaza ile velisi olan eytâm-ı gayr-ı müslime emvâl-i mevrûsesi idâresine müdâhale olunmayup şu kadar ki velî ve vasî tarafından o makûle emvâl-i eytâmın itlâfına tesaddî olunduğundan şikâyet edilür ise taraf-ı hükûmetden taht-ı himâyet ve nezârete alınması dahi kat‘iyyen matlûb-ı şâhânemdir.

Şurası tekrar ve beyandan müstağnîdir ki bu tenbîhât ve müsâ‘adât-ı pâdişâhânemin esâsı vedî‘a-i yed-i mü‘eyyed-i hümâyûnum olan ahâlî ve berâyânın istikmâl-i sa‘âdet-i hâlleri kazıyyesi bulunmağla ve her devletin bâ‘is-i devâm ve tezâyüd-i şevket ve âsâyışı vâsıta-i icrâ‘iye olan me‘mûrîn taraflarından meslek ve hareketlerinde iltizâm-ı adâlet ve istikâmet ve kavânîn-i mevzû‘aya herkes tarafından mütâva‘at olunmak ve kibâr ve sığâr cümleten hak ve vazîfesi dâiresini tecâvüz etmemekle rehin-i itmînân olmağla bu yolda hareket edenler taraf-ı hümâyûnumdan mazhar-ı mükâfât olacakları misillü hilâfında bulunanların dahi mücâzât görmeleri muhakkaktır. Binâen-aleyh işbu irâdât ve niyyât-ı adâlet-bünyât şâhâneme muhâlif hâlât ve te‘addiyât vukû‘a gelür ise der-i devlet-medârıma müstakîmâne arz-ı tahkîkât ve müsted‘ayât-ı meşrû‘a hakkında bir kâ‘ide-i sahîha ve sâlime ve sâlime ittihâzının mütâlâ‘a ve istizân kılınması ve umûr-ı adliyenin hüsn-i cereyânı için ittihâz olunacak tedâbir-i te‘mîniyeye ilâveten vülât ve mutasarrıfın ile kâimmakâmın ve l-hâsıl kâffe-i me‘mûrîn-i mülkiyenin vezâyıfî şu evâmîr-i celîle-i hümâyûnuma ve umûr-ı idârenin mukteziyâtına tevfiķan ta‘yîn ve tertîb olunarak ana göre nizâmât ve ta‘lîmât-ı lâzimenin tanzîm edilmesi ve şu kadar ki bâlâda ta‘dâd olunan müsâ‘adât-ı rahîmâne-i mülûkânem vezâyıf-i tâbi‘iyyet ve musâdakati kemâ-hiye hakkuhâ ifâ eden tebe‘a-i Devlet-i Aliyyem haklarında cârî olarak tarîk-i mutâva‘at ve inkıyâddan inhirâf edenler eltâf-ı hümâyûnumdan bi‘t-tab‘ ve bi‘l-küllîye müstefid olamayacağına dahi i‘lân matlûb-ı kat‘îmiz olmağla siz ki sadr-ı a‘zam-ı sûtûde-şiyem-i müşârûn-ileyhsiz işbu fermân-ı celîlü‘l-ünvân-ı mülûkânemi usûli üzere gerek Dersâ‘âdetimde ve gerek Memâlik-i Mahrûse-i Şâhânemin her tarafında neşr ve i‘lân ile husûsât-ı mesbûtanın icrâ-yı iktizâlarına ve bundan böyle dâimen ve müstemirren mer‘iyyü‘l-icrâ tutulması esbâbının istikmâline bezl-i cell-i himmet eylesiz.

Fî 13 Za sene 1292 [11 Aralık 1875]

Ek-3 Rumeli Kazaskeri Çatalcalı Ali Efendi'nin Padişah Aleyhine Karar Verdiği Mahkeme Hükmü (1672)

(Güllüoğlu, 1970: 16-17)

Ek – 3.

“el-Emru kemâ zükira fihi harrerahu’l-fakîru ileyhi Te’âla Ali el-Kâdî bi Askeri Rumili, gufire leh,
(Mühür)

Sebeb-i tahrîri kitâb-ı mer’î budur:

Mahmiye-i İstanbul’da vâki’ merhûm Fatih-i Yemen Sinan Paşa vakfına meşrûtiyet üzere bi’l-fi’l mütevellî olan işbû râfi’ül-kitap Mehmet Ağa ibni Behrâm mahrûse-i Edirne’de Dîvân-ı Hazret-i Sadr-ı a’zamîde ma’kûd meclis-i şer’de taraf-ı Hazret-i Şehriyârî’den husûs-ı âtiyy’üz-zikrde husûmet ve redd-i cevâba ta’yin buyurulup hâlâ vezâretle şikkievvel defterdârı olan düstûr-ı mükerrer müşîr-i mufahham râkib-i huyulü’l-izz ve’l-ikbal sahib-i zuyulü’l-mecd ve’l-iclâl sa’âdetlü Ahmet Paşa Hazretleri mahzarında üzerine da’vâ ve takrîr-i kelâm idüp, Medîne-i Üsküdâr’da Salacak İskelesi kurbunda vâki’ bir tarafı merhûme Fâtıma Sultan evlâdı mülküne ve bir tarafı Hüseyin Efendi mülküne ve bir tarafı leb-i deryâ ve tarafı râbi’i tarîk-i âma müntehî hâriciyye ve dâhiliyyesi büyût-ı ‘adîdeyi ve ahûru ve matbahı ve kusûru müştemile-i hadîka mütevellîsi olduğum merhûm Sinan Paşa’nın vakfı olup merhûme Ayşe Sultan Hazretleri ücret-i mu’accele ve yevmî yirmi beşer akçe ücret-i mü’eccele ile istîcâr idüp, mutasarrîfe iken bilâ-veled merhûme oldukda verâseti taraf-ı Hazret-i Şehriyârî’ye münhasıra olmağla zikrolunan hadîka merhûmenin mülkü olmak üzere taraf-ı Hazret-i Şehriyârî’den zabtolunmuştur.

Suâl olunup tevelliyetim hasebiyle vakf için bana teslîm ile icrâ-yı hak olunmak matlûbumdur dedikde hadîka-i mezbûreye vech-i muharrer üzere vaz’-ı yed şer’an sâbit ve mütehakkık olmağla Paşâ-yı müşârünileyh hazretleri su’âl olundukta merhûme-i müşârünileyhanın hadîka-i mezbûreye vakfîyet üzere ücretle mutasarrîfa olduğunu inkâr ile cevap vermekle mütevellî-i mezbûr Mehmed Ağa’dan müdde’asına beyyine talep olundukda Medîne-i Üsküdâr’da Salacak Mahallesinden Eyüb Çelebi ibni Süleyman el-Müezzin ve İbrahim Ağa ibni Himmet nâm kimesneler li-ecli’ş-şehâde meclis-i şer’a hâzîrân olub istîşhâd olunduklarında fi’l-hakîka zikrolunan hudûd ile mahdûde olan hadîka merhûm-ı mezbûr Sinan Paşa’nın Vakfı olub merhûme-i müşârünileyha Ayşe Sultan hadîka-i mezbûreyi ücret-i mu’accele ve yevmî yirmi beşer akçe ücret-i mü’eccele ile istîcâr idüb ol-vech üzere mutasarrîfa idi, biz bu husûsa şahitleriz, şehâdet dahî ederiz diyû her biri edây-ı şehadet-i şer’iyye eylediklerinde ba’de’t-ta’dil ve’t-tezkiyye şehâdetleri makbûl olmağın mûcibiyle hadîka-i mahdûde-i mezbûre cânib-i vakfa hükmolunup mâ-vaka’a bi’t-taleb ketb olundu.

Fi yevmi’s- sâmin ve’l-ısrîn Zilhicceti’ş-şerife li-sene isneyn ve semanîn ve elf.”

(28 Zilhicce 1082 / 26 Nisan 1672)

Şühûdü’l-Hâl

Umdetü’l-emâcid ve’l-a’yân Süleyman Ağa - Çavûşbaşı

Umdetü’l-erbâbü’t-tahrîr ve’l-kalem Ahmed Efendi - el-mütevellî

Umdetü’l-erbâbü’t-tahrîr ve’l-kalem Habli Efendi – Tezkireci

Umdetü’l-a’yân Hüseyin Ağa – Selam Çavuşu

Umdetü’l-a’yân Şah Ahmed Ağa – Kapıcılar Kethüdâsı

Kayd-şod

Vegayrihim mine’l-huzzâr